

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
&
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Ο ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΤΩΝ ΕΝΔΟΟΪΚΟΓΕΝΕΙΑΚΩΝ
ΣΧΕΣΕΩΝ ΜΕΤΑ ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ
ΣΤΟ ΑΙΣΘΗΜΑ ΕΓΚΛΩΒΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΣΤΗΝ
ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗ ΡΟΛΩΝ ΤΩΝ ΕΦΗΒΩΝ ΜΕ ΤΟΥΣ
ΓΟΝΕΙΣ ΤΟΥΣ

ΜΑΡΙΑ ΜΠΟΥΧΕΛΟΥ

ΑΘΗΝΑ 2008

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	3
ABSTRACT	6
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ.....	8
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ	11
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ - ΕΝΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΣΕ ΑΥΞΑΝΟΜΕΝΗ ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	15
1.1 Εισαγωγή - Γενική διατύπωση του ερευνητικού προβλήματος.....	15
1.1.1 Δημογραφικά δεδομένα και νομοθετικό πλαίσιο για το διαζύγιο	21
Α. Διεθνή δημογραφικά δεδομένα για το διαζύγιο	21
Β. Δημογραφικά δεδομένα για το διαζύγιο στην Ελλάδα	23
Γ. Το νομοθετικό πλαίσιο για το διαζύγιο στην Ελλάδα	27
1.1.2 Η σύγχρονη ελληνική οικογένεια.....	29
Α. Από την παραδοσιακή οικογένεια στην πυρηνική.....	29
Β. Μονογονεϊκές οικογένειες.....	32
1.2 Η διαμόρφωση της ταυτότητας των εφήβων.....	35
1.3 Παράγοντες που επηρεάζουν την προσαρμογή των παιδιών / εφήβων στο διαζύγιο των γονέων τους.....	39
1.3.1 Ο χρόνος που έχει παρέλθει από το διαζύγιο	40
1.3.2 Η ηλικία και το στάδιο ανάπτυξης των παιδιών κατά τον χωρισμό των γονέων.....	43
1.3.3 Το φύλο του παιδιού	47
1.3.4 Η ποιότητα της σχέσης των γονέων.....	52
1.3.4.1 Η ποιότητα σχέσης των γονέων, το αίσθημα εγκλωβισμού και η προσαρμογή των εφήβων	60
1.3.4.2 Η ποιότητα σχέσης των γονέων, η αντιστροφή ρόλων και η προσαρμογή των εφήβων	70
1.3.5 Η ποιότητα σχέσης γονέων - εφήβων.....	75
1.3.5.1 Η ποιότητα σχέσης πατέρα - εφήβου	76
1.3.5.2 Η ποιότητα σχέσης μητέρας - εφήβου.....	89
1.3.5.3 Η ποιότητα σχέσης γονέων - εφήβων, το αίσθημα εγκλωβισμού και η προσαρμογή των εφήβων	97
1.3.5.4 Η ποιότητα σχέσης γονέων - εφήβων, η αντιστροφή ρόλων και η προσαρμογή των εφήβων	102
1.4 Στόχοι και υποθέσεις της έρευνας	107
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΜΕΘΟΔΟΣ	123
2.1 Εισαγωγή	123
2.2 Επιλογή του δείγματος	124
2.3 Κριτήρια επιλογής του δείγματος.....	125
2.4 Συμμετέχοντες	126
2.5 Διαδικασία συλλογής των δεδομένων.....	128
2.6 Μέσα συλλογής δεδομένων	130
2.7 Κλίμακες αξιολόγησης.....	134

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	140
3.1 Εισαγωγή	140
3.2 Κατασκευή δεικτών και αθροιστικών μετρήσεων των μεταβλητών της έρευνας.....	140
3.3 Μέθοδοι στατιστικής ανάλυσης των δεδομένων	157
3.4 Αποτελέσματα.....	158
3.4.1 Η ποιότητα σχέσης των γονέων	158
3.4.1.1 Η ποιότητα της σχέσης των γονέων και το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τους γονείς	158
3.4.1.2 Η ποιότητα σχέσης των γονέων και η αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τους γονείς.....	160
3.4.2 Η ποιότητα σχέσης γονέων - εφήβων	162
3.4.2.1 Η ποιότητα σχέσης γονέων - εφήβων και το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τους γονείς τους.....	162
3.4.2.2 Η ποιότητα σχέσης γονέων - εφήβων και η αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τους γονείς τους	169
3.4.3 Η συμμόρφωση - συμπεριφορά των εφήβων προς τη μητέρα ..	177
3.4.4 Η συναισθηματική κατάσταση των εφήβων	178
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΣΥΖΗΤΗΣΗ.....	184
4.1 Η ποιότητα σχέσης των γονέων	184
4.1.1 Η ποιότητα σχέσης των γονέων και το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα και τη μητέρα	184
4.1.2 Η ποιότητα της σχέσης των γονέων και η ανάπτυξη αντιστροφής ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα και τη μητέρα	189
4.2 Η ποιότητα σχέσης γονέων - εφήβου	194
4.2.1 Η ποιότητα σχέσης γονέων - εφήβου και το αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα και τον πατέρα.....	194
4.2.2 Η ποιότητα της σχέσης γονέων - εφήβου και η αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τη μητέρα και τον πατέρα.....	205
4.3 Η συμμόρφωση - συμπεριφορά των εφήβων προς τη μητέρα και η συναισθηματική κατάσταση των εφήβων	220
4.3.1 Η συμμόρφωση - συμπεριφορά των εφήβων προς τη μητέρα ...	220
4.3.2 Η συναισθηματική κατάσταση του εφήβου	224
4.4 Μεθοδολογικοί περιορισμοί της παρούσας έρευνας - Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα	225
4.5 Γενικά Συμπεράσματα	228
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	234
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	252

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στόχος της παρούσας μελέτης ήταν να διερευνηθεί το πλαίσιο της ποιότητας των ενδοοικογενειακών σχέσεων μετά το διαζύγιο σε ελληνικό δείγμα. Ειδικότερα, μελετήθηκε εάν η ποιότητα σχέσης των γονέων, η ποιότητα σχέσης πατέρα - εφήβων και η ποιότητα σχέσης μητέρας - εφήβων επιδρούν στο αίσθημα εγκλωβισμού και στην αντιστροφή ρόλων των εφήβων από διαζευγμένους γονείς. Εν συνεχεία εξετάστηκε η επίδραση των δυο αυτών παραγόντων επί της συμπεριφορικής και συναισθηματικής κατάστασης των εφήβων.

Στην έρευνα συμμετείχαν 90 έφηβοι (ηλικίας 12-16 ετών) και οι 90 μητέρες τους, οι οποίες είχαν χωρίσει με συναινετικό διαζύγιο 3 - 4 χρόνια πριν από τη διεξαγωγή της έρευνας. Στις μητέρες των εφήβων χορηγήθηκε το ερωτηματολόγιο «Οικογενειακές σχέσεις μετά το διαζύγιο», ενώ στους εφήβους χορηγήθηκε το ερωτηματολόγιο «Σχέσεις Γονέων - Παιδιών μετά το διαζύγιο». Για τη σύνταξη των ερωτηματολογίων στηριχθήκαμε στα εγχειρίδια των συνεντεύξεων του Fthenaki, (1995), (Ινστιτούτο Παιδοψυχολογίας του Μονάχου, Stanford Center of the Study of Families, Children and Youth, Maccoby, Mnookin, 1992, Buchanan, Maccoby & Dornbush, 1991).

Τα δεδομένα της έρευνας, εφαρμόζοντας την ανάλυση παλινδρόμησης, έδειξαν ότι η μειωμένη συχνότητα επικοινωνίας των γονέων μειώνει το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα. Όσον αφορά

την αντιστροφή ρόλων των εφήβων με τον πατέρα αυτή αυξάνεται μέσω της μειωμένης συχνότητας επικοινωνίας των γονέων (από την οπτική των μητέρων), ενώ μειώνεται από τη μειωμένη συχνότητα επικοινωνίας των γονέων (από την οπτική των εφήβων). Η ποιότητα σχέσης των γονέων δεν φάνηκε να ασκεί κάποια επίδραση στο αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα και στην αντιστροφή ρόλων των εφήβων με αυτήν. Η μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα και η από κοινού συμμετοχή μητέρας - εφήβων στη λήψη αποφάσεων για θέματα των εφήβων, καθώς και η μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα πατέρα - εφήβων έδειξαν να επιδρούν άμεσα στο μεγαλύτερο συναισθηματικό απεγκλωβισμό των εφήβων από τη μητέρα και τον πατέρα αντίστοιχα. Επίσης, οι έφηβοι αισθάνονται εγκλωβισμένοι συναισθηματικά περισσότερο από τον πατέρα και λιγότερο από τη μητέρα.

Η μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα των εφήβων με τη μητέρα μειώνει την αντιστροφή ρόλων των εφήβων με αυτήν. Αντίθετα, η μεγαλύτερη συμμετοχή των εφήβων στις οικιακές εργασίες στο σπίτι του πατέρα και η μεγαλύτερη συμμετοχή του πατέρα στις δραστηριότητες των εφήβων αυξάνει την αντιστροφή ρόλων των εφήβων με τον πατέρα. Η μεγαλύτερη χαρά των εφήβων για τις επικείμενες συναντήσεις με τον πατέρα και η μεγαλύτερη επιθυμία τους οι συναντήσεις με τον πατέρα να είναι πιο συχνές και μεγαλύτερης διάρκειας, συσχετίζονται με τη μείωση της αντιστροφής ρόλων των εφήβων με τον πατέρα.

Όσον αφορά τη συμπεριφορική κατάσταση των εφήβων φάνηκε ότι όσο λιγότερο συναισθηματικά εγκλωβισμένοι είναι οι έφηβοι από τη μητέρα, μειώνεται η συμμόρφωσή τους προς αυτή, ενώ η αυξημένη αντιστροφή ρόλων των εφήβων με τη μητέρα αυξάνει αντίστοιχα τη συμμόρφωση των εφήβων προς αυτήν. Ως, προς τη γενικότερη συναισθηματική κατάσταση των εφήβων δεν παρατηρήθηκε κάποια επίδραση.

ABSTRACT

The purpose of this study is to investigate the framework of the quality of inter-family relationships following divorce.

More specifically it was studied if the quality of the parental relationship, the quality of the relationship between fathers and adolescents, the quality of the relationship between mothers and adolescents affect the feeling of being caught and the role reversal of adolescents of divorced parents. It was further examined, if the feeling of being caught and the role reversal, affect the behavioral and emotional state of the adolescents.

In this study 90 adolescents (between the ages of 12-16 years) participated along with their 90 divorced mothers, which were from a consenting divorce 3 - 4 years prior to the conducting of the research. The mothers were given the questionnaire "Family Relationships after divorce" and to the adolescents were given the questionnaire "Relationship between parents and children after divorce". The questionnaires were created based on the manuals of the interviews of Fthenakis (1995) (Institute of Children Psychology of Munich, Stanford Center of the Study of Families, Children and Youth, Maccoby, Mnookin, 1992, Buchanan, Maccoby & Dornbush, 1991).

After applying the multiply regression analysis the data of the research showed that the reduced frequency of communication between parents reduces the feeling caught of the adolescents from the father. As for the role reversal of the adolescent in relation to the father this seems to

increase due to the decreased communication between the parents (from the perspective of the mother) however, decreases from the decreased frequency of communication of the parents (according to the perspective of the adolescent). The adolescents feeling of being caught from the mother and the role reversal of the adolescent in relationship to her appeared not to be affected by the quality of the relationship of the parents. The most powerful predictor in reducing the feeling caught in this sample was the close relationship between mothers and adolescents and fathers and adolescents respectively. The closer the relationship and the participation of the mother in joint decisions in matters affecting the adolescent and the closer the relationship between father and adolescent appeared to directly decrease the feeling of being caught of the adolescent respectively from the mother and the father. According to another finding adolescents comparatively felt caught more by their fathers and less from their mothers.

A close relationship between adolescents and mother reduces the role reversal of the adolescents in respect to the mother. On the contrary the greater participation of adolescents in domestic work in the fathers house, as well as, the greater participation of the father in the adolescent's activities, appear to increase the role reversal of the adolescent to the father. The greater the joy of the adolescents regarding the imminent encounters with the father and the greater the desire for more frequent and longer lasting encounters with him appeared to reduce the role reversal of the adolescents to the father.

Concerning the behavioral state of the adolescents it appeared that the less feeling caught they felt by the mother the less obedient they were to her. However, on the contrary as the role reversal of the adolescent to the mother increases the more obedient the adolescent showed to be to her. In closing, the above factors proved not to influence the general emotional state of the adolescents.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1.1 Γάμοι - διαζύγια και αριθμός παιδιών διαζευγμένων γονέων στην Ελλάδα (1971-2005).....	26
Πίνακας 3.1 Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των μεταβλητών που χαρακτηρίζουν την ποιότητα σχέσης των γονέων.....	150
Πίνακας 3.2 Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των μεταβλητών που χαρακτηρίζουν την ποιότητα σχέσης πατέρα - εφήβου.....	156
Πίνακας 3.3 Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των μεταβλητών που χαρακτηρίζουν την ποιότητα σχέσης μητέρας - εφήβου.....	157
Πίνακας 3.4 Πολλαπλή παλινδρόμηση με εξαρτημένη μεταβλητή το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα και ανεξάρτητες μεταβλητές τις παραμέτρους της ποιότητας σχέσης των γονέων.....	165
Πίνακας 3.5 Πολλαπλή παλινδρόμηση με εξαρτημένη μεταβλητή την αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα και ανεξάρτητες μεταβλητές τις παραμέτρους της ποιότητας σχέσης των γονέων.....	167
Πίνακας 3.6 Πολλαπλή παλινδρόμηση με εξαρτημένη μεταβλητή το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα και ανεξάρτητες μεταβλητές τις παραμέτρους της ποιότητας σχέσης μητέρας - εφήβου.....	170

Πίνακας 3.7 Πολλαπλή παλινδρόμηση με εξαρτημένη μεταβλητή το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα και ανεξάρτητες μεταβλητές τις παραμέτρους της ποιότητας σχέσης πατέρα - εφήβου και μητέρας - εφήβου.....171

Πίνακας 3.8 Πολλαπλή παλινδρόμηση με εξαρτημένη μεταβλητή το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα και ανεξάρτητες μεταβλητές τις παραμέτρους της ποιότητας σχέσης πατέρα - εφήβου.....173

Πίνακας 3.9 Εκτίμηση συνάφειας με εφαρμογή χ^2 (McNemar Test) των δυαδικών μεταβλητών του αισθήματος εγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα και τον πατέρα.....176

Πίνακας 3.10 Πολλαπλή παλινδρόμηση με εξαρτημένη μεταβλητή την αντιστροφή ρόλων των εφήβων με τη μητέρα και ανεξάρτητες μεταβλητές τις παραμέτρους της ποιότητας σχέσης μητέρας εφήβου.....177

Πίνακας 3.11 Πολλαπλή παλινδρόμηση με εξαρτημένη μεταβλητή την αντιστροφή ρόλων των εφήβων με τη μητέρα και ανεξάρτητες μεταβλητές τις παραμέτρους της ποιότητας σχέσης πατέρα - εφήβου και μητέρας εφήβου.....178

Πίνακας 3.12 Πολλαπλή παλινδρόμηση με εξαρτημένη μεταβλητή την αντιστροφή ρόλων των εφήβου με τον πατέρα και ανεξάρτητες μεταβλητές τις παραμέτρους της ποιότητας της σχέσης πατέρα - εφήβου.....180

Πίνακας 3.13 Πολλαπλή παλινδρόμηση με εξαρτημένη μεταβλητή την αντιστροφή ρόλων των εφήβων με τον πατέρα και ανεξάρτητες μεταβλητές τις παραμέτρους της ποιότητας σχέσης πατέρα - εφήβου και μητέρας εφήβου.....182

Πίνακας 3.14 Πολλαπλή παλινδρόμηση με εξαρτημένη μεταβλητή τη συμμόρφωση - συμπεριφορά των εφήβων προς τη μητέρα και ανεξάρτητες μεταβλητές το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα, το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα, την αντιστροφή ρόλων των εφήβων με τον πατέρα και την αντιστροφή ρόλων των εφήβων με τη μητέρα.....185

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

Σχήμα 1. Ιστόγραμμα, Αριθμός διαζυγίων και αριθμός παιδιών διαζευγμένων γονέων (1971-2005).....27

Σχήμα 2. Διάγραμμα της ποιότητας σχέσης των γονέων με το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα και τη μητέρα και την αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα και τη μητέρα. Παρατίθενται οι τιμές beta.....187

Σχήμα 4. Διάγραμμα της ποιότητας σχέσης των εφήβων με τους γονείς με το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα και τη μητέρα και την αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα και τη μητέρα. Παρατίθενται οι τιμές beta.....188

Σχήμα 3. Διάγραμμα της ποιότητας σχέσης πατέρα - εφήβου και μητέρας - εφήβου με το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα και τη μητέρα και την αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα και τη μητέρα. Παρατίθενται οι τιμές beta.....189

Σχήμα 5. Διάγραμμα των σχέσεων μεταξύ του αισθήματος εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα και τη μητέρα και της αντιστροφής ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα και τη μητέρα με τη συμπεριφορική και τη γενικότερη συναισθηματική κατάσταση των εφήβων. Παρατίθενται οι τιμές beta.....190

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το διαζύγιο αποτελεί μια μακροχρόνια, σύνθετη και στρεσογόνα διαδικασία για όλα τα εμπλεκόμενα μέλη της οικογένειας. Ο τρόπος, που διαμορφώνονται οι σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της διαζευγμένης οικογένειας είναι υψίστης σημασίας για τη λειτουργία της οικογένειας μετά το διαζύγιο και για την προσαρμογή των παιδιών - εφήβων.

Οι ερευνητές συμφωνούν ότι καθ' αυτό το διαζύγιο δεν αποτελεί τόσο καθοριστικό παράγοντα για την προσαρμογή των παιδιών/εφήβων, όσο η εξελικτική πορεία της ποιότητας της σχέσης των γονέων και της ποιότητας της σχέσης των παιδιών/εφήβων με τον κάθε γονέα ξεχωριστά.

Η επίδραση της ποιότητας σχέσης των γονέων, της ποιότητας σχέσης πατέρα - εφήβου και μητέρας εφήβου στο αίσθημα εγκλωβισμού και στην αντιστροφή ρόλων των ελλήνων εφήβων από διαζευγμένους γονείς και εν συνεχεία η επίδραση αυτών των δυο παραγόντων επί της συμπεριφορικής και συναισθηματικής κατάστασης των εφήβων αποτελούν το υπό διερεύνηση αντικείμενο αυτής της μελέτης.

Η παρούσα μελέτη εκπονήθηκε στο Τμήμα Ψυχολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Αθηνών. Φθάνοντας στην ολοκλήρωση μιας μακρόχρονης πορείας, που αποτέλεσε για μένα ανεκτίμητη εμπειρία, αισθάνομαι την ανάγκη να εκφράσω τη βαθιά μου ευγνωμοσύνη:

στον επόπτη της διδακτορικής διατριβής, Καθηγητή Κοινωνικής Ψυχολογίας κ. Στάμο Παπαστάμου, για την καθοδήγηση και ενίσχυση που μου προσέφερε όλα αυτά τα χρόνια, αλλά και για την κατανόηση και συμπαράστασή του στις «δύσκολες» στιγμές. Τον ευχαριστώ, κυρίως, για την εμπιστοσύνη και τον σεβασμό που μου έδειξε καθ' όλη τη διάρκεια της μακρόχρονης συνεργασίας μας

στον Αναπληρωτή Καθηγητή Κοινωνικής Ψυχολογίας κ. Παναγιώτη Κορδούτη για την καθοριστική συμβολή του όσον αφορά τη στατιστική επεξεργασία των δεδομένων της έρευνας, για τις πολύτιμες γνώσεις που μου προσέφερε όσον

αφορά τη μεθοδολογία και τις στατιστικές αναλύσεις, για την προσεκτική επίβλεψη αυτής της μελέτης αυτής, αλλά και για τις ευκαιρίες που μου έδωσε να «διδάσκομαι» από τη συνεργασία μαζί του

στον Επίκουρο Καθηγητή Κοινωνικής Ψυχολογίας κ. Γεράσιμο Προδρομίτη για τις επισημάνσεις και τις υποδείξεις του

στον Πρόεδρο του ΤΕΙ/Α κ. Δημήτριο Νίνο για την καθοριστική του συμβολή στην ολοκλήρωση αυτής της εργασίας με τη χορήγηση εκπαιδευτικής άδειας διάρκειας ενός ακαδημαϊκού έτους. Του είμαι βαθύτατα ευγνώμων γιατί αναγνώρισε, σεβάστηκε και στήριξε την επιθυμία μου να ολοκληρώσω την παρούσα εργασία

στην Διευθύντρια της ΣΕΥΠ κ. Ευαγγελία Πρωτόπαπα για τη γεμάτη αγάπη υποστήριξή της στην προσπάθειά μου αυτή

και τέλος, στον πρώην Προϊστάμενο του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας κ. Άγγελο Τσαλκάνη για την αμέριστη κατανόηση και βοήθεια που μου παρείχε σε υπηρεσιακό και ανθρώπινο επίπεδο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ – ΕΝΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΣΕ ΑΥΞΑΝΟΜΕΝΗ ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ

1.1 Εισαγωγή – Γενική διατύπωση του ερευνητικού προβλήματος

Τις τελευταίες δεκαετίες αυξάνεται διεθνώς ο αριθμός των διαζυγίων και αντίστοιχα ο αριθμός των παιδιών που ζουν και μεγαλώνουν μ'ένα γονέα, γεγονός που εγείρει τον προβληματισμό σχετικά με τις παραδοσιακές

αντιλήψεις για το θεσμό του γάμου και της οικογένειας. Η δραματική αύξηση του αριθμού των παιδιών και των εφήβων από διαζευγμένες οικογένειες έχει προκαλέσει το επιστημονικό και κοινωνικό ενδιαφέρον για τις συνέπειες του διαζυγίου στην ανάπτυξη και στην ευεξία του παιδιού (Amato, 2000. Amato & Keith, 1991a. Booth & Amato, 2001) κινητοποιώντας επιστήμονες από διαφορετικούς κλάδους (ψυχολογία, ψυχιατρική, παιδαγωγική, κοινωνιολογία, νομική), ν' ασχοληθούν εντατικά με αυτό το θέμα (Fthenakis, 1995).

Η επικρατούσα άποψη για το διαζύγιο είναι ότι πρόκειται για ένα ιδιαίτερα σύνθετο κοινωνικό και συγχρόνως προσωπικό φαινόμενο, το οποίο διαδραματίζεται σε πολλά επίπεδα επιφέροντας πολλαπλές και δραστικές αλλαγές στην οργανωτική δομή, στη λειτουργία της οικογένειας και στις συναισθηματικές σχέσεις των μελών της (Guttman, 1993. Hetherington & Clingempeel, 1992. Johnston, 1990. Whiteside & Becker, 2000). Οι ερευνητές επισημαίνουν ότι ενώ το διαζύγιο ορίζεται ως το τέλος του γάμου, δεν συνεπάγεται κατ'επέκταση και τη διάλυση της οικογένειας, δεδομένου ότι η ψυχική επαφή εξακολουθεί να υφίσταται και να συνδέει όλα τα μέλη της, υπό διαφορετικές πλέον συνθήκες (Ahron, 1980. Sprey, 1979. Hess & Camara, 1979).

Η ευρεία ανασκόπηση των ερευνών της διεθνούς βιβλιογραφίας, ως προς τις συνέπειες του διαζυγίου στα παιδιά και στους εφήβους, καταδεικνύει ότι η εκτίμηση της επίδρασης του διαζυγίου αποτελεί δύσκολη υπόθεση λόγω των αντιφατικών δεδομένων, που δυσχεραίνουν την

εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων (Ahron & Miller, 1993. Amato, 2000. Amato & Keith, 1991a. Emery, 1982).

Η πλειοψηφία των ερευνών των περασμένων δεκαετιών (1950-1980), ανέφερε ότι το διαζύγιο επιδρά καταλυτικά στην προσαρμογή των παιδιών και των εφήβων προκαλώντας ψυχολογικές, κοινωνικές και οικονομικές δυσκολίες από τις οποίες τα παιδιά δεν συνέρχονται ποτέ (Amato & Keith, 1991a. Amato & Booth, 1991). Όμως οι πιο σύγχρονες έρευνες διαπιστώνουν λιγότερο αρνητικές συνέπειες (Amato & Keith, 1991a. Amato, 2001). Αυτό οφείλεται στην προοδευτική αλλαγή της στάσης που υπάρχει γύρω από το διαζύγιο, δεδομένου ότι αυτό εμφανίζεται με αυξανόμενη συχνότητα στην κοινωνία μας και δεν αντιμετωπίζεται με την ίδια προκατάληψη (Thornton, 1985). Οι γονείς καταβάλλουν μεγαλύτερες προσπάθειες να μειώσουν την εν δυνάμει καταστροφική επίδραση του διαζυγίου στα παιδιά και τα παιδιά από διαζευγμένες οικογένειες αισθάνονται λιγότερο στιγματισμένα τώρα απ'ό,τι κατά τις περασμένες δεκαετίες (Amato & Keith, 1991a. Hatzichristou, 1993).

Ένας άλλος λόγος που στις παλιότερες έρευνες τα ευρήματα αναφέρονταν στις αρνητικές συνέπειες του διαζυγίου και δεν κατέληγαν σε ομόφωνα συμπεράσματα ήταν τα ποικίλα μεθοδολογικά προβλήματα των σχετικών ερευνών (Kurdek, 1981). Οι ερευνητές αναζητούσαν μεμονωμένες ανεξάρτητες μεταβλητές για να διερευνήσουν τις συνέπειες του διαζυγίου στα παιδιά (Amato & Keith, 1991a. Kurdek, 1988) παρέλειπαν να ελέγξουν τη χρονική απόσταση που είχε μεσολαβήσει μεταξύ του διαζυγίου και της διεξαγωγής της έρευνας, και χρησιμοποιούσαν παιδιά από κλινικά δείγματα

πληθυσμού, που εν συνεχεία, τα συνέκριναν με δείγματα παιδιών από πυρηνικές οικογένειες. Ως εκ τούτου, υπερτονίζονταν οι αρνητικές επιδράσεις του διαζυγίου στα παιδιά (Amato & Keith, 1991a).

Σε μια ανασκόπηση της βιβλιογραφίας και ανάλυση 92 σχετικών ερευνών για την επίδραση του διαζυγίου στα παιδιά και στους εφήβους με τη στατιστική μέθοδο της μετα-ανάλυσης, οι Amato & Keith (1991a) κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι τα παιδιά των χωρισμένων γονέων είχαν μικρότερους δείκτες ψυχοκοινωνικής και σχολικής προσαρμογής σε σύγκριση με τους συνομηλίκους τους που ζούσαν και με τους δύο φυσικούς γονείς. Όμως αυτές οι διαφορές ήταν εν γένει μικρές. Επισημάναν μάλιστα ότι η συσχέτιση της οικογενειακής κατάστασης των γονέων και των προβλημάτων συμπεριφοράς των παιδιών δεν θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως αιτιώδης σχέση.

Έτσι, ενώ οι παλιότεροι ερευνητές επικεντρώνονταν στον εντοπισμό των αρνητικών επιδράσεων που ασκεί το διαζύγιο στην προσαρμογή των παιδιών, οι σύγχρονοι ερευνητές κατανοώντας την καθοριστική σημασία που έχουν στην προσαρμογή των μελών της οικογένειας, οι σχέσεις τους μετά το διαζύγιο, εστιάζονται στη διερεύνηση μεταβλητών σχετικών με τη λειτουργία της οικογένειας και τις σχέσεις των μελών της (Amato, 1993. Arditti, 1999. Berg, 2003. Hess & Camara, 1979. Jacobvitz, & Bush, 1996. Tschann, Johnston, Kline & Wallerstein, 1990), και όχι στη δομή της οικογένειας (Berg, 2003. Hetherington, 1999. Lansford, Ceballo, Abbey & Stewart, 2001).

Ο τρόπος που τα μέλη μιας διαζευγμένης οικογένειας επικοινωνούν

μεταξύ τους, μπορεί να εξηγήσει γιατί ορισμένα παιδιά προσαρμόζονται καλύτερα από άλλα στην περίοδο που ακολουθεί μετά το διαζύγιο των γονέων τους (Amato, Rezac, & Booth 1995. Afifi, 2003).

Η ποιότητα της σχέσης των γονέων (Afifi & Schrod, 2003. Ahron & Rodgers, 1987. Amato & Rezac, 1994. Hess & Camara, 1979), η ποιότητα της σχέσης των παιδιών με τον κάθε γονέα χωριστά (Afifi & Schrod, 2003. Amato & Booth. 1996. Amato & Keith, 1991a. King & Sobolewski, 2006. Richardson & McCabe, 2001), το αίσθημα εγκλωβισμού των παιδιών ανάμεσα στους γονείς (Afifi, 2003. Afifi & Schrod, 2003. Amato & Afifi, 2006. Buchanan, Maccoby & Dornbusch 1991, 1996. Hetherington, 1999) και η ανάπτυξη αντιστροφής ρόλων των παιδιών σε σχέση με τους γονείς (Afifi, 2003. Hetherington, 1999. Johnston, 1990. Weiss, 1979b), αποτελούν αρκετά ισχυρούς παράγοντες πρόγνωσης για την προσαρμογή των παιδιών, περισσότερο απ'ό,τι το διαζύγιο (Buchanan και συν. 1991, 1996).

Η ποιότητα της σχέσης των γονέων και η ποιότητα της σχέσης των παιδιών με καθέναν από τους γονείς μετά το διαζύγιο αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες που μπορεί να προβλέψουν τον βαθμό που τα παιδιά θα αισθανθούν εγκλωβισμένα ανάμεσα στους γονείς και θα αναπτύξουν αντιστροφή ρόλων σε σχέση με αυτούς, επηρεάζοντας εν συνεχεία τη συμπεριφορική και συναισθηματική κατάστασή τους (Afifi, 2003. Afifi & Schrod, 2003. Amato & Afifi, 2006. Buchanan, Maccoby & Dornbusch, 1991, 1996. Johnston, Kline, Tschann, 1989).

Συγκεκριμένα, ο βαθμός που τα παιδιά εγκλωβίζονται συναισθηματικά ανάμεσα στους γονείς τους, στην προσπάθεια των τελευταίων να τα «κερδίσουν» και να μονοπωλήσουν την προτίμησή τους, αλλά και να τα χρησιμοποιήσουν ως πληροφοριοδότες και μεταφορείς μηνυμάτων, καθώς και η προσπάθεια των παιδιών να αποκρύψουν πληροφορίες του ενός γονέα από τον άλλο, προκειμένου να εξομαλύνουν τις διαφορές των γονέων τους, ή να μην τις οξύνουν περαιτέρω, φαίνεται ότι επηρεάζεται από την ποιότητα της σχέσης των γονέων, την ποιότητα σχέσης πατέρα - παιδιού, μητέρας - παιδιού και στη συνέχεια επιδρά στη συμπεριφορική και συναισθηματική κατάσταση των παιδιών (Buchanan, και συν. 1991, 1996).

Επίσης, ο βαθμός που τα παιδιά καλούνται να αναλάβουν «συζυγικούς» και «γονεϊκούς» ρόλους, όταν η συμμαχία των γονέων καταρρέει και τα συναισθηματικά όρια δεν είναι ευδιάκριτα ανάμεσα στις σχέσεις γονέα - γονέα και γονέα - παιδιού, προκαλώντας αντιστροφή των λειτουργικών θέσεων ανάμεσα στον γονέα και στο παιδί, αποτελεί μια άλλη παράμετρο που μπορεί να επηρεάσει τη γενικότερη συμπεριφορική και συναισθηματική κατάσταση των παιδιών (Buchanan, και συν. 1996. Hetherington, 1999. Johnston, 1990. Jurkovic, 2001. Wallerstein, 1985a, 1985b).

Στην παρούσα μελέτη στοχεύουμε να διερευνήσουμε αν το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα και τη μητέρα, καθώς και η αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα και τη μητέρα επηρεάζονται από την ποιότητα σχέσης των γονέων, την ποιότητα σχέσης

των εφήβων με τον πατέρα και τη μητέρα και αν ακολούθως, επιδρούν επί της συμπεριφορικής και συναισθηματικής κατάστασης των εφήβων. Συγκεκριμένα, επιδιώκουμε να μελετήσουμε το αίσθημα εγκλωβισμού και την αντιστροφή ρόλων στους εφήβους, εξετάζοντας τόσο τους παράγοντες που μπορεί να τα προκαλέσουν, όσο και τις συνέπειες που μπορεί να προκύψουν για τους εφήβους από τα παραπάνω.

Επειδή οι διαζευγμένες οικογένειες αποτελούν ένα θέμα που δεν έχει μέχρι στιγμής αναλυθεί επαρκώς στην ελληνική βιβλιογραφία, είτε σε ό,τι αφορά τα χαρακτηριστικά της ως εναλλακτική και αναπτυσσόμενη μορφή οικογενειακής οργάνωσης, είτε σε ό,τι αφορά τις επιδράσεις που ασκεί στα μέλη της οικογένειας και ιδιαίτερα στα παιδιά (Χατζηχρήστου, 1999), η παρούσα εργασία έρχεται να καλύψει ένα μέρος αυτού του κενού.

1.1.1 Δημογραφικά δεδομένα και νομοθετικό πλαίσιο για το διαζύγιο

A. Διεθνή δημογραφικά δεδομένα για το διαζύγιο

Ο Goode (1993) σε μια συγκριτική μελέτη ποικίλων παραγόντων αναφορικά με το διαζύγιο, που πραγματοποίησε, για την περίοδο (1950-1990), κατέληξε ότι σε καμία άλλη προηγούμενη ιστορική φάση δεν είχαν παρουσιαστεί τόσες παρεμφερείς τάσεις αλλαγών σε τόσο πολλές χώρες :

αλματώδης αύξηση της συχνότητας των διαζυγίων, αύξηση του αριθμού των οικογενειών με μόνες μητέρες, αύξηση του αριθμού των παιδιών που βιώνουν το διαζύγιο των γονέων τους και συστηματική προσπάθεια σε επίπεδο κοινωνικής πολιτικής να αντιμετωπιστούν τα διάφορα προβλήματα που έπονται του διαζυγίου.

Σημαντικό μέρος της ανόδου του ποσοστού των διαζυγίων οι ερευνητές το αποδίδουν, στη σταθερή κάμψη των κοινωνικών πιέσεων, του κοινωνικού στιγματισμού και στην καλύτερη μόρφωση και οικονομική ανεξαρτητοποίηση των γυναικών από τους άνδρες (Goleman, 1995).

Παρακολουθώντας την εξέλιξη των διαζυγίων στην Ευρώπη, παρατηρούμε ότι, με βάση τον ακαθάριστο δείκτη διαζυγίων (αναλογία διαζυγίων σε 1.000 άτομα), το 2003 απ' όλες τις χώρες της Ε.Ε τον υψηλότερο δείκτη είχε το Βέλγιο (3,0) και ακολουθούσαν με υψηλούς δείκτες η Δανία (2,9), η Μεγάλη Βρετανία (2,8), η Φινλανδία (2,6), η Γερμανία (2,6), η Σουηδία (2,4), η Γαλλία (2,1), η Ολλανδία (2,0), ενώ η Ιταλία (0,8) και η Ιρλανδία (0,7) βρίσκονταν στις τελευταίες θέσεις (Eurostat, 2006).

Ωστόσο, τον υψηλότερο δείκτη διαζυγίων και συνακόλουθα το υψηλότερο ποσοστό παιδιών που ζει και μεγαλώνει με τον ένα φυσικό γονέα, σε σύγκριση με οποιαδήποτε άλλη χώρα διεθνώς, παρουσιάζουν οι ΗΠΑ (Guttman, 1993). Δημογραφικά στοιχεία καταδεικνύουν ότι το 40% - 50% των πρώτων γάμων που πραγματοποιήθηκαν τη δεκαετία του 1990 στις ΗΠΑ, θα καταλήξουν σε διαζύγιο (Schoen & Standish 2000 από Μουσούρου,

2000), ενώ στη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας, ένα εκατομμύριο και πλέον παιδιά κάθε χρόνο βίωναν το διαζύγιο των γονέων τους (Amato, 2001).

Οι Castro - Martin & Bumpass (1989) αναφέρουν ότι αν ληφθούν υπ' όψιν, εκτός από τα διαζευγμένα ζευγάρια και αυτά που βρίσκονται σε διάσταση, το ποσοστό των διαλυμένων γάμων ανέρχεται στο 66%.

Εντούτοις, είναι αξιοσημείωτο ότι το μεγαλύτερο ποσοστό ανδρών (80%) και γυναικών (75%) ξαναπαντρεύονται. Αυτό το γεγονός καταδεικνύει ότι οι άνθρωποι δεν απορρίπτουν τον θεσμό του γάμου, αλλά συγκεκριμένους συντρόφους, με τους οποίους δεν προτίθενται να συμβιβαστούν (Cherlin & Furstenberg, 1994. Hetherington, 1989).

B. Δημογραφικά δεδομένα για το διαζύγιο στην Ελλάδα

Η ελληνική κοινωνία παρουσιάζει αλλαγές στον τρόπο ζωής και μια προοδευτική εξοικείωση με τις νέες τάσεις που παρατηρούνται σε διεθνές επίπεδο. Ωστόσο, όσον αφορά τα διαζύγια, η Ελλάδα το 2003, σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της Ε.Ε, παρουσιάζει το μικρότερο δείκτη (1,0) μετά την Ιταλία και την Ιρλανδία (Eurostat, 2006). Αυτό σημαίνει ότι ο θεσμός της οικογένειας στη χώρα μας διατηρεί ακόμα σε μεγάλο βαθμό τον παραδοσιακό χαρακτήρα του (Μπαμπάλης, 2005).

Στην Ελλάδα, μια πρώτη μεγάλη αύξηση του αριθμού των διαζυγίων σημειώνεται το 1980, με την εφαρμογή του Ν.868/1979, που αφορά το «αυτόματο διαζύγιο». Η επόμενη μεγάλη αύξηση του αριθμού των διαζυγίων, παρατηρείται το 1984 με την ψήφιση του Νέου Οικογενειακού Δικαίου και τη δυνατότητα έκδοσης συναινετικού διαζυγίου (Κοτζαμάνης, 1997).

Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία, τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται στην Ελλάδα, σταθερή αύξηση της συχνότητας των διαζυγίων (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία). Αυτό το γεγονός καταδεικνύει ότι το φαινόμενο του διαζυγίου αποτελεί μια πραγματικότητα που γίνεται όλο και περισσότερο αντιληπτή, στατιστικά και κοινωνικά (Κογκίδου, 1995). Εντυπωσιακό είναι το δημογραφικό στοιχείο, σύμφωνα με το οποίο, ο αριθμός των διαζυγίων στην Ελλάδα διπλασιάστηκε από το 1980 (6.684) έως το 2006 (13.218) (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία).

Αντίστοιχη με την αύξηση του αριθμού των διαζυγίων είναι και η αύξηση του αριθμού των παιδιών που ζουν και μεγαλώνουν μ' έναν γονέα. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, μεγάλο ποσοστό παιδιών και εφήβων στην Ελλάδα βρίσκεται κάθε χρόνο αντιμέτωπο με τις συναισθηματικές και οικονομικές επιπτώσεις που απορρέουν από το διαζύγιο. Έτσι, ενώ το 1980 ο αριθμός των παιδιών από διαζευγμένους γονείς ήταν 3.374, το 2006 ο αριθμός των παιδιών και των εφήβων που βίωσαν τη μετάβαση από την πυρηνική οικογένεια στη μονογονεϊκή τετραπλασιάστηκε 13.847 (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία). Πρόκειται για αύξηση μεγαλύτερη απ' αυτήν που φαίνεται, δεδομένης της

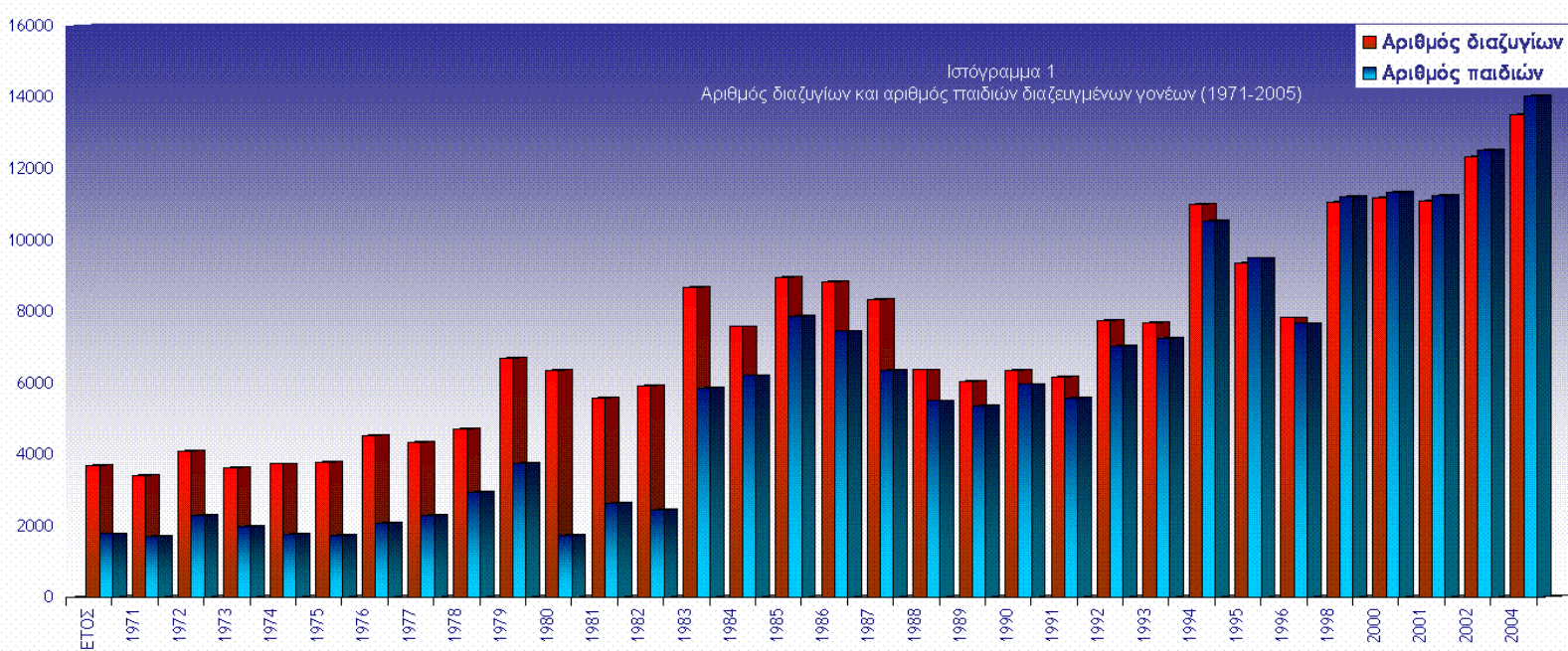
υπογεννητικότητας που υπάρχει στην Ελλάδα (Hatzichristou, 1993. Hatzichristou, 1995a). Αν ληφθεί, όμως, υπ' όψιν και ο αριθμός των παιδιών που προέρχονται από χωρισμένους γονείς, που όμως δεν έχουν πάρει διαζύγιο, αντιλαμβανόμαστε ότι ο αριθμός των παιδιών που βιώνουν τη μονογονεϊκότητα είναι μεγαλύτερος απ' αυτόν που καταγράφεται στα επίσημα στατιστικά στοιχεία (Hatzichristou, 1993. Hatzichristou, 1995a).

Πίνακας 1.1 Γάμοι - διαζύγια και αριθμός παιδιών διαζευγμένων γονέων στην Ελλάδα (1971-2005)

ΕΤΟΣ	Αριθμός γάμων	Γάμοι επί 1000 κατοίκων	Αριθμός διαζυγίων	Διαζύγια σε 1.000 γάμους	Αριθμός παιδιών
1971	73.350	8,31	3.675	50,1	1.776
1972	60.144	6,77	3.395	56,4	1.712
1973	73.762	8,26	4.075	55,2	2.278
1974	68.059	7,59	3.631	53,3	1.980
1975	76.452	8,45	3.726	48,7	1.772
1976	63.540	6,93	3.768	59,3	1.724
1977	76.228	8,19	4.517	59,3	2.061
1978	72.523	7,69	4.322	59,6	2.290
1979	79.023	8,28	4.716	59,7	2.931
1980	62.352	6,47	6.684	107,2	3.744
1981	71.178	7,32	6.349	89,2	1.724
1982	67.784	6,92	5.558	82,0	2.623
1983	71.143	7,23	5.907	83,0	2.445
1984	54.793	5,54	8.672	158,3	5.837
1985	63.709	6,41	7.568	118,8	6.203
1986	58.091	5,83	8.939	153,9	7.865
1987	66.166	6,62	8.830	133,5	7.442
1988	47.873	4,77	8.335	174,1	6.342
1989	61.884	6,13	6.360	102,8	5.494
1990	59.052	5,81	6.037	102,2	5.351
1991	65.568	6,39	6.351	96,9	5.955
1992	48.631	4,69	6.156	126,6	5.564
1993	62.195	5,94	7.725	124,2	7.022
1994	56.813	5,38	7.675	135,1	7.230
1995	63.987	6,02	10.995	171,8	10.520
1996	45.408	4,24	9.360	206,1	9.487
1997	60.535	5,62	9.422	155,7	9.270
1998	55.489	5,12	7.814	140,8	7.660

1999	61.165	5,62	9.629	157,4	9.526
2000	48.880	4,48	11.039	227,5	11.198
2001	58.491	5,34	11.184	191,2	11.336
2002	57.872	5,27	11.080	191,5	11.226
2003	61.081	5,54	12.033	197,0	11.510
2004	51.377	4,64	12.307	239,5	12.503
2005	61.043	5,50	13.494	221,1	14.024
2006	57.802	5,20	13.218	228,7	13.847

(Σύμφωνα με τα στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας)

Γ. Το νομοθετικό πλαίσιο για το διαζύγιο στην Ελλάδα

Το οικογενειακό δίκαιο, συγκεκριμένα το δίκαιο του διαζυγίου, το οποίο ίσχυε έως την καθιέρωση του Ν. 1329/1983, χαρακτηριζόταν από την ιδιαιτερότητα των ελληνικών οικογενειακών ηθών καθώς και από την επίδραση της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας (Κουμάντος, 1983). Στηριζόταν στην αρχή της υπαιτιότητας, σύμφωνα με την οποία η λύση του γάμου επερχόταν μόνον όταν ο ένας ή και οι δύο σύζυγοι είχαν διαπράξει σοβαρά υπαίτια παραπτώματα (Κοτζαμάνης, 1997). Ως υπαίτιοι λόγοι διαζυγίου ορίζονταν: α) ο ισχυρός κλονισμός, β) η μοιχεία, γ) η διγαμία, δ) η επιβουλή της ζωής και ε) η κακόβουλη εγκατάλειψη επί διετία. Επίσης, αναφέρονταν και τέσσερις ανυπαίτιοι λόγοι : α) φρενοβλάβεια, β) αφάνεια, γ) λέπρα και δ) ανικανότητα για συνουσία (Κοτζαμάνης, 1997).

Σύμφωνα με την αρχή της υπαιτιότητας, ο/η σύζυγος που επιθυμούσε να χωρίσει έπρεπε να αποδώσει κατηγορίες στον άνθρωπο εκείνον που

μέχρι πριν ήταν ο/η σύντροφος της ζωής του (Κουμάντος, 1983). Η άποψη που κυριαρχούσε ήταν ότι ο γάμος έπρεπε να διατηρηθεί, έστω αν είχε αποτύχει ή δεν τον επιθυμούσαν πλέον οι σύζυγοι (Κουμάντος, 1983). Η απόδειξη της υπαιτιότητας του ενός από τους συζύγους δυσκόλευε σημαντικά τη διαδικασία έκδοσης διαζυγίου, ενώ παράλληλα έθιγε την ανθρώπινη αξιοπρέπεια (Χατζηχρήστου, 1999).

Το 1979 ψηφίζεται ο Νόμος 868, με τον οποίο εκδικάζονται και ρυθμίζονται πολλές υποθέσεις διαζυγίων που εκκρεμούσαν. Αυτός ο νόμος αποτέλεσε το μεταβατικό στάδιο μεταξύ ενός θεσμικού καθεστώτος που ίσχυε επί 150 χρόνια (από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους) και της ριζικής αναμόρφωσης του οικογενειακού δικαίου το 1983 (Κοτζαμάνης, 1997).

Η φυσιογνωμία του ελληνικού οικογενειακού δικαίου εκσυγχρονίζεται με τον Νόμο 1329/1983, ο οποίος καθιστά εφικτό το συναινετικό διαζύγιο. Με το συναινετικό διαζύγιο, η κοινή αίτηση των συζύγων για διαζύγιο βασίζεται στην κοινή τους παραδοχή για τον κλονισμό της σχέσης και στη συμφωνία για τη λύση της έγγαμης συμβίωσής τους, χωρίς να υπάρχει αναγκαιότητα εξακρίβωσης της υπαιτιότητας (Χατζηχρήστου, 1999). Κατά συνέπεια, το συναινετικό διαζύγιο συντελεί στην καταπολέμηση του κοινωνικού στίγματος και στην προοδευτική αλλαγή των στάσεων και των κοινωνικών αξιών για το διαζύγιο (Χατζηχρήστου, 1999). Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι μετά την ισχύ του νέου οικογενειακού δικαίου, το συναινετικό

διαζύγιο αποτελεί τον κυρίαρχο λόγο διαζυγίου στην Ελλάδα και έπονται τα διαζύγια ύστερα από υπερτετραετή διάσταση (Χατζηχρήστου, 1999).

Όσον αφορά τις θεσμικές και κοινωνικές αλλαγές που σχετίζονται με τη λύση των γάμων, οι Maccoby & Mnookin (1992) εντοπίζουν μια κυκλική διαδικασία αλληλεπίδρασης· οι αλλαγές των κοινωνικών πεποιθήσεων επιδρούν στις θεσμικές αλλαγές για το διαζύγιο, οι οποίες, αντίστοιχα, μειώνουν το κοινωνικό στίγμα και τους κοινωνικούς περιορισμούς για τη διατήρηση μη επιτυχημένων γάμων.

Σύμφωνα με το νέο οικογενειακό δίκαιο, η έκδοση συναινετικού διαζυγίου προβλέπεται υπό τις ακόλουθες προϋποθέσεις: α) όταν ο γάμος έχει διαρκέσει τουλάχιστον έναν χρόνο πριν από την κατάθεση αίτησης διαζυγίου, β) όταν οι δύο σύζυγοι συμφωνούν να λύσουν τον γάμο τους σε δύο συνεδριάσεις του δικαστηρίου που απέχουν μεταξύ τους τουλάχιστον έξι μήνες, και γ) όταν εμπλέκονται ανήλικα παιδιά είναι απαραίτητη η έγγραφη συμφωνία σε θέματα επιμέλειας και επικοινωνίας (Κοτζαμάνης, 1997).

1.1.2 Η σύγχρονη ελληνική οικογένεια

A. Από την παραδοσιακή οικογένεια στην πυρηνική

Η οικογένεια είναι ένα ζωντανό ψυχοκοινωνικό σύστημα, το οποίο βρίσκεται σε συνεχή αλλαγή και εξέλιξη, καθώς οι ανάγκες των βασικών

μελών της αλλά και αυτές της ευρύτερης κοινωνίας μεταβάλλονται διαρκώς (Miller, 1960).

Ακολουθώντας την παραπάνω αρχή, η οικογένεια ως θεσμός στην Ελλάδα πέρασε από την παραδοσιακή μορφή της, που υπήρξε κυρίαρχη κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα έως το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου (περίπου από το 1850 έως το 1950) και κατέληξε στην πυρηνική (Παπαδιώτη - Αθανασίου, 2000). Η ελληνική παραδοσιακή αγροτική οικογένεια, η οποία οριζόταν ως πατριαρχική εκτεταμένη, ήταν ένα σύνολο συγγενικών ομάδων, όπου οι υποχρεώσεις προς τους συγγενείς, δηλαδή την ευρεία οικογένεια, είχαν προτεραιότητα συγκριτικά με τις υποχρεώσεις που αφορούσαν τη σχέση πατέρα - παιδιού , μητέρας - παιδιού ή τη σχέση των συζύγων (Παπαδιώτη - Αθανασίου, 2000). Η παραδοσιακή πατριαρχική οικογένεια τελούσε υπό την εξουσία του πατέρα - αρχηγού και η δομή της στηριζόταν στις έννοιες της εξουσίας (του άνδρα πάνω στη γυναίκα και του ενήλικου πάνω στο παιδί) και της εξάρτησης (Μπαμπάλης, 2005). Χαρακτηριστικό της πατριαρχικής - εκτεταμένης οικογένειας ήταν η αυστηρή ιεράρχηση των ρόλων των μελών της με γνώμονα το φύλο και την ηλικία και όχι τις ικανότητες ή τις επιθυμίες των ατόμων (Μουσούρου, 2000).

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και έπειτα, το μεγάλο κύμα της εσωτερικής μετανάστευσης, συνέπεια της Βιομηχανικής Επανάστασης, διέλυσε τη λογική της οικογένειας - μικροκοινωνίας, με αποτέλεσμα την αλλαγή της κατανομής του πληθυσμού και της μετακίνησής του από τις μικρές κοινότητες της επαρχίας προς τις αστικές περιοχές (Γεώργας, 1999).

Δεδομένου ότι ο νέος τρόπος ζωής στην πόλη ευνοούσε μόνο τις μικρές οικογένειες, η ευρεία οικογένεια αποδυναμώθηκε. Έτσι, η οικογένεια από παραδοσιακή πατριαρχική, εκτεταμένη, μετατρέπεται σε «πυρηνική» (Μουσούρου, 2000). Δίδεται έμφαση στη συζυγική σχέση των γονέων, γύρω από την οποία οικοδομείται η σχέση με τα παιδιά (Μουσούρου, 2000) και λειτουργεί πλέον ως πρωταρχική μονάδα της κοινωνίας (Μπαμπάλης, 2005). Η πυρηνική οικογένεια, υπό την επίδραση των ποικίλων εξωτερικών παραγόντων, διεύρυνε τα όριά της και ενίσχυσε την προσωπική ελευθερία των ατόμων - μελών της στη λήψη αποφάσεων για την προσωπική τους ολοκλήρωση (Μπαμπάλης, 2005). Οι ρόλοι των συζύγων διαφοροποιήθηκαν ως προς το περιεχόμενο και τη δυναμική τους. Ιδιαίτερα η εξέλιξη του ρόλου της γυναίκας, η οποία απέκτησε οικονομική και κοινωνική αυτονομία, όρισε εκ νέου τις ισορροπίες στο εσωτερικό της οικογένειας· η γυναίκα αποστασιοποιείται από τον παραδοσιακό ρόλο της νοικοκυράς και της μητέρας. Έτσι, η αύξηση στο ποσοστό των διαζυγίων κατά τις τελευταίες δεκαετίες έχει αποδοθεί στην οικονομική ανεξαρτησία που απέκτησαν οι ελληνίδες και στη βελτίωση του μορφωτικού τους επιπέδου (Γκιζέλης, Καυταντζόγλου, Τεπέρογλου & Φίλιας, 1984). Ενδεικτικό είναι επίσης το γεγονός ότι οι άνδρες εγκρίνουν περισσότερο, σε σύγκριση με τις γυναίκες τις αξίες της παράδοσης και της ισχύος, ενώ αντίστοιχα οι γυναίκες την αξία του αυτοπροσδιορισμού (Γεώργας και συν. 1992).

Σύμφωνα με έρευνες που έγιναν στην Ελλάδα, η μετάβαση από την παραδοσιακή στην πυρηνική οικογένεια οδήγησε στη μεταβολή των αξιών

από συλλογικές σε ατομικιστικές και στην τήρηση λιγότερο των παραδοσιακών αξιών από τους κατοίκους των αστικών κέντρων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι αλλαγές στις αξίες να αποτελούν αιτία συγκρούσεων μεταξύ των μελών της (Georgas, 1993).

Μελέτες που έγιναν για τη διερεύνηση των μεταβολών της δομής της ελληνικής οικογένειας κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι αν και οι οικογενειακές αξίες αλλάζουν, οι νέοι δεν τις απορρίπτουν στο σύνολό τους. Απορρίπτουν κατά κύριο λόγο, τις αξίες που εκφράζουν ιεραρχικούς ρόλους της κλασικής - πατριαρχικής οικογένειας: συγκεκριμένα, την άσκηση εξουσίας του πατέρα στη μητέρα και την παθητική υποταγή αυτής. Οικογενειακές αξίες, όπως είναι οι σχέσεις στην οικογένεια και οι υποχρεώσεις των παιδιών προς τους γονείς και τους συγγενείς, εξακολουθούν να ισχύουν και στις νεότερες γενιές (Γεώργας 1986, 1999).

B. Μονογονεϊκές οικογένειες

Σύμφωνα με την έκθεση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (1989), ως μονογονεϊκή οικογένεια ορίζεται η οικογένεια στην οποία ένας γονέας χωρίς σύζυγο ή σύντροφο, αλλά ίσως μαζί με άλλα άτομα (π.χ., γονείς), ζει μ' ένα τουλάχιστον ανύπαντρο παιδί που εξαρτάται άμεσα απ' αυτόν (Κογκίδου, 1995). Οι βασικές πτυχές του ορισμού είναι τρεις: η οικογενειακή κατάσταση

του μόνου γονέα, η σύνθεση του νοικοκυριού και το εξαρτώμενο παιδί (Μπαμπάλης, 2005).

Στην περίπτωση της μονογονεϊκής οικογένειας έχουμε αποδοχή της γονεϊκής σχέσης αλλά άρνηση ή απουσία της συζυγικής. Τέτοιου είδους οικογενειακό σχήμα μπορεί να επέλθει από διαζύγιο, θάνατο του ενός γονέα ή από μητρότητα εκτός γάμου (Κογκίδου, 1995). Κύρια χαρακτηριστικά της μονογονεϊκότητας είναι η πολλαπλότητα, δηλαδή ο τρόπος με τον οποίον οι γονείς εισέρχονται στην κατάσταση της μονογονεϊκότητας και ο μεταβατικός ή ο μόνιμος χαρακτήρας της (Μπαμπάλης, 2005).

Στην Ε.Ε. τα δημογραφικά δεδομένα αποδεικνύουν ότι οι μονογονεϊκές οικογένειες αυξάνονται αλματωδώς (Κογκίδου, 1995). Αυτή η εικόνα δεν αντιπροσωπεύει ακριβώς την ελληνική πραγματικότητα, στον βαθμό που έχουμε ένα από τα χαμηλότερα ποσοστά μονογονεϊκότητας, αλλά εκτιμάται ότι με μια μικρή χρονική καθυστέρηση θα την προσεγγίσει (Κογκίδου, 1995). Σύμφωνα με την έρευνα για το Εργατικό Δυναμικό (Labor Force Survey, 1989) στην Ελλάδα, οι μονογονεϊκές οικογένειες συνιστούν το 5% των οικογενειών με παιδιά κάτω των 18 ετών - στο 4% αυτών των οικογενειών η μητέρα είναι υπεύθυνη της οικογένειας (Χατζηχρήστου, 1999). Βάσει της απογραφής του πληθυσμού (2001), στην Ελλάδα υπήρχαν 292.485 μονογονεϊκές οικογένειες με αρχηγό τη μητέρα. Απ'αυτές, οι 194.613 ήταν μ'ένα παιδί, 80.469 με δύο παιδιά, 13.968 με τρία, 2.612 με τέσσερα και 823 με πέντε παιδιά (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία, 2005).

Η αύξηση των μονογονεϊκών οικογενειών τα τελευταία χρόνια αποτελεί χαρακτηριστικό των σύγχρονων κοινωνιών (Μουσούρου, 2000). Προβλέπεται μάλιστα, ότι οι μονογονεϊκές οικογένειες σύντομα θα θεωρούνται ένας συνήθης τύπος οικογενειακής οργάνωσης (Κογκίδου, 1995). Όπως επισημαίνει η Michel (1981), αυτή η αύξηση συνδέεται με την εξάλειψη των προκαταλήψεων για τις άγαμες μητέρες, την επιθυμία των γυναικών να αυτονομηθούν, την αύξηση των διαζυγίων, τη μείωση της γαμηλιότητας και των δεύτερων γάμων (από Μουσούρου, 2000). Να σημειωθεί, όμως, ότι η κατηγορία των διαζευγμένων οικογενειών αντιπροσωπεύει σχεδόν το ήμισυ του συνόλου των μονογονεϊκών οικογενειών (Κογκίδου, 1995. Χατζηχρήστου, 1999).

Η εξέλιξη της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας και ο μετασχηματισμός της δομής και της ταυτότητας της ελληνικής οικογένειας συνετέλεσαν, ώστε η μονογονεϊκή οικογένεια στην περίπτωση που επέρχεται από συζυγική ρήξη, να μη θεωρείται πλέον αποκλίνουσα μορφή οικογενειακής οργάνωσης αλλά εναλλακτική μορφή οργάνωσης της οικογενειακής σταθερότητας (Κογκίδου, 1995), η οποία συμβάλλει στην προσπάθεια των εμπλεκόμενων ατόμων για προσωπική πλήρωση και ολοκλήρωση (Μπαμπάλης, 2005).

Η Sullerot (1984) επισημαίνει ότι ο όρος «μονογονεϊκή οικογένεια» είναι λανθασμένος επειδή υπογραμμίζει το μονογονεϊκό νοικοκυριό· τα παιδιά έχουν κατά κανόνα πατέρα (ή μητέρα) που δεν είναι μέλος του μονογονεϊκού νοικοκυριού, αλλά αποτελεί μέρος της οικογένειάς τους. Έτσι, αναγνωρίζοντας τη σημαντικότητα του ρόλου του γονέα που δεν έχει

την επιμέλεια των παιδιών μετά τον χωρισμό, και την τάση που υπάρχει για ανάληψη της γονικής μέριμνας και από τους δύο γονείς έχουν προταθεί οι όροι «δυσδική μονογονεϊκή οικογένεια» (double single - parent family) (Sager, Brown, Crown, Engel, Rodstein, Walker, 1983) ή διπυρηνική οικογένεια (binuclear family) (Ahron 1980).

Όσον αφορά το μέλλον της οικογένειας, ο Άλβιν Τόφλερ (1982), επισημαίνει ότι από εδώ και πέρα « δεν θα κυριαρχήσει μια και μοναδική μορφή οικογένειας. Αντίθετα, θα δούμε μια πολυμορφία οικογενειακών δομών (...) όπου η πυρηνική οικογένεια θα είναι μια μόνο από τις κοινωνικά αποδεκτές μορφές» (σ. 210).

1.2 Η διαμόρφωση της ταυτότητας των εφήβων

Σύμφωνα με τη θεωρία της ψυχοκοινωνικής εξέλιξης του Erikson (1968), οι έφηβοι, προτού καταλήξουν σε μια συγκεκριμένη ταυτότητα, περνούν την κρίση της διαμόρφωσης της ταυτότητάς τους.

Κατά την περίοδο της εφηβείας, το αναπτυσσόμενο άτομο παρουσιάζει ραγδαίες αλλαγές και στους τέσσερις τομείς της ανάπτυξής του : στο βιοσωματικό, στο γνωστικό, στο συναισθηματικό και στο κοινωνικό (Παρασκευόπουλος, 1985), γεγονός που δημιουργεί την ανάγκη για ανασυγκρότηση του Εγώ και επαναδιαπραγμάτευση της αυτονομίας και των

σχέσεων με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας (Παπαδιώτη - Αθανασίου, 2005).

Η εφηβεία είναι μια σημαντική περίοδος στη φυσιολογική ανάπτυξη του ατόμου που σημαδεύει το τέλος της λανθάνουσας περιόδου και αποτελεί την περίοδο προετοιμασίας για την είσοδο στην ενήλικη ζωή (Παρασκευόπουλος, 1985). Κατά την περίοδο αυτή διαταράσσεται η ψυχική ισορροπία που έχει επιτευχθεί με το τέλος της λανθάνουσας περιόδου και ο έφηβος βιώνει εσωτερική συναισθηματική αναστάτωση, που μπορεί να οδηγήσει στο να γίνει πιο ευάλωτη και ευαίσθητη η προσωπικότητά του (Τσιάντης, 2000). Ο έφηβος διέρχεται μια περίοδο αυτό - αναζήτησης και συγκέντρωσης στον εαυτό, κρίνει, αμφισβητεί, δοκιμάζει νέες συμπεριφορές και τρόπους ζωής, αναρωτιέται για τις ικανότητές του, τις προτιμήσεις του και επανεξετάζει τις αξίες της ζωής. Μέσω αυτής της περιπλάνησης, ο έφηβος αναζητά να διαμορφώσει σταθερή εικόνα για τον εαυτό του, με συγκεκριμένες αρχές, στάσεις και αξίες που θα καθοδηγούν τη συμπεριφορά του (Παπαδιώτη - Αθανασίου, 2000).

Κατά συνέπεια η περίοδος της εφηβείας είναι το εφελτήριο για την ανεξαρτητοποίηση του ατόμου (Παρασκευόπουλος, 1985). Βασικό αναπτυξιακό επίτευγμα αυτής της περιόδου είναι η ωρίμανση της ταυτότητας του εφήβου, την οποία για να την αποκτήσει, ο έφηβος θα χρειαστεί να περάσει από μια διαδικασία σταδιακής αποσύνδεσης από τους γονείς, οι οποίοι έως τώρα αποτελούσαν την κύρια πηγή της συναισθηματικής τροφής του, και να προσπαθήσει να ανεξαρτητοποιηθεί σε ηθικό, γνωστικό,

κοινωνικό και συναισθηματικό επίπεδο (Blos, 1967). Επιπλέον, ο Erikson (1968) θεωρεί ότι για την απόκτηση της προσωπικής ταυτότητας ο έφηβος πρέπει να έχει αποκτήσει την αίσθηση ότι ο εαυτός του έχει συνοχή και διαχρονική σταθερότητα ότι είναι μοναδικός και ενιαίος.

Οι ερευνητές επισημαίνουν ότι η προσπάθεια του εφήβου για αυτονομία και ανεξαρτητοποίηση συνεπάγεται απειλή στην ισορροπία που είχε η οικογένεια έως αυτή την περίοδο (Παπαδιώτη - Αθανασίου, 2000. Τσιάντης, 2000). Αυτό συμβαίνει επειδή η τάση του εφήβου για αυτονομία εκδηλώνεται με τον αρνητισμό, την επαναστατικότητα και την εναντίωση που παρουσιάζει στον τρόπο συμπεριφοράς και επικοινωνίας με τους γονείς του (Παπαδιώτη - Αθανασίου, 2000).

Έτσι, σε αυτήν τη διαδικασία ατομικοποίησης του εφήβου οφείλουν να συμμετέχουν τόσο οι έφηβοι όσο και οι γονείς, μέσω της διαφοροποίησης των ρόλων τους και αναπροσαρμογής των διαπροσωπικών τους σχέσεων (Τσιάντης, 2000). Οι γονείς με τη στάση τους μπορεί να ενθαρρύνουν ή να παρεμποδίσουν τις προσπάθειες του εφήβου για αυτονομία. Υπάρχει ο κίνδυνος να προσπαθήσουν να ασκήσουν έλεγχο στον έφηβο, εμμένοντας στις δικές τους θέσεις και απόψεις και αγνοώντας τις ανάγκες του εφήβου (Τσιάντης, 2000). Αυτή η στάση των γονέων μπορεί να οδηγήσει τον έφηβο καταρχάς, σε πρόωρη απομάκρυνση και αποξένωση από την οικογένεια και εν συνεχεία, στην αναζήτηση πρόσκαιρων απολαύσεων, παρεμποδίζοντας κατά αυτόν τον τρόπο την απόκτηση αυτονομίας εκ μέρους του (Τσιάντης, 2000).

Συνεπώς, η πρόκληση που έχουν να αντιμετωπίσουν γονείς και έφηβοι είναι να διατηρήσουν στενή και υποστηρικτική σχέση, η οποία θα στηρίζεται σε ανοιχτή επικοινωνία και εμπιστοσύνη, ενώ παράλληλα θα ενθαρρύνει την προσπάθεια των εφήβων για αυτονομία και ατομικότητα (Quintana & Lapsley, 1990). Ωστόσο, η διατήρηση αυτών των σχέσεων εξαρτάται από τη δημιουργία μιας γονικής σχέσης που θα στηρίζεται στη συνεργασία, στην κατανόηση και στην εμπιστοσύνη (Quintana & Lapsley, 1990).

Το διαζύγιο είναι ιδιαίτερο οδυνηρό γεγονός για τους εφήβους, με βαρύνουσες επιπτώσεις στη διαδικασία σχηματισμού της ταυτότητάς τους και της βαθμιαίας αποσύνδεσής τους από την οικογένεια (Χατζηχρήστου, 1989α). Ο καθορισμός της προσωπικής ταυτότητας κατά την περίοδο της εφηβείας δεν μπορεί να διαχωριστεί από τις οικογενειακές σχέσεις, καθότι η προσωπικότητα του εφήβου διαμορφώνεται ανάλογα με το μοντέλο διαπαιδαγώγησης και επικοινωνίας που χρησιμοποιούν οι γονείς του (Lanz, lafrate, Ronati & Scabani, 1999).

Έτσι, οι έφηβοι εκτός του ότι προσπαθούν να διαμορφώσουν το δικό τους σύστημα αξιών και ιδεών ως ενήλικοι, επιπλέον, λόγω του διαζυγίου βιώνουν, κρίση στην οικογένεια, όπου καλούνται να επαναπροσδιορίσουν τις σχέσεις με τους γονείς τους, καθότι ελλοχεύει ο κίνδυνος της απώλειας μιας στενής και υποστηρικτικής σχέσης μαζί τους, η οποία είναι σημαντική για την απόκτηση της ατομικότητας από μέρους τους.

1.3 Παράγοντες που επηρεάζουν την προσαρμογή των παιδιών / εφήβων στο διαζύγιο των γονέων τους

Ενώ παλιότερα ίσχυε η άποψη ότι το διαζύγιο επιδρά κατά έναν ενιαίο και ομοιόμορφο τρόπο σε όλα τα παιδιά, οι σύγχρονες μελέτες επισημαίνουν τη σπουδαιότητα διαμεσολαβητικών παραγόντων, οι οποίοι συχνά δεν αξιολογούνται όσο θα έπρεπε κατά την εξέταση των επιδράσεων του διαζυγίου και οι οποίοι είτε διευκολύνουν, είτε δυσχεραίνουν την προσαρμογή των παιδιών στο διαζύγιο των γονέων τους (Fthenakis, 1995. Hetherington, 1999. Wallerstein & Kelly, 1980. Whiteside & Becker, 2000).

Οι Hetherington, Bridges, & Isabella, (1998), διαπίστωσαν ότι οι παράμετροι που σχετίζονται με την προσαρμογή των παιδιών στο διαζύγιο ποικίλλουν και ότι η διερεύνηση της σύνθετης αλληλεπίδρασής τους παραμέτρων αυτών προσδιορίζει τους παράγοντες «κινδύνου» και τους «προστατευτικούς» παράγοντες που επιδρούν στην προσαρμογή των παιδιών. Ορισμένοι από αυτούς τους παράγοντες είναι: ο χρόνος που έχει παρέλθει από το διαζύγιο, το κοινωνικό - οικονομικό επίπεδο της οικογένειας, το μορφωτικό επίπεδο των γονέων, η ηλικία και το αναπτυξιακό στάδιο του παιδιού κατά την περίοδο του διαζυγίου, το φύλο του παιδιού, η ποιότητα σχέσης των γονέων πριν και μετά το διαζύγιο, η ποιότητα σχέσης του παιδιού με τον πατέρα και τη μητέρα, ο βαθμός που τα

παιδιά θα αισθανθούν εγκλωβισμένα ανάμεσα στους γονείς τους και η αντιστροφή ρόλων των παιδιών σε σχέση με τους γονείς, (Afifi, 2003. Afifi & Schrod, 2003. Amato & Afifi, 2006. Buchanan, Maccoby & Dornbush, 1991,1996. Emery, 1982. Hess & Camara, 1979. Hetherington, 1999. Kurdek, 1981, 1994. Weiss, 1979d).

1.3.1 Ο χρόνος που έχει παρέλθει από το διαζύγιο

Το διαζύγιο εισάγει άμεσα όλη την οικογένεια σε μια περίοδο αστάθειας, και επιβάλλει στα μέλη της την εύρεση εναλλακτικών λύσεων, ούτως ώστε το νέο οικογενειακό σχήμα να λειτουργήσει εύρυθμα (Hetherington, Stanley - Hagan, 1999).

Σημαντικές μελέτες έχουν διερευνήσει τη μακρόχρονη προσαρμογή γονέων και παιδιών στο διαζύγιο, περιγράφοντας τα στάδια που διέρχονται οι γονείς και παιδιά έως ότου αποκατασταθεί η ψυχολογική τους ισορροπία (Ahrons, 1993. Frost & Pakiz, 1990. Hetherington, 1989, 1991).

Σύμφωνα με τα ευρήματα σχετικών ερευνών που έγιναν κατά την περίοδο αμέσως μετά τον χωρισμό των γονέων, διαταράσσονται η ιεραρχική δομή της οικογένειας και οι συναισθηματικές σχέσεις των μελών της. Τα περισσότερα μέλη της οικογένειας διανύουν μια περίοδο συναισθηματικής έντασης και μειωμένης λειτουργικότητας, από την οποία, συνήθως, επανακάμπτουν σε δύο με τρία χρόνια (Hetherington, 1989). Υπάρχει, όμως, η πιθανότητα τα προβλήματα να εξακολουθήσουν να υφίστανται, εάν

το διαζύγιο συνεχίσει να δημιουργεί άγχος και δυσκολίες στα μέλη της οικογένειας (Hetherington, 1989). Η Ahron (1993), στηριζόμενη σε εμπειρική και κλινική μαρτυρία, καταλήγει ότι περίπου χρειάζονται δεκαοκτώ μήνες με δυο χρόνια, μετά το διαζύγιο, για να αναδιοργανωθεί και να σταθεροποιηθεί το οικογενειακό σύστημα.

Οι Hetherington ,Cox, & Cox (1977) στην έρευνά τους, διαπίστωσαν ότι ενώ τον πρώτο χρόνο μετά το διαζύγιο, τα παιδιά ήταν πιο ανεξάρτητα, ανυπάκουα, επιθετικά, απαιτητικά και λιγότερο τρυφερά, δύο χρόνια μετά οι αρνητικές επιδράσεις είχαν μειωθεί για τα αγόρια και είχαν εξαφανιστεί, ως επί το πλείστον, για τα κορίτσια.

Σε διαχρονική έρευνα που πραγματοποίησε σε διαζευγμένες οικογένειες που την επιμέλεια είχε αναλάβει η μητέρα, η Hetherington (1989, 1991. Hetherington, Cox, & Cox, 1982) κατέγραψε την εξέλιξη της σχέσης μητέρας - παιδιών μετά το διαζύγιο επί έξι χρόνια. Διαπίστωσε ότι στη διάρκεια των δυο πρώτων χρόνων μετά το διαζύγιο τα περισσότερα παιδιά, αλλά και οι γονείς τους, βίωναν συναισθηματική ένταση, προβλήματα ψυχολογικά, συμπεριφορικά αλλά και υγείας. Συγκεκριμένα, διαπιστώθηκε ότι οι διαζευγμένες μητέρες είχαν λιγότερες απαιτήσεις από τα παιδιά τους, επικοινωνούσαν λιγότερο καλά μαζί τους και ήταν λιγότερο στοργικές και αποτελεσματικές όταν συγκρίνονταν με τις μητέρες που παρέμεναν παντρεμένες. Μετά το πέρας των δύο χρόνων από το διαζύγιο, η πλειονότητα των μητέρων και των παιδιών είχε προσαρμοστεί καλά και εμφάνιζε αξιοσημείωτη βελτίωση. Οι μητέρες ήταν πιο περιποιητικές, πιο

συνεπείς και έδειχναν να ελέγχουν καλύτερα τα παιδιά τους, απ'ότι δύο χρόνια πριν, εξακολουθούσαν όμως, να υστερούν έναντι των έγγαμων μητέρων. Έξι χρόνια μετά το διαζύγιο, οι δυσκολίες έπαψαν να υφίστανται. Οι μητέρες που είχαν την επιμέλεια ήταν εξίσου τρυφερές με τις μητέρες που παρέμεναν παντρεμένες· εξακολουθούσαν όμως, να είναι λιγότερο αποτελεσματικές σε θέματα τήρησης πειθαρχίας με τα παιδιά τους (Hetherington, 1989, 1991. Hetherington, Cox, & Cox, 1982).

Παρομοίως οι διαχρονικές μελέτες που πραγματοποίησαν οι Frost & Pakiz (1990) και Kurdek, Blisk & Siesky (1981) κατέληξαν ότι οι έφηβοι που βίωσαν τον χωρισμό των γονέων τους πιο πρόσφατα σε σχέση με τη χρονική στιγμή διεξαγωγής της έρευνας ήταν πιθανότερο να εκδηλώσουν περισσότερες αρνητικές επιδράσεις, λόγω του διαζυγίου, απ'ότι οι έφηβοι που είχαν βιώσει τη διάλυση του γάμου των γονέων τους πολύ παλιότερα από τη χρονική στιγμή διεξαγωγής της έρευνας.

Συνοψίζοντας τα ευρήματα των διαχρονικών ερευνών, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι είναι απαραίτητο να γίνεται διαχωρισμός της περιόδου που η οικογένεια είναι σε κρίση από την υπόλοιπη περίοδο, καθότι τα προβλήματα των παιδιών μειώνονται με το πέρασμα του χρόνου και βελτιώνεται η λειτουργικότητά τους.

1.3.2 Η ηλικία και το στάδιο ανάπτυξης των παιδιών κατά τον χωρισμό των γονέων

Η ηλικία και το αντίστοιχο στάδιο ανάπτυξης των παιδιών όταν οι γονείς τους χωρίζουν αποτελούν παράγοντες που καθορίζουν τον βαθμό αντίληψης των γεγονότων και των αιτιών του διαζυγίου και, κατά συνέπεια, την προσαρμογή των παιδιών σε αυτό (Amato & Keith, 1991a).

Οι Wallerstein, Corbin και Lewis (1988) υποστηρίζουν ότι οι αντιδράσεις των μικρότερων παιδιών στο διαζύγιο των γονέων τους επηρεάζονται από τις περιορισμένες γνωστικές και κοινωνικές τους ικανότητες, καθώς και από την εξάρτηση από τους γονείς τους. Η έλλειψη γνωστικής ωριμότητας καθιστά τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας λιγότερο ικανά να κατανοήσουν και να εκτιμήσουν τις διαστάσεις του διαζυγίου. Ενοχοποιούν τους εαυτούς τους για το διαζύγιο των γονέων τους και καταλαμβάνονται από τον φόβο της εγκατάλειψης και της απόρριψης. Ωστόσο, σε μια παλιότερη έρευνά της η Wallerstein (1984), όπου είχε μελετήσει τις αντιδράσεις παιδιών προσχολικής ηλικίας (2 ½ - 6 ετών) κατέληξε σε διαφορετικά συμπεράσματα. Αναφέρει ότι τα παιδιά αυτής της ηλικιακής κατηγορίας διατηρούν ελάχιστες συνειδητές αναμνήσεις από την πυρηνική οικογένεια και τη διάλυση του γάμου των γονέων τους, γεγονός που τα προστατεύει μακροπρόθεσμα από τις τραυματικές αναμνήσεις αυτών των οικογενειακών συγκρούσεων.

Όσον αφορά τον παράγοντα ηλικία και το αίσθημα εγκλωβισμού των παιδιών ανάμεσα στους γονείς τους, οι Johnston, Kline & Tschann (1989)

εξέτασαν παιδιά ηλικίας 1-12 ετών, και κατέληξαν ότι τα μεγαλύτερα σε ηλικία παιδιά εμπλέκονταν περισσότερο στις διαμάχες των γονέων τους απ' ό,τι τα μικρότερα. Οι γονείς, θεωρώντας ότι είναι πιο ώριμα, ζητούσαν την υποστήριξή τους στις μεταξύ τους διαμάχες. Η σύναψη συμμαχίας, όμως, με τον έναν γονέα, η οποία συνήθως συνοδευόταν και από αρνητικότητα για τον άλλον, ήταν πιθανό να δημιουργήσει στο παιδί απόρριψη προς τον άλλον γονέα. Οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι καθώς τα μεγαλύτερα παιδιά αναπτύσσουν γνωστικές δεξιότητες αυτοαντανακλαστικής σκέψης και μπορούν και αντιλαμβάνονται τις αντίθετες απόψεις των διαφωνούντων γονέων τους, γίνονται πιο ευάλωτα σε συνειδησιακές συγκρούσεις αφοσίωσης. Αυτό, επισημαίνει η Johnston και οι συνεργάτες της (1989), αποτελεί τυπική συναισθηματική αντίδραση των μεγαλύτερων παιδιών που αισθάνονται εγκλωβισμένα ανάμεσα στους γονείς τους, ιδιαίτερα όταν οι διαμάχες των γονέων καταλήγουν να γίνονται χρόνιες.

Παρομοίως, οι Buchanan, Maccoby & Dornbush, (1991), σε έρευνα που πραγματοποίησαν σε παιδιά ηλικίας 10-18 ετών, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι μεγαλύτεροι σε ηλικία έφηβοι του δείγματός τους ήταν πιθανότερο να αισθάνονται εγκλωβισμένοι ανάμεσα στις διαμάχες των γονέων τους, απ' ό,τι οι νεότεροι. Κατέδειξαν ότι η αύξηση της κοινωνικής και γνωστικής ωριμότητας μπορεί να αυξήσει τις πιθανότητες του συναισθηματικού εγκλωβισμού των παιδιών ανάμεσα στους γονείς τους. Επίσης, οι διαζευγμένοι γονείς ήταν πιο πιθανό να εκμυστηριεύονται τα προβλήματά τους στα μεγαλύτερα παιδιά, με τα οποία είχαν συναισθηματική

εγγύτητα, απ'ότι στα μικρότερα. Πίστευαν ότι τα μεγαλύτερα παιδιά, λόγω της συναισθηματικής και γνωστικής ωριμότητάς τους, ήταν περισσότερο σε θέση να κατανοήσουν και να επεξεργαστούν σε βάθος την πληροφορία που τους έδιναν. Ωστόσο, η επίδραση της ηλικίας στην έρευνα του Buchanan και των συνεργατών του (1991) ήταν μικρή επειδή υπήρχαν και άλλοι παράγοντες που υπεισέρχονταν και αποτελούσαν σημαντικότερα προγνωστικά για το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων, απ'ότι η ηλικία καθαυτή.

Όσον αφορά τους νεαρούς ενήλικους, οι Amato & Afifi (2006) αναφέρουν ότι παρόλο που εκτίθενται λιγότερο στις διαμάχες των γονέων τους, τα αισθήματα εγκλωβισμού μπορεί να εξακολουθήσουν να υφίστανται και σε αυτούς. Σε πρόσφατη έρευνά τους, οι Amato & Afifi, εξέτασαν νεαρούς ενήλικους, (ηλικίας 19-37 ετών). Διαπίστωσαν ότι η διαμάχη των γονέων εξακολουθούσε να τους προκαλεί αισθήματα εγκλωβισμού, όμως το αίσθημα εγκλωβισμού εμφανιζόταν λιγότερο συχνά στα μεγαλύτερα απ'ότι στα νεότερα παιδιά.

Σε άλλη μελέτη οι Afifi & Schrodts (2003), εξέτασαν εφήβους, ηλικίας 12-18 ετών και νεαρούς ενήλικους 19-22 ετών από διαζευγμένες και έγγαμες οικογένειες, το αίσθημα εγκλωβισμού και τη στάση αποφυγής των εφήβων σε σχέση με τους γονείς τους. Κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι το αίσθημα εγκλωβισμού συσχετιζόταν άμεσα με τη στάση αποφυγής μόνο των εφήβων σε σχέση με τους γονείς σε διαζευγμένες και μη οικογένειες, όχι όμως των νεαρών ενηλίκων σε κανέναν από τους δυο προαναφερθέντες

τύπους οικογενειών. Σύμφωνα με τον Afifi (2003), συγκρινόμενοι με τους νεαρούς ενήλικους οι έφηβοι ενδεχομένως να μη διαθέτουν τις απαραίτητες γνωστικές και επικοινωνιακές δεξιότητες να αντιμετωπίσουν απευθείας τους γονείς τους όταν αισθάνονται εγκλωβισμένοι ανάμεσά τους. Ο Afifi, υποστηρίζει ότι η διαφορά μεταξύ εφήβων και γονέων κάνει τους πρώτους να πιστεύουν ότι δεν έχουν το δικαίωμα να επέμβουν και να υποδείξουν στους γονείς τους να πάψουν τις μεταξύ τους διαμάχες. Έτσι, οι έφηβοι τηρούν στάση αποφυγής, καθώς είναι η μόνη αντίδραση που γνωρίζουν ή αυτή που τους προκαλεί τη μικρότερη αναστάτωση (Afifi & Schrodt, 2003). Από την άλλη, οι νεαροί ενήλικοι φαίνεται ότι έχουν αναπτύξει περισσότερες στρατηγικές στην επικοινωνία με τους γονείς τους, οι οποίες αποτελούν αντανάκλαση της γνωστικής τους εξέλιξης, και της αυξημένης ικανότητάς τους να προβλέπουν τις αντιδράσεις των γονέων τους (Afifi & Schrodt 2003).

Ως προς την ανάπτυξη αντιστροφής ρόλων των παιδιών σε σχέση με τους γονείς τους, η Johnston (1990) κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τα παιδιά όλων των ηλικιών ήταν εξίσου πιθανό να εμπλακούν στον θυμό και τη θλίψη των γονέων τους, αναλαμβάνοντας ασυνήθιστες λειτουργίες φροντίδας απέναντί τους και νοιώθοντας συναισθηματική φόρτιση από αυτές τις ευθύνες.

Οι Ayoub, Deutsch, Maraganore (1999) υποστηρίζουν ότι ο παράγοντας ηλικία στα παιδιά διαζευγμένων οικογενειών θα πρέπει να εξετάζεται με διαχρονικές έρευνες σε εκτεταμένα και αντιπροσωπευτικά

δείγματα παιδιών, τα οποία θα μελετώνται σε διαφορετικές φάσεις της ζωής τους.

Συνοψίζοντας τα αποτελέσματα των προαναφερθέντων ερευνών συμπεραίνουμε ότι τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας λόγω των περιορισμένων γνωστικών τους ικανοτήτων και της εξάρτησης από τους γονείς τους, είναι πιο ευάλωτα στις αρχικές επιπτώσεις που επιφέρει το διαζύγιο, καθώς και στις συγκρούσεις που το συνοδεύουν. Η γνωστική ικανότητα των εφήβων για καλύτερη κατανόηση των λόγων που χωρίζουν οι γονείς τους δεν αποτελεί πανάκεια για την αντιμετώπιση του ζητήματος. Το διαζύγιο είναι και γι' αυτούς αρκετά οδυνηρό και αγχογόνο στην αντιμετώπισή του, αν ληφθεί υπ' όψιν ότι συμβαίνει σε μια περίοδο της ζωής τους, που διαδραματίζονται έντονες αλλαγές στην ανάπτυξή τους. Αλλά και για τους νεαρούς ενήλικους το διαζύγιο είναι επιβλαβές. Το γεγονός ότι είναι λιγότερο εκτεθειμένοι στις διαμάχες των γονέων τους, καθότι πολλοί από αυτούς δεν διαμένουν πλέον με τους γονείς τους, δεν τους προφυλλάσει από τις αρνητικές επιδράσεις του αισθήματος εγκλωβισμού και της αντιστροφής ρόλων.

1.3.3 Το φύλο του παιδιού

Το φύλο του παιδιού αποτελεί μεταβλητή που μπορεί να επηρεάσει τον τρόπο που τα παιδιά ανταποκρίνονται στο διαζύγιο των γονέων τους (Hetherington, 1999). Η σχετική βιβλιογραφία, όμως, δεν καταλήγει σε ομόφωνα συμπεράσματα (Amato & Keith, 1991a).

Πάρα πολλές έρευνες διαπίστωσαν ότι τα αγόρια σε σύγκριση με τα κορίτσια είναι πιο ευάλωτα στο στρες που προκαλείται στους κόλπους της οικογένειας λόγω του διαζυγίου (Emery, 1982. Hetherington, 1979. Pagani, Boulice, Tremblay & Vitaro, 1997. Zaslow, 1988). Ο Emery (1982) υποστηρίζει ότι η συζυγική διαμάχη έχει σοβαρότερες συνέπειες για τα αγόρια, είτε αυτά προέρχονται από διαζευγμένους, είτε από έγγαμους γονείς. Η Hetherington (1979) επισημαίνει ότι ``η συζυγική διαφωνία και το διαζύγιο επιδρούν βαθύτερα και πιο μακροπρόθεσμα στα αγόρια απ'ό,τι στα κορίτσια`` (σ.853), ενώ και οι Pagani, Boulice, Tremblay & Vitaro (1997) διαπίστωσαν ότι τα αγόρια εκδήλωναν περισσότερο ανεξέλεγκτη συμπεριφορά σε σχέση με τα κορίτσια, λόγω του διαζυγίου των γονέων τους.

Με τα ανωτέρω συμφωνεί και η έρευνα της Zaslow (1988, 1989), τα αποτελέσματα της οποίας έδειξαν ότι τα αγόρια και τα κορίτσια αντιδρούν διαφορετικά στο διαζύγιο των γονέων τους κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας και της προεφηβείας. Τα αγόρια εμφάνιζαν περισσότερα προβλήματα συμπεριφοράς, επιθετικότητα, ενώ τα κορίτσια παρουσίαζαν κατάθλιψη και απόσυρση. Παρόλο που τα κορίτσια έδειχναν να προσαρμόζονται σχετικά καλύτερα από τα αγόρια στο διαζύγιο, κατά την προσχολική και σχολική ηλικία, κατά την εφηβεία τα κορίτσια από διαζευγμένες οικογένειες ήταν πιο πιθανό να εκδηλώνουν αντικοινωνική συμπεριφορά, και δυσκολίες στις σχέσεις τους με το άλλο φύλο απ'ό,τι τα

κορίτσια που προέρχονταν από πυρηνικές οικογένειες (Hetherington, 1972. Hetherington & Clingempeel, 1992. Peterson & Zill, 1986,).

Οι Hess & Camara, (1979) υποστηρίζουν ότι οι πατέρες που δεν έχουν την επιμέλεια είναι πιο πιθανό να διατηρήσουν επαφή με τους γιους τους απ'ό,τι με τις κόρες τους. Αντίθετα, οι Furstenberg, Morgan & Allison (1987), διαπίστωσαν ότι το φύλο του παιδιού δεν είχε σημασία όσον αφορά τη συμμετοχή του πατέρα που δεν είχε την επιμέλεια, ενώ ο Seltzer (1991) στην έρευνά του κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι πατέρες που δεν έχουν την επιμέλεια είναι πιθανότερο να επισκέπτονται και να υποστηρίζουν οικονομικά περισσότερο τις κόρες απ'ό,τι τους γιους τους.

Οι Amato & Keith (1991a), εφαρμόζοντας τη μέθοδο της μετα-ανάλυσης σε αποτελέσματα 92 ερευνών που σχετίζονταν με τις ψυχολογικές επιδράσεις του διαζυγίου στα παιδιά, κατέληξαν ότι τα αγόρια δεν διαφοροποιούνται από τα κορίτσια ως προς τα προβλήματα συμπεριφοράς. Η μόνη διαφορά που εντόπισαν ήταν ότι τα αγόρια εμφάνιζαν μεγαλύτερη δυσκολία απ'ό,τι τα κορίτσια ως προς την κοινωνική τους προσαρμογή. Στη συμπεριφορά και στην αυτοεκτίμηση σε σχέση με το φύλο δεν εντοπίστηκαν διαφορές. Βασιζόμενοι στις αναλύσεις τους, οι Amato & Keith διαπίστωσαν ότι οι διαφορές σε σχέση με το φύλο δεν είναι τόσο έντονες όσο είχε υποστηριχθεί στις σχετικές έρευνες. Στην αναθεωρημένη έκδοση της μετανάλυσης 67 μελετών που εκδόθηκαν τη δεκαετία του 1990, για την προσαρμογή των παιδιών στο διαζύγιο, ο Amato, (2001) κατέληξε σε

παρόμοια συμπεράσματα, ότι, δηλαδή, τα περισσότερα μειονεκτήματα που σχετίζονται με το διαζύγιο είναι παρόμοια για τα αγόρια και τα κορίτσια.

Ως προς τη διαφοροποίηση του αισθήματος εγκλωβισμού στα αγόρια και τα κορίτσια τα συμπεράσματα των ερευνών είναι ανάμεικτα.

Η Johnston και οι συνεργάτες της (1989) διαπίστωσαν ότι τα αγόρια ήταν πιο πιθανό να χρησιμοποιηθούν από τους γονείς στις διαμάχες τους και να αισθανθούν περισσότερο εγκλωβισμένα απ'ότι τα κορίτσια. Αντίθετα, ο Buchanan και οι συνεργάτες του (1991) διαπίστωσαν ότι τα κορίτσια ήταν πιθανότερο να αισθανθούν εγκλωβισμένα ανάμεσα στους γονείς τους. Παρομοίως, οι Amato & Afifi, (2006) επισημαίνουν ότι τα κορίτσια ανέφεραν συχνότερα αισθήματα εγκλωβισμού ανάμεσα στους γονείς τους απ'ότι τα αγόρια, καθώς ήταν μεγαλύτερη η πιθανότητα οι γονείς να ασκήσουν πίεση στις κόρες απ'ότι στους γιους, για να υποστηρίξουν τον έναν ή τον άλλον γονέα σε περίπτωση διαμάχης τους. Επιπλέον, αναφέρουν οι Amato & Afifi, (2006) και Maccoby, (1990) τα κορίτσια μπορεί να είναι πιο ευαίσθητα απ'ότι τα αγόρια όταν εμφανίζονται διαπροσωπικά προβλήματα στην οικογένεια, με αποτέλεσμα να προσπαθούν να επιλύσουν τις διαφορές κατά τρόπον που θα ικανοποιήσει και τις δύο πλευρές. Ομοίως, στην έρευνα της Hetherington (1999) διαπιστώθηκε ότι τα κορίτσια ήταν πιο πιθανό να ενοχοποιήσουν τους εαυτούς τους για τις διαμάχες των γονέων τους, ενώ τα αγόρια ήταν πιο πιθανό να αποτραβηχτούν. Η πιθανότητα να εμπλακούν τα έφηβα αγόρια ήταν μεγαλύτερη (μόνο στην περίπτωση που στις διαμάχες υπήρχαν σωματικές απειλές).

Σύμφωνα με τους Warshak & Santrock (1983), τα παιδιά που ζουν με τον γονέα του αντίθετου φύλου μπορεί να βιώσουν περισσότερες συνειδησιακές συγκρούσεις αφοσίωσης απ'ό,τι τα παιδιά που ζουν με τον γονέα του ιδίου φύλου. Αυτό συμβαίνει, υποστηρίζουν οι Warshak & Santrock, γιατί τα παιδιά νοιώθουν έντονη συμμαχία - σύνδεση με τον γονέα του ιδίου φύλου, ενώ την ίδια στιγμή είναι δεσμευμένα με τον γονέα που έχει την επιμέλειά τους και τα φροντίζει. Αντίθετα, ο Buchanan και οι συν. (1991) δεν διαπίστωσαν ότι το να ζει το παιδί με τον γονέα του αντίθετου φύλου μπορούσε να προκαλέσει περισσότερα αισθήματα εγκλωβισμού στο παιδί.

Ο βαθμός που το παιδί θα αναπτύξει αντιστροφή ρόλων σε σχέση με τους γονείς του εξαρτάται, μεταξύ άλλων, και από το φύλο του παιδιού, επισημαίνει η Hetherington (1999). Από τη διαχρονική έρευνα που πραγματοποίησε σε διαζευγμένες και μη οικογένειες, η Hetherington (1999) κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τα κορίτσια ανέπτυσσαν περισσότερο αντιστροφή ρόλων σε σχέση με τους γονείς τους απ'ό,τι τα αγόρια. Παρομοίως, ο Buchanan και οι συν. (1996) διαπίστωσαν ότι σε σύγκριση με τα αγόρια, τα κορίτσια ήταν πιο πιθανό να αναπτύξουν αντιστροφή ρόλων σε σχέση με τους γονείς τους, καθότι οι γυναίκες έχουν κοινωνικοποιηθεί να καλλιεργούν και να διατηρούν διαπροσωπικές σχέσεις.

Οι Maysless, Bartholomew, Henderson & Trinke (2004) διαπίστωσαν στο πλαίσιο έρευνας που διεξήγαγαν, ότι κατά την παιδική - εφηβική τους ηλικία οι γυναίκες είχαν αναπτύξει πιο έντονη αντιστροφή ρόλων απ'ό,τι οι

άντρες, ενώ η αντιστροφή ρόλων ήταν πιο έντονη με τις μητέρες απ' ό,τι με τους πατέρες. Αντίθετα, η Johnston (1990) στην κλινική έρευνα που πραγματοποίησε, διαπίστωσε ότι τα αγόρια και τα κορίτσια ήταν εξίσου πιθανό να υιοθετήσουν ασυνήθιστες λειτουργίες φροντίδας απέναντι στους γονείς τους και ότι ήταν πιθανό να αισθανθούν εξίσου πιεσμένα και επιβαρημένα από την ανάληψη αυτών των ευθυνών.

Από τη σχετική βιβλιογραφία προκύπτει ότι οι αρχικές αντιδράσεις των παιδιών στο διαζύγιο διαφοροποιούνται για τα αγόρια και τα κορίτσια: τα αγόρια παρουσιάζουν περισσότερο εξωτερικευμένα προβλήματα συμπεριφοράς, ενώ τα κορίτσια περισσότερο εσωτερικευμένα. Με τον καιρό, οι διαφορές μεταξύ των δυο φύλων δεν είναι τόσο εμφανείς και σταθερές όσο είχε αναφερθεί σε παλιότερες σχετικές έρευνες.

1.3.4 Η ποιότητα της σχέσης των γονέων

Η ποιότητα της σχέσης των γονέων μετά το διαζύγιο αποτελεί καθοριστικό παράγοντα που επηρεάζει την προσαρμογή των παιδιών περισσότερο απ' ό,τι η συζυγική κατάσταση των γονέων (Amato & Keith, 1991a. Amato, 2001). Πολλές είναι οι μελέτες που συσχετίζουν τις συνεχείς και έντονες συγκρούσεις μεταξύ των γονέων και την έλλειψη συνεργασίας τους, με προβλήματα συμπεριφοράς στα παιδιά: επιθετικότητα, ανυπακοή,

μελαγχολία, εκνευρισμό, σωματικά συμπτώματα, αίσθημα εγκλωβισμού και αντιστροφή ρόλων (Amato & Keith, 1991a. Amato, 2001. Amato & Afifi, 2006. Buchanan και συν., 1991, 1996. Emery, 1982. Forehand, 1994. Hess & Camara, 1979. Johnston, 1990. Johnston, Kline & Tschann, 1989. Long, Slater, Forehand, & Fauber, 1988. Lee, 1997. Peterson & Zill, 1986. Wallerstein & Kelly, 1980).

Το διαζύγιο επιφέρει σημαντικές αλλαγές στη σχέση των γονέων· οι διαζευγμένοι σύζυγοι καλούνται να διαχωρίσουν τον συζυγικό τους ρόλο από τον γονεϊκό, δίνοντας τέλος στον πρώτο και επαναπροσδιορίζοντας τον δεύτερο (Ahron, 1981. Emery, 1994). Η επαναδιαπραγμάτευση των νέων ρόλων και ευθυνών, που ορίζεται μέσω του επαναπροσδιορισμού του βαθμού εγγύτητας και απόστασης στη μεταξύ τους σχέση, αποτελεί συχνά πηγή έντασης για τους γονείς (Emery, 1994). Οι Amato & Rogers (1997) αναφέρουν ότι τα περισσότερα διαζευγμένα ζευγάρια χαρακτηρίζονται από : μειωμένη ικανότητα να “ακούσουν ο ένας τον άλλον”, αρνητικότητα απέναντι στον/στην πρώην σύζυγο, αποφυγή να συζητήσουν σημαντικά θέματα, δυσκολία να επιλύσουν προβλήματα αλλά και μειωμένη αλληλοϋποστήριξη.

Σύμφωνα με την Ahron (1981), κοινή στάση και συνεργασία μεταξύ των γονέων υπάρχει όταν « η σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στους δύο γονείς, τούς επιτρέπει να συνεχίσουν να ανταποκρίνονται και μετά το διαζύγιο στις ευθύνες και στις υποχρεώσεις που έχουν αναλάβει απέναντι στα παιδιά τους» (σ. 415). Αυτό σημαίνει ότι οι δύο πρώην σύζυγοι θα

πρέπει να αποφεύγουν τις μεταξύ τους διαμάχες, να μοιράζονται τις ευθύνες της ανατροφής των παιδιών τους, να συζητάνε συχνά για τα παιδιά τους, να αλληλοϋποστηρίζονται και να θέτουν κοινούς στόχους τόσο για τη σωστή διαπαιδαγώγηση, όσο και για την υγιή ψυχική ανάπτυξη αυτών (Ahron, 1981. Furstenberg & Cherlin, 1991. Hetherington & Stanley - Hagan, 1999. Maccoby, Buchanan, Mnookin, Dornbush, 1993). Σε αυτήν την περίπτωση, αναφέρει ο Emery, (1994) η αποκατάσταση της ισορροπίας του νέου οικογενειακού συστήματος επιτυγχάνεται ταχύτερα.

Η Ahron (1980) υποστηρίζει ότι στην περίπτωση που η σχέση των δύο γονέων χαρακτηρίζεται από έλλειψη συνεργασίας, ή στην περίπτωση που δεν υφίσταται πλέον σχέση μεταξύ τους, ο γονέας που έχει την επιμέλεια θα βρεθεί αντιμέτωπος με μεγάλες συναισθηματικές και οικονομικές δυσκολίες, οι οποίες εν συνεχεία θα μειώσουν την ικανότητά του να παρέχει συναισθηματική σταθερότητα και υποστήριξη στο παιδί.

Η Ahron (1981) εξέτασε την ποιότητα της κοινής στάσης και συνεργασίας των γονέων έναν χρόνο μετά το διαζύγιο, συλλέγοντας στοιχεία και από τους δύο γονείς. Η έρευνα έδειξε ότι η πλειονότητα των πρώην συζύγων (85%) εξακολουθούσε να διατηρεί άμεση επαφή έναν χρόνο μετά το διαζύγιο. Οι μισοί απ' αυτούς εξακολουθούσαν να συζητούν σημαντικά θέματα που αφορούσαν το παιδί. Ωστόσο, μόνο το ένα τρίτο συμμετείχε καθημερινά στη διαδικασία από κοινού λήψης αποφάσεων. Τα θέματα που συζητούσαν λιγότερο μεταξύ τους οι δύο πρώην σύζυγοι ήταν τα οικονομικά και αυτά που αφορούσαν την προσαρμογή των παιδιών.

Διαπιστώθηκε, όμως, ότι αυτά τα θέματα προκαλούσαν τη μεγαλύτερη σύγκρουση μεταξύ των γονέων. Επιπλέον, οι πατέρες θεωρούσαν ότι συμμετείχαν περισσότερο στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούσαν το παιδί απ' ό,τι ισχυρίζονταν οι μητέρες. Από τα αποτελέσματα της έρευνας προέκυπτε ότι τα δύο τρίτα των πρώην συζύγων αντιλαμβάνονταν τον ρόλο τους προς τον άλλο σύζυγο ως υποστηρικτικό, ενώ περίπου το ένα τρίτο θεωρούσε ότι η σχέση τους ήταν συγκρουσιακή.

Σε μια διαχρονική έρευνα που διεξήγαγαν οι Maccoby, Depner, και Mbookin (1990, 1992) συνέκριναν την κοινή στάση και συνεργασία των γονέων σε δύο διαφορετικές χρονικές στιγμές, με το επίπεδο των αρχικών γονεϊκών συγκρούσεων αμέσως μετά το χωρισμό. Οι ερευνητές στην προσπάθειά τους να περιγράψουν τη σχέση ανάμεσα στους δύο πρώην συζύγους, τους κατέταξαν σε τέσσερις κατηγορίες,: α) σε αυτούς που είχαν αποσυρθεί, β) σε αυτούς που συνεργάζονταν, γ) σε αυτούς που βρίσκονταν σε σύγκρουση, και δ) σε αυτούς που λειτουργούσαν ανάμεικτα (ενώ συζητούσαν για θέματα που αφορούσαν την ανατροφή των παιδιών, παράλληλα παρουσίαζαν και υψηλά επίπεδα σύγκρουσης μεταξύ τους). Κατέληξαν ότι δεκαοχτώ μήνες μετά το διαζύγιο το ένα τέταρτο των γονέων διατηρούσε σχέση συνεργασίας, το ένα τρίτο βρισκόταν σε σύγκρουση, άλλο ένα τρίτο είχε αποσυρθεί και οι υπόλοιποι παρουσίαζαν μεικτή συμπεριφορά. Δύο χρόνια μετά το διαζύγιο μόνο το 30% διατηρούσε σχέσεις συνεργασίας, το ένα τέταρτο βρισκόταν σε σύγκρουση ενώ η πλειονότητα είχε υιοθετήσει την αποστασιοποίηση και την έλλειψη επικοινωνίας. Οι

γονείς ήταν πιο πιθανό να έχουν αποστασιοποιηθεί και να μην επικοινωνούν μεταξύ τους στην περίπτωση που τα παιδιά τους ήταν μεγαλύτερα από έξι ετών. Επίσης, το επίπεδο της αρχικής σύγκρουσης των γονέων μπορούσε να προβλέψει σε σημαντικό βαθμό το είδος της σχέσης τους δύο χρόνια μετά το διαζύγιο. Συγκεκριμένα, οι γονείς που ήταν αρχικά εχθρικοί μεταξύ τους, εντάσσονταν στην κατηγορία των πρώην συζύγων που βρίσκονταν σε σύγκρουση, ενώ οι γονείς με χαμηλά επίπεδα εχθρότητας εντάσσονταν, είτε στην κατηγορία αυτών που συνεργάζονταν είτε στην κατηγορία αυτών που είχαν αποσυρθεί και δεν είχαν πλέον επικοινωνία.

Οι Maccoby & Mnookin, (1992) υποστηρίζουν ότι, παρόλο που το επιθυμητό είναι να υπάρχει σχέση συνεργασίας μεταξύ των γονέων, είναι προτιμότερο οι γονείς, αντί να δαιωνίζουν τις μεταξύ τους διαμάχες, να έχουν αποστασιοποιημένη σχέση που θα αφήνει τα παιδιά έξω από τις διαφωνίες τους, ελεύθερα ν' ακολουθήσουν μια σχέση με τον κάθε γονέα χωριστά.

Οι Whiteside & Becker , (2000), σε μια ανασκόπηση και μετα-ανάλυση ερευνών που πραγματοποίησαν, διαπίστωσαν ότι η ποιότητα της γονεϊκής σχέσης μπορεί να επηρεάσει τα παιδιά με δυο διαφορετικούς τρόπους. Όταν η σχέση των γονέων χαρακτηρίζεται από συνεργασία για τα παιδιά, αυτό συνεπάγεται τη θετική προσαρμογή των παιδιών στο διαζύγιο, ενώ η αρνητικότητα και η εχθρική συμπεριφορά μεταξύ των γονέων, αποτελούν προβληματικό και καταστροφικό είδος σχέσης, το οποίο εκθέτει τα παιδιά σε κίνδυνο.

Οι Hetherington, Cox, & Cox, (1982), επισημαίνουν ότι η προσαρμογή των παιδιών στο διαζύγιο επηρεάζεται από την ικανότητα των δύο γονέων να κρύψουν την αρνητικότητά τους για τον/την πρώην σύζυγό τους, καθώς αυτή η αρνητικότητα περνάει στα παιδιά. Αλλά και οι Hess & Camara, (1979) υποστηρίζουν ότι η προσαρμογή των παιδιών στο διαζύγιο εξαρτάται από το πόσο καλά οι γονείς θα φροντίσουν οι διαμάχες και διαφωνίες τους να μην επηρεάσουν τις υπόλοιπες σχέσεις μέσα στην οικογένεια. Η συνεργασία και η υποστήριξη του ενός γονέα προς τον άλλον κατά την άσκηση του γονεϊκού ρόλου βοηθάνε ώστε να διατηρηθούν οι δεσμοί ανάμεσα στα παιδιά και στους γονείς. Αντίθετα, ο θυμός και η διαμάχη μεταξύ των γονέων τροφοδοτούν καταστάσεις συναισθηματικής ανισορροπίας, οι οποίες μπορεί να εξωθήσουν το παιδί να αποτραβηχτεί και από τους δύο γονείς, ή να πάρει το μέρος του ενός. Στην έρευνα που πραγματοποίησαν οι Hess & Camara, σε παιδιά ηλικίας 9-11 ετών, διαπίστωσαν ότι όταν οι σχέσεις των γονέων ήταν αρμονικές, αυτό συσχετιζόταν με λιγότερη επιθετικότητα και άγχος τόσο στο δείγμα των παιδιών από διαζευγμένες όσο και σε αυτό από μη διαζευγμένες οικογένειες.

Σε διαχρονική μελέτη που πραγματοποίησαν οι Johnston, Kline, και Tschann (1989), σχετικά με τις συνεχιζόμενες και μετά το διαζύγιο συγκρούσεις των γονέων σε θέματα επιμέλειας και επισκέψεων, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι τα παιδιά που ζούσαν σε περιβάλλον έντονων συγκρούσεων δέχονταν επισκέψεις μεγαλύτερης διάρκειας από τους γονείς και μετακινούνταν πιο συχνά από το σπίτι του ενός γονέα στο σπίτι του

άλλου εμφάνιζαν περισσότερες συναισθηματικές διαταραχές και περισσότερα προβλήματα συμπεριφοράς, ήταν αρκετά μελαγχολικά, αποτραβηγμένα, είχαν σωματικά συμπτώματα και τάση για επιθετικότητα.

Οι Linker, Stolberg & Green (1999) κατέληξαν ότι στην περίπτωση που οι διαμάχες μεταξύ των γονέων ήταν ελάχιστες, οι γονείς μπορούσαν να επικοινωνήσουν καλά μεταξύ τους για θέματα που αφορούσαν τα παιδιά τους, αλλά και τα παιδιά εν συνεχεία βίωναν λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς. Η καλή επικοινωνία των γονέων έδειχνε ότι εκτός του ότι οι πρώην σύζυγοι μπορούσαν να συζητήσουν αποτελεσματικά μεταξύ τους για θέματα που αφορούσαν τα παιδιά τους, επικοινωνούσαν καλά και με τα παιδιά τους. Επίσης, οι Maccoby, Buchanan, Mnookin & Dornbush (1993), διαπίστωσαν ότι στην περίπτωση που οι γονείς ήταν εχθρικοί μεταξύ τους και η γονεϊκή σχέση τους χαρακτηριζόταν από διαφωνίες και διαμάχες, μια στενή σχέση των εφήβων και με τους δύο γονείς ήταν λιγότερο πιθανό να υφίσταται.

Σε άλλη έρευνα, οι Amato & Booth, (1997), διαπίστωσαν ότι το να μεγαλώνουν τα παιδιά με γονείς που διαφωνούν μεταξύ τους, σχετίζεται με αυξημένα επίπεδα ψυχικής έντασης στους νεαρούς ενήλικους, ακόμα και όταν έχουν αποχωρήσει από το σπίτι των γονέων τους.

Η Hetherington (1999) αναφέρει ότι δεν είναι όλα τα είδη διαμάχης ίδια όσον αφορά τις συνέπειές τους στην προσαρμογή των παιδιών. Στην περίπτωση που η διαμάχη των γονέων είναι συγκεκριμένη και το παιδί δεν είναι απευθείας εκτεθειμένο σε αυτήν, δεν επιδρά στην ευεξία του.

Αντίθετα, η διαμάχη για το παιδί ή η διαμάχη στην οποία το παιδί αισθάνεται σωματικά απειλούμενο ή εγκλωβισμένο ανάμεσα στους γονείς, και η οποία δεν επιλύεται, αυτή έχει τα πιο καταστροφικά αποτελέσματα στην προσαρμογή των παιδιών και τους προκαλεί εξωτερικευμένα προβλήματα συμπεριφοράς. Επίσης, οι Spruijt, (2004) και Spruijt & Iedema, (1998) διαπίστωσαν ότι η περιορισμένη έκθεση των παιδιών στις διαμάχες των γονέων τους, βελτιώνει την προσαρμογή τους.

Οι Amato και Keith (1991a), εφαρμόζοντας τη στατιστική μέθοδο της μετανάλυσης σε 92 μελέτες, συνέκριναν πυρηνικές οικογένειες με υψηλά επίπεδα διαμάχης, πυρηνικές οικογένειες με χαμηλά επίπεδα διαμάχης και διαζευγμένες οικογένειες. Διαπίστωσαν ότι τα παιδιά των διαζευγμένων οικογενειών, στις περιπτώσεις που οι γονείς τους είχαν έντονες συγκρούσεις, εκδήλωναν προβλήματα παρόμοια με των παιδιών από οικογένειες με έγγαμους γονείς, που είχαν επίσης έντονες συγκρούσεις. Κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι τα παιδιά που προέρχονταν από διαζευγμένες οικογένειες με χαμηλά επίπεδα συγκρούσεων ανέφεραν υψηλότερα επίπεδα ψυχικής ευφορίας απ'ό,τι τα παιδιά που προέρχονταν από οικογένειες με έγγαμους γονείς, αλλά με υψηλά επίπεδα συγκρούσεων. Κατά συνέπεια, το επίπεδο της διαμάχης των γονέων έδειχνε να επιδρά περισσότερο στην προσαρμογή των παιδιών απ'ό,τι το συζυγικό καθεστώς των γονέων.

Παρομοίως, και ο Emery (1982) μετά από εκτενή ανασκόπηση σχετικών ερευνών, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι συγκρούσεις των

γονέων και όχι το συζυγικό καθεστώς, σχετίζονταν περισσότερο με δυσκολίες προσαρμογής στα παιδιά. Επίσης, ο Emery, διαπίστωσε ότι υπάρχει σχέση ανάμεσα στις δυσκολίες προσαρμογής των παιδιών και στις συγκρούσεις των γονέων, καθότι οι γονείς που βρίσκονταν σε σύγκρουση μεταξύ τους ήταν πιο πιθανό να αποτελούν αρνητικά πρότυπα για τα παιδιά τους, ήταν πιο ασυνεπείς στη συμπεριφορά τους κατά την περίοδο της αναπροσαρμογής μετά το διαζύγιο και μετέδιδαν περισσότερο στρες στα παιδιά τους στη διάρκεια αυτής της περιόδου. Επιπλέον, ο Emery εξέφρασε την άποψη ότι ορισμένα παιδιά μπορεί να προκαλούν προβλήματα με τη συμπεριφορά τους για να αποσπάσουν την προσοχή των γονέων τους από τη σύγκρουση, ενώ άλλα μπορεί να συμβάλλουν στην επιδείνωση της σύγκρουσης.

Τέλος, οι ερευνητές επισημαίνουν την αναγκαιότητα διερεύνησης της ποιότητας της σχέσης των γονέων πριν από το χωρισμό. Έχει διαπιστωθεί ότι πολλά από τα προβλήματα που διαγιγνώσκονται στα παιδιά από διαζευγμένες οικογένειες είναι εμφανή πριν από τον χωρισμό των γονέων τους (Amato & Booth, 1996. Madden - Derdich, 1999. Whiteside & Becker, 2000).

1.3.4.1 Η ποιότητα σχέσης των γονέων, το αίσθημα εγκλωβισμού και η προσαρμογή των εφήβων

Τα ευρήματα των ερευνών καταδεικνύουν ότι η ποιότητα της σχέσης των γονέων μπορεί να προβλέψει τον βαθμό που τα παιδιά θα αισθανθούν εγκλωβισμένα ανάμεσα στους γονείς τους (Afifi, 2003. Afifi & Schrodt, 2003. Amato & Afifi, 2006. Buchanan και συν. 1991, 1996. Johnston, Kline & Tschann, 1989). Συγκεκριμένα, η έλλειψη επαρκούς επικοινωνίας και συνεργασίας μεταξύ των γονέων, και οι έντονες διαφωνίες και συγκρούσεις μεταξύ τους μπορεί να δημιουργήσουν στα παιδιά αισθήματα εγκλωβισμού (Buchanan, Maccoby, & Dornbush, 1991). Οι Maccoby, Depner & Mnookin (1990), τονίζουν τη σημασία της σχέσης συνεργασίας μεταξύ των γονέων, και την αναγκαιότητα η διαφωνία να κινείται σε χαμηλά επίπεδα μεταξύ των πρώην συζύγων, έτσι ώστε να αποτρέπεται η ύπαρξη αισθήματος εγκλωβισμού των παιδιών ανάμεσα στους γονείς.

Ο Emery (1994) υποστηρίζει ότι ακόμα και στην περίπτωση που η γονεϊκή συμμαχία διατηρείται μετά το διαζύγιο, τα παιδιά βρίσκονται αντιμέτωπα με την εσωτερική σύγκρουση να αγαπούν δύο γονείς που πλέον δεν νοιώθουν αγάπη ο ένας για τον άλλον. Ως εκ τούτου, τα παιδιά αισθάνονται την αφοσίωση που δείχνουν προς τον έναν γονέα, ως έλλειψη αφοσίωσης προς τον άλλον, με αποτέλεσμα να βιώνουν την πίεση να δείξουν ποιον « προτιμούν και αγαπούν περισσότερο ». Αυτές οι συνειδησιακές συγκρούσεις αφοσίωσης των παιδιών, κατά τον Emery, (1994), είναι ένα αναπόφευκτο δίλημμα που επιφέρει το διαζύγιο γι' αυτά.

Όταν ο κάθε γονέας επιδιώκει να συγκροτήσει συμμαχία με το παιδί ενάντια στον άλλον γονέα και όταν τα όρια ανάμεσα στις σχέσεις γονέα -

γονέα και γονέα - παιδιού δεν διαχωρίζονται επαρκώς, τότε το παιδί είναι πολύ πιθανό να «συρθεί» στις διαπραγματεύσεις, στις εντάσεις ή και στις διαμάχες των γονέων του, και να λειτουργήσει γι' αυτούς ως μεταφορέας μηνυμάτων και πληροφοριοδότης, με αποτέλεσμα να βιώνει συναισθηματικές εντάσεις και συγκρούσεις (Buchanan, Maccoby & Dornbush, 1991,1996. Johnston & Campbell, 1987).

Οι γονείς που μπορούν και επικοινωνούν μεταξύ τους, στηρίζοντας ο ένας τον άλλον στην άσκηση του γονεϊκού ρόλου, είναι λιγότερο πιθανό να εμπλέκουν τα παιδιά στη μεταξύ τους επικοινωνία ή να αναζητούν υποστήριξη απ' αυτά (Buchanan και συν. 1991. Maccoby, Depner, & Mbookin, 1990). Ο Golish (2003) θεωρεί ότι η ρύθμιση του τρόπου επικοινωνίας των γονέων μεταξύ τους, αλλά και του είδους της πληροφορίας που θα ζητήσουν να λάβουν από το παιδί τους ο ένας γονέας για τον άλλον, είναι καθοριστικά ώστε το παιδί να μη βιώνει αισθήματα εγκλωβισμού.

Οι Amato & Afifi, (2006), επισημαίνουν ότι καθώς τα περισσότερα παιδιά επιθυμούν να βρίσκονται κοντά και στους δύο γονείς, συχνά προσπαθούν να μεσολαβήσουν στις διαμάχες τους και να τις εξομαλύνουν. Η ανησυχία των παιδιών για τη σχέση των γονέων και ο φόβος τους για τον αρνητικό αντίκτυπο της αφοσίωσής τους στον ένα ή στον άλλον γονέα, προκαλούν προβλήματα στη μετέπειτα προσαρμογή τους (Amato & Afifi 2006. Buchanan και συν. 1991).

Οι Linker, Stolberg & Green, (1999) διαπίστωσαν ότι όταν οι γονείς επικοινωνούσαν μεταξύ τους χάριν των παιδιών τους και περιόριζαν τη

μεταφορά των μεταξύ τους μηνυμάτων μέσω των παιδιών, τα παιδιά εμφάνιζαν λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς.

Οι Johnston, Kline & Tschann, (1989), πραγματοποίησαν μία από τις πρώτες διαχρονικές μελέτες σε παιδιά διαζευγμένων γονέων με υψηλά επίπεδα διαμάχης, που είχαν ζητήσει συμβουλευτική υποστήριξη. Τα ευρήματά τους υποστηρίζουν την υπόθεση, ότι το αίσθημα εγκλωβισμού των παιδιών ανάμεσα στους γονείς, μεσολαβεί ανάμεσα στη διαμάχη των γονέων και στην προσαρμογή των παιδιών. Οι ερευνητές κατέληξαν ότι όσο πιο έντονα ήταν τα επίπεδα διαμάχης μεταξύ των γονέων, στα οποία τα παιδιά ήταν εκτεθειμένα, τόσο μεγαλύτερη ήταν η πιθανότητα τα παιδιά να εμπλακούν στις διαφωνίες των γονέων τους και, εν συνεχεία, να αισθανθούν εγκλωβισμένα, εκδηλώνοντας περισσότερα προβλήματα συναισθηματικά και συμπεριφοράς. Επίσης διαπιστώθηκε ότι οι από κοινού προσπάθειες των γονέων να επικοινωνήσουν και να συνεργαστούν προς χάριν των παιδιών τους δε μείωναν την πιθανότητα τα παιδιά να αισθανθούν εγκλωβισμένα ανάμεσα στους γονείς, γεγονός που μπορεί να αποδοθεί στο κλινικό δείγμα που χρησιμοποιήθηκε στην εν λόγω έρευνα.

Σε άλλη διαχρονική έρευνα που πραγματοποίησαν οι Buchanan, Maccoby & Dornbush, (1991) σε εφήβους ηλικίας 10-18 ετών, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι το πιο ισχυρό προγνωστικό για το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων ανάμεσα στους γονείς ήταν η ποιότητα σχέσης των γονέων. Οι έντονες διαφωνίες, η εχθρότητα και η χαμηλού επιπέδου συνεργασία ανάμεσα στους γονείς προκαλούσαν στα παιδιά αισθήματα εγκλωβισμού.

Συγκεκριμένα, διαπίστωσαν ότι οι έφηβοι των οποίων οι γονείς είχαν αποστασιοποιηθεί ο ένας από τον άλλον και δεν είχαν επικοινωνία ήταν λιγότερο πιθανό να αισθάνονται εγκλωβισμένοι, απ'ό,τι οι έφηβοι των οποίων οι γονείς βρίσκονταν ακόμα σε διαμάχη και διαπληκτίζονταν, αλλά περισσότερο πιθανό απ'ό,τι οι έφηβοι των οποίων οι γονείς συνεργάζονταν στενά για τα παιδιά τους. Επίσης, στην περίπτωση που οι γονείς είχαν την από κοινού επιμέλεια των παιδιών και είχαν έντονες διαμάχες, οι έφηβοι ήταν πολύ πιθανό να αισθάνονται εγκλωβισμένοι. Δεν συνέβαινε, όμως, το ίδιο στην περίπτωση που οι γονείς τους συνεργάζονταν. Τα αποτελέσματα της ίδιας έρευνας κατέδειξαν ότι δεν αισθάνονταν εγκλωβισμένοι όλοι οι έφηβοι των οποίων οι γονείς είχαν ποιότητα φτωχής σχέσης. Αντιθέτως, βρέθηκαν να αισθάνονται εγκλωβισμένοι οι έφηβοι των οποίων οι γονείς σημείωναν τη θετικότερη τιμή καλής σχέσης και συνεργασίας. Σύμφωνα με τους ερευνητές, αυτό οφείλεται σε δύο λόγους : 1) ορισμένοι γονείς ενώ έχουν υψηλά επίπεδα διαμάχης αποφεύγουν συμπεριφορές που μπορεί να εγκλωβίσουν τα παιδιά τους, ενώ γονείς με χαμηλά επίπεδα διαμάχης δεν υιοθετούν την παραπάνω συμπεριφορά και 2) ατομικά χαρακτηριστικά των εφήβων ή των οικογενειών τους, πέραν της γονεϊκής σχέσης, μπορεί να επηρεάσουν το ενδεχόμενο εκδήλωσης αισθήματος εγκλωβισμού στους εφήβους. Επίσης, διαπίστωσαν ότι το αίσθημα εγκλωβισμού συσχετιζόταν με υψηλότερα επίπεδα κατάθλιψης / ανησυχίας και παραβατικής συμπεριφοράς στους εφήβους.

Η Hetherington (1999), σε διαχρονική έρευνα που πραγματοποίησε, διερεύνησε την επίδραση της διαμάχης των γονέων στην προσαρμογή των παιδιών σε διαζευγμένες και έγγαμες οικογένειες. Κατέληξε ότι οι έφηβοι ήταν πολύ πιθανό να εκδηλώσουν εξωτερικευμένα και εσωτερικευμένα προβλήματα συμπεριφοράς όταν εμπλέκονταν στις ανεπίλυτες λογομαχίες των γονέων τους ή αισθάνονταν παγιδευμένοι ανάμεσα στους γονείς τους. Όταν οι γονείς τηρούσαν τα όρια μεταξύ τους, συγκάλυπταν τις διαμάχες τους και απέφευγαν να εκθέσουν τα παιδιά τους σε αυτές, τα παιδιά προσαρμόζονταν αρκετά καλά στο διαζύγιο.

Από τα αποτελέσματα πολλών ερευνών προκύπτει ότι τα παιδιά διαζευγμένων οικογενειών συχνά δεν μιλούν για τον έναν γονέα μπροστά στον άλλον, ή δεν μιλούν για θέματα διατροφής με τους γονείς τους, αποφεύγοντας με αυτήν τη στάση τους να τοποθετηθούν εν μέσω των διαφωνιών των γονέων τους (Afifi, 2003. Golish & Caughlin, 2002). Οι Afifi & Burgoon, (1998) διαπίστωσαν ότι οι άνθρωποι συχνά αποφεύγουν να μιλούν για το καθεστώς των σχέσεών τους, καθότι με αυτόν τον τρόπο μειώνουν την πιθανότητα διαμάχης και προφυλάσσουν τις σχέσεις τους από την επιδείνωση.

Ο βαθμός που τα παιδιά «τριγωνοποιούνται» (γονέας - παιδί - γονέας) ανάμεσα στους γονείς επηρεάζει τον βαθμό που τα παιδιά θα εμπλακούν στη διαμάχη των γονέων τους, καθώς και στη συναισθηματική ένταση που εκείνοι έχουν και βιώνουν (Minuchin, 1974). Οι ερευνητές επισημαίνουν ότι η «τριγωνοποίηση» και τα αισθήματα εγκλωβισμού των παιδιών ανάμεσα

στους γονείς είναι πιο έντονα κατά τα πρώτα χρόνια μετά το διαζύγιο, όπου οι γονείς επαναδιαπραγματεύονται τη σχέση τους, και μειώνονται κατά τα χρόνια που ακολουθούν το διαζύγιο (Afifi, 2003. Amato & Afifi 2006. Buchanan και συν. 1991).

Σε ποιοτική έρευνα σε σχέση με την «τριγωνοποίηση» που πραγματοποίησε ο Afifi (2003) σε ανασυνθεμένες οικογένειες και στα παιδιά τους (ηλικίας 17- 22 ετών), εξέτασε τα είδη επικοινωνίας που διαιωνίζουν αλλά και αποτρέπουν την «τριγωνοποίηση». Κατέληξε ότι η «τριγωνοποίηση» των παιδιών εκδηλωνόταν μέσω των ακατάλληλων αποκαλύψεων του ενός γονέα για τον άλλον προς τα παιδιά για θέματα που αφορούσαν τον άλλον γονέα, τις αιτίες του διαζυγίου, τη διατροφή, καθώς και θέματα επιμέλειας. Το γεγονός ότι τα παιδιά αισθάνονταν ότι έπρεπε να ελέγχουν πολύ προσεκτικά τις πληροφορίες που θα αποκάλυπταν στους γονείς τους, τους προκαλούσε αισθήματα δυσαρέσκειας για τη σχέση των γονέων τους, αλλά και εγκλωβισμού, με αποτέλεσμα να αποφεύγουν να μιλούν στον έναν γονέα για τον άλλον. Ο Afifi, κατέληξε ότι όταν τα ιδιωτικά όρια επικοινωνίας μεταξύ των γονέων και μεταξύ γονέων - παιδιών δεν είναι ευδιάκριτα, δημιουργούνται εντάσεις που χαρακτηρίζονται από « αφοσίωση - έλλειψη αφοσίωσης » και « αποκάλυψη - απόκρυψη » προσωπικών πληροφοριών, με αποτέλεσμα τα παιδιά να εγκλωβίζονται συναισθηματικά ανάμεσα στους γονείς. Οι ερευνητές επισημαίνουν ότι οι γονείς δεν συνειδητοποιούν ότι μέσω των αρνητικών αποκαλύψεών τους στα παιδιά για τον άλλον γονέα τα φέρνουν σε δύσκολη θέση, γεγονός που

αποδεικνύεται από την τάση αποφυγής τους να μιλούν γι'αυτές με τους γονείς (Afifi, 2003. Afifi & Schrodt, 2003).

Τα ευρήματα του Afifi (2003) τονίζουν ότι οι γονείς καλό είναι να καθιερώσουν κατάλληλους ιδιωτικούς κανόνες επικοινωνίας μεταξύ τους, μέσω των οποίων θα ελέγχουν την ποσότητα και το είδος της πληροφορίας που θα αποκαλύπτουν στα παιδιά τους αλλά και που θα τους αποκρύπτουν. Στην έρευνα του ο Afifi αναφέρει, επίσης, ότι οι γονείς συνήθως απέφευγαν να αντιμετωπίσουν ο ένας τον άλλον και χρησιμοποιούσαν το παιδί τους ως ενδιάμεσο για να επικοινωνούν. Αποφεύγοντας την επικοινωνία ήταν ένας τρόπος να μειώνονται οι διαμάχες τους, όμως αυτό το είδος επικοινωνίας αποδεικνυόταν προβληματικό γιατί το φορτίο αναμετάδοσης της πληροφορίας από τον έναν γονέα στον άλλον το επωμιζόταν το παιδί.

Σε άλλη έρευνα που πραγματοποίησαν οι Afifi & Schrodt (2003) σε εφήβους και νεαρούς ενήλικους (ηλικίας 12-22 ετών), που προέρχονταν από έγγαμες, ανασυνθεμένες και διαζευγμένες οικογένειες, χρησιμοποίησαν το αίσθημα εγκλωβισμού ως διαμεσολαβούσα μεταβλητή ανάμεσα στο διαζύγιο των γονέων και στην αποφυγή - ικανοποίηση των παιδιών σε σχέση με τους γονείς τους. Οι ερευνητές κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι το διαζύγιο δεν αποτελούσε τόσο ισχυρό προγνωστικό παράγοντα για την αποφυγή και την έλλειψη ικανοποίησης των παιδιών σε σχέση με τους γονείς, όσο ο βαθμός που τα παιδιά αισθάνονταν εγκλωβισμένα ανάμεσά τους. Διαπίστωσαν ότι η άποψη των παιδιών για την ικανότητα των γονέων να επικοινωνούν μεταξύ τους και ο βαθμός που τα παιδιά αισθάνονταν ότι

έπρεπε να μεσολαβήσουν για να εξομαλύνουν τις διαφωνίες των γονέων τους μπορούσαν να εξηγήσουν την τάση αποφυγής τους να επικοινωνούν με τους γονείς, την έλλειψη ικανοποίησής τους σε σχέση με τους γονείς και, εν συνεχεία, τα αισθήματα εγκλωβισμού τους περισσότερο από το διαζύγιο. Σύμφωνα με τα ευρήματα των Afifi & Schrodt, τα παιδιά των διαζευγμένων οικογενειών ανέφεραν σε μεγαλύτερο ποσοστό ότι οι γονείς τους υιοθετούσαν μεταξύ τους πρότυπα συμπεριφοράς που χαρακτηρίζονταν από απαίτηση - απόσυρση και μειωμένη ικανότητα επικοινωνίας, από ό,τι τα παιδιά που προέρχονταν από έγγαμους γονείς. Ωστόσο, το αίσθημα εγκλωβισμού επιδρούσε άμεσα στην τάση αποφυγής των εφήβων να σχετίζονται με τους γονείς τους, τόσο στην περίπτωση των διαζευγμένων, όσο και των μη διαζευγμένων.

Γενικά, τα αποτελέσματα των ερευνών υποδεικνύουν ότι η διαμάχη των γονέων, ακόμα και όταν δεν αφορά διαζευγμένους γονείς, επιδρά αρνητικά στις σχέσεις γονέα - παιδιού, προκαλώντας ποικίλα προβλήματα συναισθηματικά και συμπεριφοράς στα παιδιά (Afifi & Schrodt, 2003. Amato & Afifi, 2006. Ayoub, Deutsch, & Maraganore, 1999).

Οι Booth & Amato (1994), διαπίστωσαν ότι η διαμάχη των συζύγων ανάμεσα σε γονείς που παρέμεναν παντρεμένοι σχετιζόταν με λιγότερη επαφή και μεγαλύτερη συναισθηματική αποστασιοποίηση ανάμεσα στους γονείς και στα ενήλικα παιδιά τους. Τα ευρήματά τους καταδεικνύουν ότι τα παιδιά που οι γονείς τους παραμένουν παντρεμένοι, όπως και τα παιδιά που προέρχονται από διαζευγμένους γονείς, μπορεί να αισθανθούν εξίσου

εγκλωβισμένα όταν οι γονείς τους διακατέχονται από εχθρικά συναισθήματα ο ένας για τον άλλον.

Σε διαχρονική μελέτη, οι Amato & Afifi (2006), εξετάζοντας τις συνέπειες της διαμάχης των γονέων σε οικογένειες που παρέμεναν παντρεμένες, καθώς και του διαζυγίου, στα αισθήματα εγκλωβισμού νεαρών ενηλίκων, διαπίστωσαν ότι, αντίθετα από τα παιδιά διαζευγμένων οικογενειών, τα παιδιά με γονείς που βίωναν γάμους με έντονες διαμάχες και δεν χώριζαν, πιθανόν να μην ήταν σε θέση να ξεφύγουν από τα συζυγικά προβλήματα των γονέων τους ούτε κατά την ενηλικίωσή τους. Επίσης, τα παιδιά που προέρχονταν από διαζευγμένους γονείς δεν ήταν περισσότερο πιθανό να εκδηλώσουν αισθήματα εγκλωβισμού ανάμεσα στους γονείς τους απ'ότι τα παιδιά που προέρχονταν από οικογένειες, που παρέμεναν παντρεμένες και οι γονείς σημείωναν χαμηλά επίπεδα διαμάχης. Έτσι, τα ενήλικα παιδιά των οποίων οι γονείς βρίσκονταν σε χρόνια διαμάχη μεταξύ τους και δεν χώριζαν ήταν περισσότερο πιθανό να αισθανθούν εγκλωβισμένα απ'ότι τα παιδιά των οποίων οι γονείς είχαν χωρίσει. Επίσης, τα ευρήματα των Amato & Afifi (2006) καταδεικνύουν ότι τα αισθήματα εγκλωβισμού των νεαρών ενηλίκων ανάμεσα στους γονείς τους επιδρούσαν άμεσα στην ευεξία των παιδιών. Ενώ τα μεγαλύτερα παιδιά ήταν λιγότερο πιθανό να αισθανθούν εγκλωβισμένα απ'ότι τα μικρότερα, αυτά τα αισθήματα όταν εμφανίζονταν συνδέονταν με μειωμένη ευεξία, ανεξαρτήτως της ηλικίας των παιδιών.

1.3.4.2 Η ποιότητα σχέσης των γονέων, η αντιστροφή ρόλων και η προσαρμογή των εφήβων

Η κατάρρευση της δομής της ιεραρχίας στην οικογένεια καθιστά δεδομένες ορισμένου είδους αλλαγές στις σχέσεις των μελών της οικογένειας (Weiss, 1979c), καθώς οι τρόποι που οι γονείς και τα παιδιά σχετίζονται μεταξύ τους μεταβάλλονται υπό την επίδραση του διαζυγίου (Wallerstein, 1985b).

Η αλληλεπίδραση γονέων - παιδιών για θέματα καθημερινότητας μπορεί να τροποποιηθεί από τα νέα συναισθήματα, τις νέες απόψεις - ιδέες και συμπεριφορές που προκύπτουν κατά τη διάρκεια αυτής της κρίσιμης περιόδου του χωρισμού και να επηρεάσει έντονα την άποψη των γονέων για τα παιδιά τους και των παιδιών για τους γονείς, ωθώντας τον καθένα σε νέους μη οικείους ρόλους (Wallerstein, 1985b).

Η ποιότητα σχέσης των γονέων μετά το διαζύγιο αποτελεί σημαντική παράμετρο που μπορεί να επηρεάσει τον βαθμό ανάπτυξης αντιστροφής ρόλων των παιδιών σε σχέση με τους γονείς και, εν συνεχεία, τη ψυχική ευεξία των παιδιών (Hetherington, 1999. Johnston, 1990).

Όταν η γονεϊκή συμμαχία καταρρέει λόγω διαζυγίου και τα συναισθηματικά όρια δεν είναι ευδιάκριτα μεταξύ των μελών της διαζευγμένης οικογένειας, μπορεί να ζητηθεί από τα παιδιά να υιοθετήσουν συζυγικούς και γονεϊκούς ρόλους, για να καλύψουν τις συναισθηματικές

ανάγκες των γονέων τους (Wallerstein, 1985a, 1985b). Τα παιδιά μπορεί να κληθούν να αναλάβουν τον ρόλο του μυστικοσυμβούλου, του συνομήλικου ή του μέντορα στον γονέα που αισθάνεται θυμό, κατάθλιψη αλλά και που, γενικότερα, βρίσκεται σε δύσκολη θέση (Wallerstein, 1985a, 1985b). Σε αυτήν την περίπτωση η σχέση γονέα - παιδιού χαρακτηρίζεται από αντιστροφή ρόλων (Hetherington, 1999. Johnston, 1990. Wallerstein & Kelly, 1980. Weiss, 1979c). Στην αντιστροφή ρόλων τα παιδιά λειτουργούν μέσω ενός γονεϊκού/συντροφικού ρόλου που αναλαμβάνουν απέναντι στον γονέα, ο οποίος δεν είναι σε θέση ή δεν είναι πρόθυμος να τους παρέχει την προστασία και την καθοδήγηση που είναι αναμενόμενες από έναν ενήλικο (Mayless, Bartholomew, Henderson & Trinke, 2004). Οι γονείς λόγω της απουσίας του/της συζύγου με τον οποίο/την οποία θα μπορούσαν να μοιραστούν τα προβλήματα, τις ανησυχίες ή τις χαρές τους, στρέφονται προς τα παιδιά τους για να τα χρησιμοποιήσουν ως έμπιστους, ενώ εκφράζεται η ανησυχία ότι και τα παιδιά από τη μεριά τους θα αισθανθούν την ανάγκη να βοηθήσουν και να αναλάβουν τη φροντίδα του γονέα που βρίσκεται σε άσχημη συναισθηματική κατάσταση (Buchanan και συν. 1996). Η επικινδυνότητα αυτού του είδους των σχέσεων αναφέρει η Wallerstein (1985b) έγκειται στο ότι οι γονείς καταφεύγουν στα παιδιά τους για συναισθηματική υποστήριξη, ενώ αυτή θα πρέπει να απορρέει από τη σχέση των συζύγων.

Σε μία από τις πρώτες μελέτες που διεξήχθησαν σχετικά με την ανάπτυξη αντιστροφής ρόλων παιδιών και εφήβων, ο Weiss (1979b)

κατέληξε ότι οι σχέσεις γονέα - παιδιού στις μονογονεϊκές οικογένειες, λόγω διαζυγίου, συχνά δομούνται μάλλον παράλληλα, παρά ιεραρχικά, με τα παιδιά να υιοθετούν ρόλο ενήλικου ή και «νεαρού συντρόφου».

Ενώ τα αποτελέσματα των κλινικών μελετών καταλήγουν ότι η αντιστροφή ρόλων έχει αρνητικές συνέπειες για τα παιδιά (Johnston & Campbell, 1988. Wallerstein, 1985a), οι ερευνητές δεν τη θεωρούν απαραίτητως κάτι παθολογικό ή δυσλειτουργικό. Αντίθετα, υποστηρίζουν ότι μπορεί να αναπτύξει στο παιδί υπευθυνότητα, ωριμότητα και κοινωνικές δεξιότητες (Hetherington, 1999. Jurkovic, 1991. Weiss, 1979). Τα προβλήματα ανακύπτουν όταν η συμβολή από μέρους του παιδιού είναι μακροπρόθεσμα, όχι ανάλογη με την ηλικία του και όταν οι ευθύνες που αναλαμβάνει δεν συνοδεύονται από την υποστήριξη και την καθοδήγηση του γονέα ή ενός άλλου ενήλικα και, γενικά, όταν οι αναπτυξιακές του ανάγκες δεν ικανοποιούνται (Jurkovic, 1991. Weiss, 1979b). Οι ερευνητές επισημαίνουν ότι η μη καταλληλότητα της αντιστροφής ρόλων, γίνεται αντιληπτή από το παιδί όταν του δημιουργείται αίσθηση δυσφορίας ως προς τη σχέση του με τον γονέα (Wallerstein, 1985b Weiss, 1979c).

Ο Weiss (1979c), σε έρευνα που πραγματοποίησε σε μονογονεϊκές οικογένειες που εν συνεχεία τις σύγκρινε με έγγαμες, διαπίστωσε ότι οι μόνοι γονείς δήλωναν ευχαριστημένοι που τα παιδιά τους είχαν αποδειχθεί ικανά να ενδυναμώσουν μέσω της πρόκλησης των επιπρόσθετων ευθυνών που ανελάμβαναν και έβρισκαν ότι ήταν πιο ώριμα απ'ό,τι τα παιδιά που ζούσαν και με τους δύο φυσικούς γονείς τους. Αυτή η πρώιμη ωριμότητα,

συνεχίζει ο Weiss, που επιδείκνυαν τα παιδιά εκδηλώνονταν μέσω μιας ασυνήθιστης ικανότητας κατανόησης της οπτικής των ενηλίκων και ανάληψης ευθυνών ασυνήθιστων για την ηλικία τους, μπορούσε όμως να εκδηλωθεί και ως αίσθηση στήριξης στον εαυτό τους και μόνο.

Παρόλο που οι έφηβοι στην έρευνα του Weiss (1979c) συμφωνούσαν με τους γονείς τους, ότι δηλαδή εξαναγκάστηκαν λόγω των συνθηκών, να αποκτήσουν πρόωμη ωριμότητα, έδειξαν να βιώνουν αυτές τις εμπειρίες με ανάμεικτα συναισθήματα, καθότι το γεγονός ότι είχαν μάθει να μοιράζονται τις ανησυχίες των γονέων τους σήμαινε περισσότερες ευθύνες και λιγότερη ασφάλεια γι' αυτούς. Ο Weiss (1979c) συμπληρώνει ότι τα παιδιά που είχαν αυτήν την πρόωρη πνευματική ανάπτυξη και αισθάνονταν συμπόνια και κατανόηση για τον γονέα, την ίδια στιγμή μπορεί να αισθάνονταν την ανάγκη για αναγνώριση και να εκδήλωναν την τάση για εξάρτηση από τους συνομήλικούς τους.

Οι ερευνητές επισημαίνουν ότι αυτές οι δομικές αλλαγές στην ιεραρχία της οικογένειας, όπου τα παιδιά υιοθετούν σημαντικές όψεις γονεϊκού / συντροφικού ρόλου, είναι ιδιαίτερα πιθανό να παρατηρηθούν σε διαζευγμένες οικογένειες με υψηλά επίπεδα διαμάχης (Hetherington, 1999. Johnston & Campbell, 1988).

Σε διαχρονική έρευνα που πραγματοποίησε η Hetherington (1999), σε διαζευγμένες και μη οικογένειες διερεύνησε τη διαμεσολαβητική επίδραση της εκκρημόνευσης (είδος αντιστροφής ρόλων, όπου το παιδί αναλαμβάνει ρόλους που θεωρούνται γονεϊκοί, Hetherington, 1999) των γονέων από τα

παιδιά στη διαμάχη των γονέων και εν συνεχεία, στην προσαρμογή των παιδιών (εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα συμπεριφοράς, κοινωνική υπευθυνότητα, κοινωνική δεξιότητα και αυτοεκτίμηση). Κατέληξε ότι στις διαζευγμένες οικογένειες με υψηλά επίπεδα διαμάχης, η συναισθηματική εκκρηδόμενευση των πατέρων και των μητέρων από τα κορίτσια ήταν μεγαλύτερη· ακολουθούσαν οι μη διαζευγμένες οικογένειες με υψηλά επίπεδα διαμάχης, οι διαζευγμένες με χαμηλά επίπεδα διαμάχης και οι μη διαζευγμένες με χαμηλά επίπεδα διαμάχης. Επίσης, οι εφήβοι από διαζευγμένες οικογένειες επιφορτίζονταν με περισσότερες ευθύνες από ό,τι αυτοί που προέρχονταν από μη διαζευγμένες οικογένειες με χαμηλά ή με υψηλά επίπεδα διαμάχης.

Η Johnston (1990), εξετάζοντας παιδιά από διαζευγμένες οικογένειες, κατέληξε ότι η έλλειψη συνεργασίας μεταξύ των γονέων και τα προβλήματα στα γονεϊκά όρια αυτών (οι γονείς είναι λιγότερο υποστηρικτικοί και εκτιμούν λιγότερο ο ένας τον άλλον στον γονεϊκό τους ρόλο, γεγονός που μπορεί να έχει ως συνέπεια ο ένας γονέας να υπονομεύσει το κύρος και την αγάπη του άλλου για τα παιδιά) υποδήλωναν μεγαλύτερη διάχυση ρόλων μεταξύ γονέων και παιδιών και συσχετιζόταν με μειωμένες κοινωνικές δεξιότητες, με προβλήματα συμπεριφοράς (κυρίως στα αγόρια και τα μικρότερα παιδιά) και με ψυχοσωματικά συμπτώματα στα παιδιά. Αντίθετα, μια υποστηρικτική γονεϊκή συμμαχία μετά το διαζύγιο βοηθούσε τους γονείς να διατηρήσουν κατάλληλα όρια ανάμεσα σε αυτούς τους ίδιους και στα

παιδιά τους, και οι σχέσεις γονέα - παιδιού ήταν πιο πιθανό να είναι οικείες και αποδεκτές.

1.3.5 Η ποιότητα σχέσης γονέων – εφήβων

Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει την προσαρμογή των εφήβων στο διαζύγιο των γονέων είναι η ποιότητα της σχέσης που έχουν οι έφηβοι με τον κάθε γονέα (Amato & Rezac, 1994. Emery, 1994. Fthenakis, 1995. Hess & Camara, 1979. Lowenstein & Koopman, 1978. Tami, 2002. Wallerstein & Kelly, 1980). Ο χωρισμός των γονέων επιφέρει αλλαγές στην ποιότητα αλληλεπίδρασης των μελών της οικογένειας και διαφοροποιεί τον ρόλο και τις υποχρεώσεις κάθε γονέα προς τα παιδιά (Linker 1999). Οι Ahron's (1984) και Emery (1994), υποστηρίζουν ότι η ποιοτική συνύπαρξη και συναλλαγή των παιδιών και με τους δυο γονείς, ως κύριο επιδιωκόμενο από όλες τις πλευρές, θα προσφέρει σταθερότητα στο νέο οικογενειακό σχήμα μετά το διαζύγιο. Οι Hess & Camara (1979) και Hetherington, Cox, & Cox, (1982), κατέληξαν ότι η στενή σχέση του παιδιού και με τους δύο γονείς αυξάνει την εμπιστοσύνη του, μειώνει το άγχος του για το διαζύγιο και απελευθερώνει την ενέργειά του, προκειμένου να συγκεντρωθεί στις κοινωνικές και σχολικές του δραστηριότητες, καθότι αισθάνεται ότι οι διαφωνίες των γονέων του δεν αφορούν το ίδιο και ότι ο δεσμός και η σχέση του με τον κάθε γονέα δεν κινδυνεύει να χαθεί.

Άλλοι ερευνητές καταλήγουν ότι η στενή και καλή σχέση του παιδιού με τουλάχιστον έναν από τους γονείς μπορεί να λειτουργήσει αντισταθμιστικά στις αρνητικές επιπτώσεις του διαζυγίου και της διαμάχης των γονέων (Richardson & McCabe, 2001. Tschann και συν. 1989).

1.3.5.1 Η ποιότητα σχέσης πατέρα – εφήβου

Οι ερευνητές αναφέρουν ότι η πρώτη αρνητική συνέπεια που βιώνουν τα παιδιά μετά τον χωρισμό των γονέων είναι η «απώλεια» του ενός από τους δύο γονείς, καθώς το διαζύγιο συνεπάγεται την ανάθεση της γονικής μέριμνας συνήθως στον έναν (Fthenakis, 1995. Richardson & Mc Cabe, 2001. Warshak & Santrock, 1983). Ο Fthenakis, (1995) υποστηρίζει ότι, παρά τις συνεχιζόμενες διαμάχες ανάμεσα στους δύο γονείς και τις έντονες συναισθηματικές εντάσεις που προκύπτουν, τα παιδιά επιθυμούν να διατηρούν τις επαφές τους με τον γονέα που δεν μένουν πλέον μαζί, καθότι θεωρούν την έλλειψη επαφής με τον γονέα που είναι απών ως την πιο αρνητική πλευρά του διαζυγίου των γονέων τους.

Γενικά, τα αποτελέσματα των ερευνών συγκλίνουν στη διαπίστωση ότι μεγάλο ποσοστό παιδιών διαζευγμένων οικογενειών έχει μικρή επικοινωνία και επαφή με τον πατέρα και ότι η συχνότητα της επικοινωνίας και των επισκέψεων μειώνεται σημαντικά με την πάροδο του χρόνου (

Amato & Keith, 1991a. Furstenberg, Nord, Peterson, & Zill, 1983. Peterson & Zill, 1986. Seltzer, 2000. Manning, & Smock, 1999. Wallerstein & Kelly, 1980).

Ωστόσο, κάποιοι άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι η απουσία του πατέρα από τη μόνιμη κατοικία του παιδιού δεν συνεπάγεται απαραίτητα και την απουσία από τη ζωή του (King, 1994a), καθότι σημαντικός αριθμός πατέρων που δεν έχουν την επιμέλεια, εξακολουθούν και διατηρούν δεσμούς με τα παιδιά τους (Amato & Sobolewski, 2004). Οι Shapiri & Lambert, (1999), αναφέρουν ότι σε αντίθεση με τους πατέρες που δεν έχουν την επιμέλεια των παιδιών τους, οι πατέρες που αναλαμβάνουν την επιμέλεια μετά το διαζύγιο σημειώνουν την ίδια ποιότητα σχέσεων με τους εφήβους που έχουν και οι πατέρες στις πυρηνικές οικογένειες.

Ο Emery, (1994) θεωρεί ότι η μεγαλύτερη δυσκολία που έχουν ν' αντιμετωπίσουν οι γονείς που δεν έχουν την επιμέλεια, είναι ο επαναπροσδιορισμός της σχέσης με τα παιδιά τους, δεδομένου ότι δεν είναι πλέον σε θέση να διατηρήσουν τις ίδιες σχέσεις μαζί τους και να ασκήσουν κατά τον ίδιο τρόπο τα γονεϊκά τους καθήκοντα. Η αποχώρηση του πατέρα από την οικογένεια επιφέρει μεγάλες αλλαγές στη σχέση πατέρα - παιδιού, καθότι στις περισσότερες περιπτώσεις την επιμέλεια αναλαμβάνει η μητέρα (Amato & Keith, 1991a. Richardson & McCabe, 2001).

Οι Wallerstein & Kelly, (1980) κατέληξαν ότι ενώ ο ρόλος της μητέρας - που έχει την επιμέλεια - ως προς τη φροντίδα και τη συναισθηματική κατάσταση των παιδιών καθίσταται περισσότερο κυρίαρχος

στην οικογένεια μετά το διαζύγιο, δεν μειώνεται αντίστοιχα η αξία του ψυχολογικού ρόλου του πατέρα, καθώς έχει διαπιστωθεί ότι μετά την πάροδο πέντε χρόνων από το διαζύγιο ο πιο κρίσιμος παράγοντας για την αναπροσαρμογή των παιδιών είναι η ύπαρξη σταθερής σχέσης στοργής και με τους δύο γονείς. Παρομοίως, οι Hess & Camara (1979) οδηγήθηκαν στο συμπέρασμα ότι η σχέση του παιδιού με τον πατέρα που δεν έχει την επιμέλεια είναι εξίσου σημαντική για την ευεξία του παιδιού και διαφέρει από τη σχέση που έχει με τη μητέρα που έχει αναλάβει την επιμέλειά του.

Παρότι η άποψη που ισχύει είναι ότι η συστηματική επαφή των παιδιών με τον γονέα που δεν έχει την επιμέλεια είναι πάντα οφέλιμη και ουσιώδης για τη ψυχοκοινωνική προσαρμογή των παιδιών, εντούτοις έρευνες από τη διεθνή βιβλιογραφία καταδεικνύουν ότι η σχέση ανάμεσα στη συχνότητα επαφής πατέρα - παιδιού και στην προσαρμογή - ευεξία του παιδιού είναι πολύπλοκη και τα αποτελέσματα αντιφατικά.

Αν και ορισμένες μελέτες αποκαλύπτουν ότι η προσαρμογή των παιδιών είναι καλύτερη όταν διατηρείται συχνή επικοινωνία και επαφή με τον πατέρα - τον γονέα που δεν έχει την επιμέλεια (Lowenstein & Koopman, 1978. Pett, 1982. Warshak & Santrock, 1983), κάποιες άλλες δεν βρίσκουν σημαντική ή καθόλου συσχέτιση μεταξύ της συχνότητας των επαφών με τον πατέρα, της ψυχικής ευεξίας, των εσωτερικευμένων και των εξωτερικευμένων προβλημάτων συμπεριφοράς των παιδιών (Amato & Gilbreth, 1999. Hess & Camara, 1979. King & Sobolewski, 2006. Spruijt, & Iedema 1998. Spruijt, 2004). Τέλος, άλλες μελέτες καταλήγουν ότι η επαφή

των παιδιών με τον πατέρα που δεν έχει την επιμέλεια δεν είναι πάντα προς όφελος των παιδιών και ότι μπορεί να συνδέεται και με αυξημένα προβλήματα συμπεριφοράς στα παιδιά. Αυτό μπορεί να προκύψει σε περιπτώσεις έντονων συγκρούσεων μεταξύ των γονέων ή εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς από μέρος του πατέρα - (Furstenberg & Cherlin, 1991. Johnston και συν., 1989)

Ο Tami (2002) θεωρεί ότι μια ερμηνεία για αυτά τα αντιφατικά ευρήματα είναι το γεγονός ότι δεν ελήφθηκε υπ' όψιν η ποιότητα της σχέσης των παιδιών με τον γονέα που δεν έχει την επιμέλεια πριν από το χωρισμό. Ο Spruijt (2004) αποδίδει την αντιφατικότητα των σχετικών ευρημάτων στο γεγονός ότι η συσχέτιση ανάμεσα στην ευεξία του παιδιού και στη συχνότητα των επαφών με τον γονέα που δεν έχει την επιμέλεια στηρίχθηκε σε μετρήσεις που έγιναν σε συγκεκριμένη χρονική στιγμή και στο ότι οι περισσότερες έρευνες επικεντρώθηκαν στις συνέπειες που έχουν οι γονεϊκοί παράγοντες στα παιδιά και όχι αντίστροφα, δηλαδή τα χαρακτηριστικά των παιδιών στη συμπεριφορά των γονέων.

Παρόλο που η συχνότητα των επαφών πατέρα - παιδιού προσφέρει τη δυνατότητα για πιο στενές σχέσεις, εντούτοις οι ερευνητές επισημαίνουν ότι δεν αποτελεί εγγύηση για συναισθηματική εγγύτητα (Amato & Gilbreth, 1999. Hess & Camara, 1979. King & Sobolewski, 2006. Struss, Pfeiffer, Preuss & Felder, 2001). Η συναισθηματική εγγύτητα εξαρτάται από πολλούς παράγοντες, συμπεριλαμβανομένων της εμπλοκής και της ενεργής δέσμευσης του γονέα που δεν έχει την επιμέλεια στη ζωή του παιδιού, καθώς

και της ποιότητας σχέσης των γονέων (Amato & Rezac, 1994. Amato & Gilbreth, 1999. King & Sobolewski, 2006. Buchanan, Maccoby & Dornbush, 1996. Spruijt, 2004. Struss, Pfeiffer, Preuss & Felder, 2001).

Οι Amato & Gilbreth (1999), εφαρμόζοντας τη στατιστική μέθοδο της μετα-ανάλυσης σε αποτελέσματα 63 ερευνών εξέτασε τη σχέση των πατέρων που δεν είχαν την επιμέλεια με τα παιδιά τους και την ψυχική ευεξία των παιδιών. Κατέληξαν ότι οι πατέρες μπορούσαν να συνεισφέρουν στην ευεξία των παιδιών, μόνον όταν υπήρχαν ισχυροί συναισθηματικοί δεσμοί ανάμεσα σε αυτούς και στα παιδιά, και όταν οι ίδιοι συμμετείχαν ενεργά στη ζωή των παιδιών. Οι Amato & Gilbreth αναφέρουν ως θετικούς παράγοντες για μια σχέση υψηλής ποιότητας μεταξύ πατέρα και παιδιών: α) την ενθάρρυνση των επαφών από τον γονέα που έχει την επιμέλεια, β) τις περιορισμένες διαμάχες μεταξύ των γονέων, γ) τις ελάχιστες δυνατές ακυρώσεις των συναντήσεων, δ) τη δέσμευση από μέρους του γονέα που δεν έχει την επιμέλεια στην καθημερινότητα του παιδιού και ε) τις ποικίλες δραστηριότητες στη διάρκεια των συναντήσεων. Επίσης, τα αποτελέσματα της έρευνας κατέδειξαν ότι η συναισθηματική εγγύτητα των παιδιών με τον πατέρα και η τήρηση ενός δημοκρατικού προτύπου γονεϊκής πρακτικής από μέρους του πατέρα (συζήτηση για τα προσωπικά προβλήματα των παιδιών, παρακολούθηση της σχολικής τους επίδοσης, βοήθεια στις ασκήσεις του σχολείου, παροχή συμβουλών, οργάνωση δραστηριοτήτων με τα παιδιά και συμμετοχή από κοινού με τα παιδιά σε δραστηριότητες) σχετίζονταν θετικά με την

ακαδημαϊκή επίδοση και αρνητικά με τα εξωτερικευμένα και τα εσωτερικευμένα προβλήματα συμπεριφοράς των παιδιών.

Οι ερευνητές τονίζουν ότι ενώ η συναισθηματική εγγύτητα πατέρα - εφήβου αποτελεί σημαντικό παράγοντα που επιδρά στην ψυχοκοινωνική προσαρμογή του εφήβου, διαφοροποιείται από τη συναισθηματική εγγύτητα που αναπτύσσει ο/η έφηβος με τη μητέρα που έχει την επιμέλεια (Amato & Booth, 1996. Emery, 1994. Richardson & McCabe, 2001. Wallerstein & Kelly, 1980).

Ενώ παλιότερα οι μελετητές επικέντρωναν το ενδιαφέρον τους στη διερεύνηση και στην αξιολόγηση των αλληλεπιδράσεων των μελών της οικογένειας μετά το διαζύγιο, πλέον οι νεότεροι έχοντας κατανοήσει ότι σε αρκετές περιπτώσεις σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ψυχοσύνθεσης των παιδιών διαδραματίζουν γεγονότα που έχουν προηγηθεί του διαζυγίου, επισημαίνουν την αναγκαιότητα να συνεξετάζεται και η ποιότητα των σχέσεων των μελών της οικογένειας πριν από το χωρισμό (Videon, 2002. Whiteside & Gilbreth, 2000).

Οι Whiteside & Becker (2000) στο πλαίσιο ανασκόπησης και μετα - ανάλυσης ερευνών που πραγματοποίησαν, επιβεβαιώνουν την αναγκαιότητα αλληλεπιδραστικού μοντέλου με στοιχεία για τη ζωή των μελών της οικογένειας πριν από το χωρισμό, αλλά και με πληροφορίες για τους γονείς και τη σχέση τους, για να κατανοηθεί η προσαρμογή των παιδιών μετά το διαζύγιο. Επιπρόσθετα, προτείνουν σε μελλοντικές έρευνες οι μεταβλητές που αφορούν την ποιότητα της σχέσης μητέρας - παιδιού να μην εξετάζονται

χωριστά από την σχέση πατέρα - παιδιού και τη σχέση των γονέων. Οι Whiteside & Becker, κατέληξαν ότι ο χρόνος που ο πατέρας περνούσε μαζί με το παιδί μετά το χωρισμό επηρεαζόταν σημαντικά από το επίπεδο της συμμετοχής του πατέρα πριν το χωρισμό καθώς και από την τωρινή ποιότητα σχέσης των γονέων (επίπεδα εκθρότητας και συνεργασίας). Έτσι, οι πατέρες που επισκέπτονταν τα παιδιά τους συχνά ήταν πιθανό να είχαν ασχοληθεί μαζί τους έντονα πριν από το χωρισμό, και ήταν επίσης πιθανό να είχαν υποστηρικτική σχέση χαμηλών εντάσεων με τη μητέρα. Επίσης, διαπιστώθηκε ότι η συναισθηματική εγγύτητα πατέρα - παιδιού και η τήρηση ενός δημοκρατικού προτύπου γονεϊκής πρακτικής από μέρους του πατέρα συσχετιζόταν με την καλύτερη λειτουργικότητα των παιδιών.

Σε διαχρονική μελέτη που πραγματοποίησαν οι Amato & Booth (1996) εξέτασαν τη σχέση γονέων - παιδιών πριν και μετά το διαζύγιο. Τα προβλήματα στη σχέση γονέων - παιδιών και η χαμηλή ποιότητα σχέσης των γονέων κατά τη διάρκεια του γάμου τους, όταν τα παιδιά ήταν κατά μέσον όρο 10 ετών, μπορούσαν να προβλέψουν χαμηλή συναισθηματική εγγύτητα του γονέα με το παιδί, όταν τα παιδιά έφθαναν στην ηλικία των 18 ετών και οι γονείς ήταν διαζευγμένοι. Διαπίστωσαν, ότι ενώ το διαζύγιο και η διαμάχη των γονέων επιδρούσαν αρνητικά στη συναισθηματική εγγύτητα πατέρα - παιδιού, η οποία χαρακτηριζόταν από έλλειψη στοργής και ζεστασίας από μέρους των πατέρων προς τα παιδιά, αποδυναμώνοντας τους δεσμούς μεταξύ τους, δεν ίσχυε το ίδιο για τη σχέση των παιδιών με τη μητέρα. Ομοίως, και τα αποτελέσματα των ερευνών του Spruijt (2001),

(2004) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι ο δεσμός του παιδιού με τον πατέρα προστατεύει από τις αρνητικές επιδράσεις του διαζυγίου, αλλά μόνον όταν έχει εδραιωθεί αρκετό καιρό πριν από το διαζύγιο.

Σε άλλη έρευνα, οι Richardson & McCabe, (2001) εξέτασαν τη συναισθηματική εγγύτητα γονέων - παιδιών, το επίπεδο της διαμάχης των γονέων, το συζυγικό καθεστώς αυτών κατά την περίοδο της εφηβικής ηλικίας των παιδιών και τη ψυχοκοινωνική προσαρμογή των παιδιών όταν ενηλικιώνονταν (από διαζευγμένες και έγγαμες οικογένειες). Διαπίστωσαν ότι η συναισθηματική εγγύτητα των παιδιών και με τους δύο γονείς ήταν ο πιο σημαντικός παράγοντας για την προσαρμογή των παιδιών ιδιαίτερα στην περίπτωση των διαζευγμένων οικογενειών. Συγκεκριμένα, η συναισθηματική εγγύτητα πατέρων - παιδιών, αποτελούσε σημαντικό παράγοντα που επιδρούσε σε διάφορους τομείς της ψυχοκοινωνικής προσαρμογής (κατάθλιψη, ανησυχία, στρες, ικανοποίηση με τη ζωή) των παιδιών. Μολονότι τα παιδιά ανέφεραν χαμηλότερα επίπεδα συναισθηματικής εγγύτητας με τον πατέρα, απ'ό,τι με τη μητέρα, αυτή η σχέση έδειχνε να παραμένει σημαντική κατά τη μετάβαση των παιδιών από την εφηβεία στην ενηλικίωση. Επίσης, τα παιδιά που προέρχονταν από οικογένειες με υψηλά επίπεδα διαμάχης ανέφεραν χαμηλότερα επίπεδα συναισθηματικής εγγύτητας με τον πατέρα και τη μητέρα απ'ό,τι εκείνα που προέρχονταν από οικογένειες με χαμηλά επίπεδα διαμάχης.

Οι Sobolewski & King (2005), εξέτασαν την επίδραση της συνεργασίας των γονέων στη σχέση των παιδιών (ηλικίας 10-18 ετών) με τον πατέρα

που δεν έχει την επιμέλεια. Κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι όταν η σχέση των γονέων ήταν συνεργατική, αυτό επέτρεπε στους πατέρες να έχουν πιο συχνή επαφή με τα παιδιά τους. Αυτό εν συνεχεία σήμαινε καλύτερη ποιότητα σχέσης πατέρα - παιδιού και πιο υπεύθυνη άσκηση του γονεϊκού ρόλου από μέρους του πατέρα.

Σε άλλη πρόσφατη έρευνα, οι King & Sobolewski (2006) διερεύνησαν τη συσχέτιση πολλαπλών διαστάσεων της συμμετοχής του πατέρα που δεν έχει την επιμέλεια στη ζωή των παιδιών με διάφορες διαστάσεις της ευεξίας των παιδιών. Διαπίστωσαν ότι στις περιπτώσεις που η συμπεριφορά των πατέρων προς τα παιδιά χαρακτηριζόταν από ζεστασιά, στοργή και υποστήριξη, αλλά και από υπεύθυνη άσκηση του γονεϊκού ρόλου, οι έφηβοι εμφάνιζαν λιγότερα εξωτερικευμένα και εσωτερικευμένα προβλήματα συμπεριφοράς. Σύμφωνα με τους King & Sobolewski, οι σχέσεις υψηλής ποιότητας των πατέρων με τους εφήβους και η ενσυναίσθηση των πατέρων στην άσκηση του γονεϊκού ρόλου παρουσίαζαν υψηλή συσχέτιση, υποδηλώνοντας ότι οι πατέρες που ήταν στοργικοί με τα παιδιά τους έτειναν να εκδηλώνουν και υψηλά επίπεδα υπευθυνότητας προς αυτά. Στην περίπτωση που οι έφηβοι είχαν « φτωχή » επικοινωνία με τη μητέρα, η διατήρηση στενών δεσμών μόνο με τον πατέρα που δεν είχε την επιμέλεια τους συνδεόταν με λιγότερα εσωτερικευμένα προβλήματα συμπεριφοράς και λιγότερη παραβατική συμπεριφορά στο σχολείο σε σύγκριση με τα παιδιά που είχαν αδύναμους δεσμούς και με τους δύο γονείς. Ωστόσο, διαπίστωσαν

ότι η συμμετοχή του πατέρα είχε σαφώς μέτρια επίδραση στην ευεξία του εφήβου.

Παρομοίως, οι Amato & Gilbreth (1999), ενώ κατέληξαν ότι η συναισθηματική εγγύτητα πατέρα - παιδιού και η τήρηση ενός δημοκρατικού προτύπου γονεϊκής πρακτικής από μέρους του πατέρα ασκούσαν ισχυρή επίδραση στην ευεξία του παιδιού, οι επιδράσεις ήταν γενικά μέτριες. Διαπίστωσαν ότι η επαφή με τον πατέρα έπαιζε έμμεσα σημαντικό ρόλο στην ευεξία των παιδιών, μέσω της έντονης συσχέτισης τόσο με την ποιότητα της σχέσης πατέρα - παιδιού, όσο και με τη συνειδητή άσκηση του γονεϊκού ρόλου από μέρους του πατέρα. Οι ερευνητές αναφέρουν ότι η διαφορά ανάμεσα στους πατέρες και στις μητέρες ως προς τη μετέπειτα εγγύτητα γονέα - παιδιού συνίσταται στη μεσολάβηση του διαζυγίου για τον πατέρα, καθότι οι πατέρες και τα παιδιά μετά το διαζύγιο ζούνε χωριστά (Amato & Booth, 1996. Booth & Amato , 1994. Richardson & Mc Cabe, 2001).

Σε άλλες διαχρονικές έρευνες διαπιστώθηκε, ότι τα υψηλά επίπεδα διαμάχης και η περιορισμένη συνεργασία ανάμεσα στους δύο πρώην συζύγους μετά το διαζύγιο, επιδρούσαν αρνητικά στην επαφή πατέρα - παιδιού και ειδικότερα στη συμμετοχή του πατέρα στη ζωή του παιδιού. Αντίθετα, χαμηλά επίπεδα διαμάχης και υψηλά επίπεδα συνεργασίας μεταξύ των γονέων συντελούσαν στη συνέχιση της συμμετοχής των πατέρων στη ζωή των παιδιών τους (Amato & Rezac, 1994. Ahrons & Miller, 1993).

Η Ahron's (1983), κατέληξε ότι το πιο ισχυρό προγνωστικό για τη συμμετοχή του πατέρα, που δεν είχε την επιμέλεια, στη ζωή και την

καθημερινότητα του παιδιού ήταν ο χρόνος που οι γονείς αφιέρωναν στη μεταξύ τους επικοινωνία για θέματα που αφορούσαν τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών. Αυτό το εύρημα τονίζει τη σημασία της αλληλεξάρτησης των δύο πρώην συζύγων όταν και οι δυο αποφασίζουν να συνεχίσουν συνειδητά να ασκούν τον γονεϊκό τους ρόλο μετά το διαζύγιο. Επίσης, ο Seltzer, (1990), αναφέρει ότι όταν οι πατέρες που δεν έχουν την επιμέλεια αισθάνονται ότι έχουν τον έλεγχο στις αποφάσεις για τα παιδιά τους και όταν η διαμάχη κινείται σε χαμηλά επίπεδα, οι πατέρες πιο συχνά διατηρούν επαφή με τα παιδιά και τα υποστηρίζουν.

Οι Simons, Lin, Gordon, Cogner & Lorenz (1999) συνέκριναν διαζευγμένες και έγγαμες οικογένειες και διαπίστωσαν ότι οι πατέρες από διαζευγμένες οικογένειες που δεν είχαν την επιμέλεια σε σύγκριση με τους πατέρες από έγγαμες οικογένειες ήταν λιγότερο πιθανό να βοηθούν τα παιδιά τους στην επίλυση των προβλημάτων τους, να συζητούν μαζί τους θέματα συμπεριφοράς και να επεμβαίνουν σε θέματα πειθαρχίας. Αυτή η μειωμένη συμμετοχή των πατέρων στην άσκηση του γονεϊκού ρόλου συσχετιζόταν με αυξημένη πιθανότητα τα αγόρια να εμφανίσουν προβλήματα συμπεριφοράς. Η πιθανότητα αυτή όμως μειωνόταν σημαντικά όταν οι διαζευγμένοι πατέρες συνέχιζαν να ασκούν ενεργά το γονεϊκό τους ρόλο.

Οι ερευνητές επισημαίνουν ότι οι πατέρες που δεν έχουν την επιμέλεια και που διατηρούν επαφή με τα παιδιά τους μετά το διαζύγιο τείνουν να έχουν περισσότερο φιλική, στοργική και επιεική σχέση μαζί τους, παρά

παραδοσιακά γονεϊκή (Amato & Gilbreth, 1999. Emery, 1994. Furstenberg & Nord, 1985. Hetherington & Jodl, 1994). Στη μετανάλυση των Amato & Gilbreth (1999) διαπιστώθηκε ότι η αλληλεπίδραση των διαζευγμένων πατέρων, που δεν έχουν την επιμέλεια, με τα παιδιά τους είχε περισσότερο κοινωνικό και ψυχαγωγικό (φαγητό, εκδρομές, δραστηριότητες) χαρακτήρα. Τα παιδιά στην έρευνα των Furstenberg & Nord (1985), ανέφεραν ότι οι πατέρες που δεν είχαν την επιμέλειά τους, ήταν χαλαροί μαζί τους σε θέματα πειθαρχίας, σε σύγκριση με τα παιδιά που ζούσαν σε έγγαμες οικογένειες και ότι, γενικά, αισθάνονταν συναισθηματικά λιγότερο κοντά με τους πατέρες τους. Ο Emery (1994), θεωρεί ότι αυτού του είδους οι σχέσεις αποτελούν προσπάθεια από μέρους του γονέα που δεν έχει την επιμέλεια, ν'αναπληρώσει την έλλειψη ποσοτικού χρόνου μέσω έντονου ποιοτικού.

Οι Amato & Gilbreth (1999), υποστηρίζουν ότι ενώ αυτές οι κοινωνικού και ψυχαγωγικού χαρακτήρα δραστηριότητες, που μοιράζονται οι πατέρες με τα παιδιά, είναι ευχάριστες, ωστόσο, υποδηλώνουν έλλειψη ικανότητας από μέρους των πατέρων να δεσμευτούν στον ρόλο που τους θέλει να συζητούν με τα παιδιά για τα προβλήματα και τις ανησυχίες τους, καθότι, εκτός από στοργή, το παιδί αποζητά οργάνωση, κανόνες και όρια μέσα στα οποία θα μπορεί να κινείται με σταθερότητα. Οι Amato & Gilbreth (1999) και Stewart (2003) κατέληξαν ότι η συμμετοχή των παιδιών σε ψυχαγωγικές δραστηριότητες με τους πατέρες επιδρούσε ελάχιστα στην ανάπτυξη και στην ευεξία των παιδιών.

Οι Amato & Gilbreth διαπίστωσαν ότι οι πατέρες που δεν είχαν την επιμέλεια καταλαμβάνονταν από τον φόβο ότι οι σχέσεις με τα παιδιά τους ήταν ευάλωτες, γεγονός που μείωνε τη διάθεσή τους να θέτουν κανόνες ή να επιβάλλουν πειθαρχία στα παιδιά για απρεπή συμπεριφορά. Πολλοί απ' αυτούς εξέφραζαν το παράπονο ότι οι ρυθμίσεις των επισκέψεών τους δεν επαρκούσαν ώστε να δημιουργήσουν ουσιαστικές σχέσεις με τα παιδιά τους.

Ο Emery (1994), σημειώνει ότι εφόσον οι γονείς που δεν έχουν την επιμέλεια επιθυμούν να έχουν φυσιολογική σχέση με τα παιδιά τους μετά το διαζύγιο, θα πρέπει να επαναπροσδιορίσουν τη σχέση μαζί τους και να ασκήσουν με ενσυναίσθηση τον γονεϊκό τους ρόλο, ο οποίος θα περιλαμβάνει περισσότερη ενασχόληση με την καθημερινότητα των παιδιών και μεγαλύτερη επιβολή πειθαρχίας στα παιδιά.

Καταλήγουμε ότι οι αλλαγές που επιφέρει το διαζύγιο σε επίπεδο οικογενειακής δομής και το καθεστώς επιμέλειας που ισχύει για τον κάθε γονέα, επηρεάζουν την ποιότητα σχέσης των εφήβων με τον γονέα που δεν έχει την επιμέλεια (Falci, 2006).

Τα ευρήματα των παραπάνω ερευνών καταδεικνύουν ότι η αλληλεπίδραση πατέρα - παιδιού δεν μπορεί να τεθεί μόνο με ποσοτικούς όρους. Είναι απαραίτητο η σχέση του πατέρα με τα παιδιά να συσχετίζεται με το είδος της σχέσης των γονέων καθώς και με τη σχέση των παιδιών με τους γονείς πριν και μετά το διαζύγιο (Ahrons, 1983. Amato & Booth, 1996. Whiteside & Gilbreth, 2000. Videon, 2002).

Οι ερευνητές επισημαίνουν την ανάγκη πληρέστερης κατανόησης των δυναμικών και των συνεπειών της σχέσης πατέρα - παιδιού (Amato & Gilbreth, 1999. King & Heard, 1999. King & Sobolewski, 2006), προκειμένου να κατανοηθούν ο ρόλος του πατέρα που δεν έχει την επιμέλεια στη ζωή των παιδιών.

1.3.5.2 Η ποιότητα σχέσης μητέρας – εφήβου

Ενώ το διαζύγιο αποδυναμώνει τη συναισθηματική εγγύτητα των παιδιών με τον πατέρα, που δεν έχει την επιμέλεια, δεν φαίνεται να ισχύει το ίδιο για τη σχέση των παιδιών με τη μητέρα (Amato & Booth 1996. 1994. Peterson & Zill, 1986. Richardson & McCabe, 2001. King & Sobolewski, 2006. Wallerstein & Kelly, 1980.), η οποία στις περισσότερες περιπτώσεις αναλαμβάνει την επιμέλεια (Emery, 1994).

Οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι το καθεστώς επιμέλειας αποτελεί παράγοντα που μπορεί να επηρεάσει λιγότερο τη συναισθηματική εγγύτητα μητέρας - παιδιού απ'ό,τι του παιδιού με τον πατέρα (Arditti & Madden-Derdich, 1993). Αυτό συμβαίνει γιατί οι μητέρες, ανεξαρτήτως του καθεστώτος επιμέλειας που ισχύει, χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερη ευαισθησία για τις συναισθηματικές ανάγκες των παιδιών τους, επικοινωνούν, αλλά και υποστηρίζουν καλύτερα τα παιδιά τους σε περιόδους συναισθηματικής έντασης και στρες απ'ό,τι οι πατέρες που δεν έχουν την επιμέλεια (Arditti & Madden-Derdich, 1993. Furstenberg & Nord,

1985. Peterson & Zill, 1986). Παρομοίως, και τα παιδιά δείχνουν να αισθάνονται μεγαλύτερη εγγύτητα προς τις μητέρες που δεν έχουν την επιμέλεια απ'ότι προς τους πατέρες με το αντίστοιχο καθεστώς επιμέλειας (Arditti & Madden-Derdich, 1993. Johnston, Kline, & Tschann, 1989.).

Στην περίπτωση ανάληψης της επιμέλειας από μέρος της μητέρας που έχει την επιμέλεια, τα αποτελέσματα των ερευνών καταδεικνύουν ότι οι συνθήκες του διαζυγίου ενισχύουν την επικοινωνία ανάμεσα στα παιδιά και στη μητέρα (Afifi, 2003). Ο Falci (2006), θεωρεί ότι η σύσφιγξη των σχέσεων αποτελεί φυσικό επακόλουθο, δεδομένου ότι το παιδί καταφεύγει, ως επί το πλείστον, στη μητέρα που έχει την επιμέλεια για την κάλυψη των αναγκών του. Παρομοίως, ο Afifi (2003), ο οποίος στην έρευνά του καταλήγει ότι τα παιδιά συχνά σχηματίζουν στενό δεσμό με τη μητέρα που έχει την επιμέλεια, αναφέρει ότι οι διαζευγμένες μητέρες, λόγω των πολλαπλών ευθυνών και υποχρεώσεων που αναλαμβάνουν απέναντι στα παιδιά τους μετά το διαζύγιο, συνδέονται μαζί τους μ'έναν πολύ ιδιαίτερο δεσμό, καθώς η σχέση τους χαρακτηρίζεται από πολλές προσωπικές αποκαλύψεις, εμπιστοσύνη, τρυφερότητα, επικοινωνία και αμοιβαίο σεβασμό. Άλλοι ερευνητές αποδίδουν αυτήν την ιδιαιτερότητα της σχέσης των παιδιών με τη μητέρα στο γεγονός ότι οι μητέρες αποτελούν την πρώτη γονική φιγούρα στη ζωή των παιδιών· δεν θα πρέπει να εκπλήσσει το γεγονός ότι η σχέση μητέρας - παιδιού μετά το διαζύγιο αποδεικνύεται καθοριστική για την ψυχική ευεξία των παιδιών (Afifi, 2003. King & Sobolewski, 2006).

Η Hetherington (1972), διαπίστωσε ότι με τη μείωση της επικοινωνίας πατέρα - παιδιού αυξάνεται η μητρική επιρροή στα παιδιά. Ήδη σε μία από τις πρώτες σχετικές έρευνες που διεξήχθησαν, η Hetherington (1979), κατέληξε στο συμπέρασμα, ότι η σχέση των παιδιών με τη μητέρα που είχε την επιμέλεια αποτελούσε πιο σημαντικό παράγοντα για να προβλεφθεί η προσαρμογή των παιδιών μετά το διαζύγιο απ'ότι η σχέση τους με τον πατέρα.

Ο Berg (2003), εξετάζοντας εφήβους, των οποίων την επιμέλεια είχαν είτε οι μητέρες, είτε οι πατέρες τους, που ήταν ξαναπαντρεμένες/οι, διερεύνησε την επίδραση της συναισθηματικής εγγύτητας των εφήβων με τις γονεϊκές φιγούρες (τον γονέα που έχει την επιμέλεια, πατέρα / μητέρα και τον θετό γονέα) στην αυτοεκτίμηση των εφήβων. Τα ευρήματα της έρευνας κατέδειξαν ότι υπάρχει κάποιο πρότυπο επιρροής που σχετίζεται με το φύλο του γονέα που το παιδί διαμένει, παρά με το καθεστώς επιμέλειας ή με το εάν ο γονέας είναι ξαναπαντρεμένος. Διαπιστώθηκε ότι η συναισθηματική εγγύτητα με τον γονέα που ήταν γένους θηλυκού παρουσίαζε τη μεγαλύτερη αναλογία και στα δύο είδη νοικοκυριών. Συγκεκριμένα, οι έφηβοι παρουσίαζαν μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα προς τις μητέρες τους, τις βιολογικές και τις θετές απ'ότι με τους πατέρες (ακόμα και στις περιπτώσεις που είχαν εκείνοι την επιμέλεια).

Σε άλλη πρόσφατη έρευνα οι King & Sobolewski, (2006), διαπίστωσαν ότι η ποιότητα της σχέσης των εφήβων με τη μητέρα έχει πιο έντονα και πιο συνεπή αποτελέσματα στην ψυχική ευεξία των εφήβων απ'ότι η σχέση τους

με τον πατέρα που δεν έχει την επιμέλεια. Παρομοίως, οι Richardson & McCabe, (2001) κατέληξαν ότι η συναισθηματική εγγύτητα των νεαρών ενηλίκων με τη μητέρα και σε μικρότερη κλίμακα η συναισθηματική εγγύτητα με τον πατέρα προέκυψαν ως σημαντικοί παράγοντες που επιδρούσαν στην ικανοποίηση των παιδιών για τη ζωή, στον βαθμό κατάθλιψης, στην ανησυχία, στο στρες και στην εν γένει αυτοαντίληψή τους.

Σε ποιοτική έρευνα που πραγματοποίησε η Arditti (1999), σε νεαρούς ενήλικους, που βίωσαν το διαζύγιο των γονέων τους κατά την παιδική και την εφηβική τους ηλικία, εξέτασε ποιοτικές όψεις της σχέσης μητέρας - παιδιού, καθώς και δυναμικές αυτής της σχέσης, δίνοντας βαρύτητα σε θέματα ορίων και μετατόπισης ρόλων ανάμεσα στα παιδιά και στις διαζευγμένες μητέρες. Η Arditti αναφέρει ότι αν και στην περίπτωση της σχέσης μητέρας - παιδιών παρουσιάζονταν περισσότερες ευκαιρίες για συγκρούσεις, οι σχέσεις μητέρας - παιδιών χαρακτηρίζονταν από μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα και ικανοποίηση απ' ό,τι οι σχέσεις με τους πατέρες. Τα δεδομένα της ίδιας έρευνας έδειξαν ότι η ανταλλαγή συναισθηματικής υποστήριξης και συμβουλών μεταξύ των μητέρων και των παιδιών συντελούσε στη δημιουργία αίσθησης ισότητας, εγγύτητας και φιλικότητας μεταξύ τους, ενώ η απόσυρση των μητέρων από την παροχή φροντίδας ήταν γενικά ευπρόσδεκτη από τα παιδιά. Ενώ αυτού του είδους η σχέση χαρακτηρίστηκε ως παθολογική από την κλινική βιβλιογραφία, τα παιδιά στην έρευνα της Arditti φάνηκε ν' αναγνωρίζουν και να εκτιμούν την προσφορά και την υποστήριξη των μητέρων τους (τον χρόνο που τους

αφιέρωναν, τα χρήματα που ξόδευαν γι' αυτούς και την παροχή βοήθειας). Επίσης, η Arditti κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η συναισθηματική εγγύτητα ανάμεσα στα παιδιά και στις μητέρες επιδρούσε θετικά στην ανάπτυξη αυτονομίας και ατομικότητας των παιδιών. Παρομοίως, οι Wallerstein & Blakeslee's, (1989) και Amato & Booth (1997), διαπίστωσαν ότι οι σχέσεις μητέρας - εφήβου χαρακτηρίζονταν από συναισθηματική εγγύτητα, εκτίμηση των παιδιών για την προσφορά των μητέρων, μεγαλύτερη συχνότητα συνομιλιών προσωπικού χαρακτήρα με τα παιδιά τους αλλά και ανησυχία για την ψυχική ευεξία των μητέρων.

Ο Afifi (2003), διαπίστωσε ότι ο στενός δεσμός που ανέπτυσσαν οι μητέρες που είχαν την επιμέλεια με τα παιδιά τους, τους προσέδιδε την άνεση να τα προσεγγίζουν καλύτερα για θέματα τήρησης πειθαρχίας. Πρέπει να επισημανθεί ότι στην εν λόγω έρευνα η πλειονότητα των παιδιών ήταν κορίτσια· αυτό διευκόλυνε την επικοινωνία των μητέρων μαζί τους, καθώς και την επιβολή και τήρηση πειθαρχίας.

Οι Maccoby, Buchanan, Mnookin & Dornbush (1993), διεξήγαγαν μια διαχρονική μελέτη, όπου εξέτασαν τις σχέσεις των εφήβων με τους γονείς και την προσαρμογή των πρώτων. Διαπίστωσαν ότι οι έφηβοι είχαν καλύτερη προσαρμογή (έλλειψη κατάθλιψης, χαμηλότερα επίπεδα παραβατικής συμπεριφοράς και καλές επιδόσεις στο σχολείο), όταν ο γονέας που είχε την επιμέλειά τους τα παρακολουθούσε, συμμετείχε στη λήψη αποφάσεων σε θέματα που τους αφορούσαν και ήταν συναισθηματικά εγγύς. Επίσης, στην περίπτωση της κοινής επιμέλειας και όταν η μητέρα είχε την

επιμέλεια, η συναισθηματική εγγύτητα των παιδιών με τη μητέρα αποτελούσε τον πρωταρχικό παράγοντα για την προσαρμογή των εφήβων, ενώ η εγγύτητα με τον πατέρα δεν επηρέαζε σημαντικά την προσαρμογή των εφήβων. Επίσης, οι έφηβοι δεν ένοιωθαν συναισθηματική εγγύτητα με τους πατέρες τους με αποτέλεσμα οι τελευταίοι να μην είναι σε θέση να τους παρακολουθήσουν και να τους βοηθούν να προσαρμοστούν. Στην περίπτωση που την επιμέλεια είχε ο πατέρας, η συναισθηματική εγγύτητα των εφήβων με τη μητέρα και τον πατέρα ήταν παρόμοιες σε ισχύ για να προβλεφθεί η προσαρμογή των εφήβων. Παρομοίως, και οι Buchanan, Maccoby & Dornbush (1996), σε μεταγενέστερη έρευνα που διεξήγαγαν, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η σχέση των εφήβων με τον γονέα που είχε την επιμέλεια ήταν πιο στενή στην περίπτωση που ο γονέας ήταν η μητέρα, παρά εάν ήταν ο πατέρας, καθώς επίσης και ότι για τους εφήβους των οποίων την επιμέλεια είχε η μητέρα, η σχέση με τη μητέρα έδειχνε να επιδρά έντονα στην προσαρμογή τους.

Ο Pett (1982) για να εντοπίσει τους σπουδαιότερους παράγοντες που σχετίζονταν με τη θετική προσαρμογή εφήβων ηλικίας 12-13 ετών μετά το διαζύγιο, εξέτασε τα χαρακτηριστικά των εφήβων (ηλικία, φύλο), τις συνθήκες του διαζυγίου, τον γονέα που δεν έχει την επιμέλεια, το κοινωνικό δίκτυο στήριξης της οικογένειας, τα χαρακτηριστικά του γονέα που έχει την επιμέλεια και τις οικονομικές συνθήκες. Διαπίστωσε ότι απ'όλους τους παράγοντες που εξετάστηκαν, αυτός που εμφάνιζε τον υψηλότερο δείκτη

θετικής συσχέτισης με την προσαρμογή των εφήβων, ήταν η ποιότητα της σχέσης των τελευταίων με τον γονέα που είχε την επιμέλεια.

Σε άλλη διαχρονική μελέτη, οι Tschann, Johnston, Kline & Wallerstein (1990) εξέτασαν τη σημασία πολλαπλών παραγόντων πριν και μετά τον χωρισμό, για να προβλέψουν την προσαρμοστικότητα των παιδιών, που, κατά πλειοψηφία, την επιμέλεια είχε αναλάβει η μητέρα. Κριτήριο επιλογής των οικογενειών ήταν το διαζύγιο να έχει εκδοθεί 12 μήνες πριν από τη διεξαγωγή της έρευνας. Στους πριν από το χωρισμό παράγοντες συμπεριλαμβάνονταν χαρακτηριστικά του παιδιού : (η ηλικία, το φύλο, η ιδιοσυγκρασία, ιστορικό ψυχολογικής και φυσικής κατάστασης), ο βαθμός της συζυγικής διαμάχης και η εγγύτητα γονέα - παιδιού. Στους μετά τον χωρισμό παράγοντες συμπεριλαμβάνονταν αλλαγές κοινωνικές και περιβαλλοντικές, η γονεϊκή σύγκρουση μετά το διαζύγιο, η απώλεια του γονέα και η σχέση γονέα-παιδιού. Διαπιστώθηκε ότι το καλύτερο προγνωστικό σε ό,τι αφορά τη θετική προσαρμογή του παιδιού, τόσο σε επίπεδο συναισθημάτων, όσο και σε επίπεδο συμπεριφοράς, ήταν η σχέση του με τη μητέρα. Συγκεκριμένα, η μη χρησιμοποίηση του παιδιού από τη μητέρα στις γονεϊκές συγκρούσεις ή ως συναισθηματικού στηρίγματος, και η κατανόηση εκ μέρους της και η λιγότερο απορριπτική σχέση μαζί του, προστάτευαν το τελευταίο από το στρες του διαζυγίου, ενώ η σχέση του παιδιού με τον πατέρα δεν αποδείχθηκε τόσο σημαντική, όσο της μητέρας με το παιδί. Τα ευρήματα της έρευνας έδειξαν επίσης ότι ο βαθμός της διαμάχης

των συζύγων πριν από το χωρισμό επηρέαζε τη σχέση του παιδιού με τη μητέρα μετά το διαζύγιο.

Σε συμπληρωματική μελέτη που πραγματοποίησαν οι Kline, Johnston & Tschann (1991), δυο χρόνια μετά το διαζύγιο, για άλλη μια φορά διαπίστωσαν ότι η σχέση πατέρα -παιδιού, η διαμάχη των γονέων μετά το διαζύγιο και η επαφή με τον γονέα (στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν ο πατέρας) που δεν είχε την επιμέλεια, δεν επηρέαζαν τη συναισθηματική προσαρμογή των παιδιών. Αντίθετα, η αρνητική σχέση μητέρας - παιδιού επιδρούσε καθοριστικά στα προβλήματα συμπεριφοράς των παιδιών, ενώ οι μητέρες που είχαν έντονες συζυγικές διαμάχες ανέπτυσαν πιο «φτωχή» σχέση με τα παιδιά τους.

Τα ευρήματα των παραπάνω ερευνών δεν αρνούνται τη σημαντικότητα του ρόλου του πατέρα που δεν έχει την επιμέλεια, απλώς τονίζουν την αξία του ρόλου που κατέχει η μητέρα στην ψυχική ευεξία του παιδιού (King & Sobolewski, 2006), καθότι, όπως αποδεικνύεται σε σύγκριση με τους πατέρες, οι μητέρες τείνουν να έχουν καλύτερες επικοινωνιακές δεξιότητες και να είναι συναισθηματικά πιο κοντά στα παιδιά τους, με αποτέλεσμα η σχέση των παιδιών με τη μητέρα να αποτελεί έναν από τους καλύτερους και πιο σημαντικούς παράγοντες πρόβλεψης για την προσαρμογή των παιδιών μετά το διαζύγιο.

1.3.5.3 Η ποιότητα σχέσης γονέων – εφήβων, το αίσθημα εγκλωβισμού και η προσαρμογή των εφήβων

Τα αποτελέσματα των ερευνών συγκλίνουν στη διαπίστωση ότι η ποιότητα σχέσης των γονέων επηρεάζει σημαντικά την ποιότητα σχέσης ανάμεσα στον κάθε γονέα και τα παιδιά (Amato & Booth, 1996. Buchanan, Maccoby & Dornbush, 1991. Richardson & Mc Cabe, 2001. Sobolewski & King, 2005) και ότι το αίσθημα εγκλωβισμού των παιδιών ανάμεσα στους γονείς σχετίζεται με αδύναμες σχέσεις γονέα - παιδιού (Amato & Afifi, 2006. Afifi & Schrod, 2003. Buchanan και συν., 1991). Η ποιότητα και η ποσότητα της αλληλεπίδρασης των παιδιών με τον κάθε γονέα μπορεί να προβλέψει τον βαθμό που τα παιδιά θα αισθανθούν εγκλωβισμένα ανάμεσα στους γονείς τους (Buchanan, Maccoby & Dornbush, 1991. 1996. Johnston και συν. 1989). Ο Emery, (1994) θεωρεί ότι για να είναι επιτυχής η άσκηση του γονεϊκού ρόλου μετά το διαζύγιο θα πρέπει οι σχέσεις γονέα - παιδιού να συνδέονται λιγότερο με την ποιότητα σχέσης των γονέων.

Στην έρευνά του, ο Buchanan και οι συν. (1991) αναφέρουν ότι η διαμάχη των γονέων μεταβάλλει την ποσότητα και την ποιότητα της αλληλεπίδρασης γονέα - παιδιού, με αποτέλεσμα να αυξάνεται η πιθανότητα το παιδί να αισθανθεί εγκλωβισμένο ανάμεσα στους γονείς του, γεγονός που εν συνεχεία αποτελεί προγνωστικό παράγοντα για αρνητικές επιπτώσεις στην ψυχική ευεξία του παιδιού.

Ενώ τα ευρήματα των κλινικών ερευνών καταλήγουν στη διαπίστωση ότι ο στενός δεσμός των παιδιών με τον έναν γονέα, σε αντίθεση και προς

τους δύο γονείς, μειώνει την πιθανότητα συνειδησιακών συγκρούσεων αφοσίωσης, και κατ'έπекταση αισθημάτων ανησυχίας και εγκλωβισμού (Johnston & Campbell, 1987. Wallerstein & Kelly, 1980), τα ευρήματα της έρευνας του Buchanan και των συν. (1991), καταλήγουν σε διαφορετικά συμπεράσματα. Συγκεκριμένα, ο Buchanan και οι συν. (1991) αναφέρουν ότι τα παιδιά που έχουν συναισθηματική εγγύτητα και με τους δύο γονείς είναι λιγότερο πιθανό να αισθανθούν εγκλωβισμένα ανάμεσα στους γονείς τους, ακόμα και όταν συγκρίνονταν με τους εφήβους που είχαν συναισθηματική εγγύτητα μόνο με τον έναν γονέα. Ο Buchanan και οι συν. θεωρούν ότι όταν οι γονείς έχουν αναπτύξει στενή σχέση με τα παιδιά τους, είναι πιο ευαίσθητοι στα αισθήματα των παιδιών και είναι λιγότερο πιθανό να συμπεριφερθούν κατά τρόπο που θα εγκλωβίσει τα παιδιά στις μεταξύ τους διαφωνίες. Επίσης, οι έφηβοι που σημείωναν υψηλές τιμές συναισθηματικής εγγύτητας με τη μητέρα ήταν λιγότερο πιθανό να αισθάνονται εγκλωβισμένοι. Ενώ η συναισθηματική εγγύτητα με τον πατέρα συσχετιζόταν με λιγότερα αισθήματα εγκλωβισμού στους εφήβους, εντούτοις, η συσχέτιση έδειξε οριακή στατιστική σημαντικότητα.

Ο Buchanan και οι συν. (1991), διερεύνησαν την υπόθεση εάν η συναισθηματική εγγύτητα των εφήβων με τον γονέα που είχε την επιμέλεια συσχετιζόταν περισσότερο με το αίσθημα εγκλωβισμού των παιδιών ανάμεσα στους γονείς απ'ό,τι η συναισθηματική εγγύτητα με τον πατέρα και τη μητέρα. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η συναισθηματική εγγύτητα των εφήβων με τη μητέρα και στις τρεις μορφές επιμέλειας συσχετιζόταν έντονα

με το αίσθημα εγκλωβισμού τους. Αντίθετα, η συναισθηματική εγγύτητα των εφήβων με τον πατέρα δεν συσχετιζόταν στατιστικώς σημαντικά με το αίσθημα εγκλωβισμού με καμία από τις τρεις μορφές επιμέλειας. Μόνο στην περίπτωση της κοινής επιμέλειας, η σχέση ανάμεσα στη συναισθηματική εγγύτητα των εφήβων με τον πατέρα και στο αίσθημα εγκλωβισμού πλησίαζε την ίδια τιμή με τη συναισθηματική εγγύτητα των εφήβων με τη μητέρα και το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων. Η έρευνά τους τονίζει την ιδιαίτερη σημασία της σχέσης των εφήβων με τη μητέρα, ακόμα και στις περιπτώσεις που η επαφή τους είναι περιορισμένη. Οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι ενδεχομένως η τάση των παιδιών να έχουν πιο οικείες σχέσεις με τις μητέρες απ' ό,τι με τους πατέρες, να υποδηλώνει ότι η συμπεριφορά των μητέρων ασκεί ισχυρότερη επίδραση στα αισθήματα εγκλωβισμού των παιδιών ή ότι οι μητέρες έχουν την ικανότητα να εξαλείφουν τα αρνητικά συναισθήματα των παιδιών που αισθάνονται εγκλωβισμένα. Βέβαια, ο Buchanan και οι συν. δεν αποκλείουν να συμβαίνει και το αντίθετο: τα παιδιά που αισθάνονται λιγότερο εγκλωβισμένα ανάμεσα στους γονείς τους να αναπτύσσουν και να διατηρούν στενές σχέσεις με τους γονείς μετά το διαζύγιο.

Σε άλλη μελέτη οι Afifi & Schrodtt (2003), διερεύνησαν το αίσθημα εγκλωβισμού σε εφήβους, ηλικίας 12-18 ετών και νεαρούς ενήλικες 19-22 ετών από διαζευγμένες και έγγαμες οικογένειες. Το μοντέλο των Afifi & Schrodtt υποστηρίζει ότι παρόλο που το διαζύγιο επηρέαζε αρνητικά τη σχέση γονέα - παιδιού, δεν αποτελούσε παράγοντα πρόβλεψης για την τάση αποφυγής και την έλλειψη ικανοποίησης των παιδιών στη σχέση με τους

γονείς, όσο ο βαθμός που τα παιδιά αισθάνονταν εγκλωβισμένα, το οποίο αποτελούσε συνάρτηση της συμπεριφοράς των γονέων « απαίτηση - απόσυρση ». Η ικανότητα των γονέων να επικοινωνούν και ο βαθμός που τα παιδιά αισθάνονταν ότι έπρεπε να παρέμβουν για να απαλύνουν τις διαμάχες των γονέων τους, εξηγούν το αίσθημα εγκλωβισμού των παιδιών και την τάση αποφυγής - έλλειψη ικανοποίησης των παιδιών σε σχέση με τους γονείς, περισσότερο από το διαζύγιο. Διαπίστωσαν ότι η συναισθηματική εγγύτητα γονέων - παιδιών δεν επηρέαζε άμεσα το αίσθημα εγκλωβισμού των παιδιών, αλλά επιδρούσε άμεσα στην τάση αποφυγής και στην ικανοποίησή τους σε σχέση με τους γονείς, λειτουργώντας προστατευτικά στις αρνητικές επιδράσεις του διαζυγίου. Οι Afifi & Schrodtt θεωρούν ότι ανεξαρτήτως αν τα παιδιά είναι συναισθηματικά εγγύς με τους γονείς τους, όταν εμπλέκονται σε μια κατάσταση, στην οποία οι γονείς στερούνται ικανοτήτων επικοινωνίας και υιοθετούν συμπεριφορές που χαρακτηρίζονται από « απαίτηση - απόσυρση », τότε είναι πολύ πιθανό να αισθανθούν εγκλωβισμένα. Επίσης, τα παιδιά ήταν λιγότερο πιθανό να αποφύγουν να συζητήσουν την κατάσταση της σχέσης με τους γονείς τους μετά το διαζύγιο, εάν είχαν συναισθηματική εγγύτητα μαζί τους. Βρήκαν ότι όταν οι νεαροί ενήλικοι από διαζευγμένες οικογένειες, είχαν συναισθηματική εγγύτητα με έναν από τους δυο γονείς, αυτό μπορούσε να προβλέψει την εμφάνιση αισθημάτων εγκλωβισμού στους νεαρούς ενήλικες. Ωστόσο, το αίσθημα εγκλωβισμού συσχετιζόταν άμεσα με τη στάση αποφυγής μόνο των εφήβων σε σχέση με τους γονείς τους σε διαζευγμένες

και μη οικογένειες και όχι των νεαρών ενηλίκων σε κανένα από τους δυο προαναφερθέντες τύπους οικογένειας.

Οι Amato & Afifi (2006) σε μια διαχρονική μελέτη, χρησιμοποίησαν δείγμα τριών διαφορετικών κατηγοριών όσον αφορά τη συζυγική κατάσταση των γονέων: παντρεμένους με χαμηλά επίπεδα διαμάχης, παντρεμένους με υψηλά επίπεδα διαμάχης και διαζευγμένους. Εξέτασαν τον βαθμό που οι νεαροί ενήλικοι (από διαζευγμένες και έγγαμες οικογένειες) αισθάνονταν εγκλωβισμένοι ανάμεσα στους γονείς τους και, εν συνεχεία, εξέτασαν εάν τα αισθήματα εγκλωβισμού επιδρούσαν άμεσα στις σχέσεις των παιδιών με τους γονείς. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, τα παιδιά των οποίων οι γονείς βρίσκονταν σε έντονες διαμάχες, αλλά δεν ήταν διαζευγμένοι, ήταν πολύ πιθανό να αισθανθούν εγκλωβισμένα, ενώ τα αισθήματα εγκλωβισμού σχετίζονταν με χαμηλότερη αυτοεκτίμηση, μεγαλύτερη ψυχολογική ένταση, λιγότερη χαρά και πιο φτωχές σχέσεις των παιδιών με τη μητέρα και τον πατέρα. Όσον αφορά τα αισθήματα εγκλωβισμού των παιδιών, τα παιδιά που προέρχονταν από έγγαμους γονείς με υψηλά επίπεδα διαμάχης, αναφέρουν οι ερευνητές, δεν ήταν περισσότερο πιθανό να έχουν αδύναμους δεσμούς με τους γονείς τους, απ'ότι τα παιδιά που προέρχονταν από έγγαμους γονείς με χαμηλά επίπεδα διαμάχης. Τα παραπάνω ευρήματα καταδεικνύουν ότι η διαμάχη των γονέων επηρεάζει αρνητικά τις σχέσεις των παιδιών με τους γονείς, στον βαθμό που τα παιδιά αισθάνονται εγκλωβισμένα. Επίσης, παρόλο που τα μεγαλύτερα παιδιά ήταν λιγότερο πιθανό να αισθάνονται εγκλωβισμένα, απ'ότι τα μικρότερα αυτά

τα αισθήματα όταν εμφανίζονταν συνδέονταν με αδύναμες σχέσεις γονέα - παιδιού.

1.3.5.4 Η ποιότητα σχέσης γονέων - εφήβων, η αντιστροφή ρόλων και η προσαρμογή των εφήβων

Οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι η αντιστροφή ρόλων των παιδιών σε σχέση με τους γονείς σχετίζεται και με την ποιότητα σχέσης μεταξύ γονέων και παιδιών (Afifi, 2003. Hetherington, 1999. Johnston, 1990).

Σε σχετική έρευνα που διεξήγαγε η Hetherington (1999) σε διαζευγμένες και μη οικογένειες, διαπιστώθηκε ότι οι διαζευγμένες μητέρες που δέχονταν την εκκρηδόμευση των παιδιών τους, σε επίπεδο συναισθηματικό, ανέφεραν, μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα με τα παιδιά τους από,τι οι πατέρες. Αντίθετα, τα χαμηλά επίπεδα εκμυστηρίου και αναζήτησης υποστήριξης συσχετιζονταν με αποστασιοποιημένες, απορριπτικές και συγκρουσιακές σχέσεις ανάμεσα στις μητέρες και στις κόρες. Όσον αφορά τα αγόρια, αυτά βίωναν περισσότερο τον ρόλο της συναισθηματικής εκκρηδόμευσης σε σχέση με τους γονείς τους στην περίπτωση που προέρχονταν από διαζευγμένες οικογένειες. Ο βαθμός που τα παιδιά εκκρηδόμευαν τους γονείς τους σε επίπεδο συναισθηματικό έδειξε να διαφοροποιείται ως προς την εμπιστοσύνη, τη συμβουλή και την

υποστήριξη που αποζητούσαν οι μητέρες και οι πατέρες από τα παιδιά τους. Αυτό μπορεί να οφείλεται, επισημαίνει η Hetherington, στο γεγονός ότι οι αυτοαποκαλύψεις και η αναζήτηση βοήθειας είναι περισσότερο συνηθισμένες και αποδεκτές στις γυναίκες απ' ό,τι στους άντρες. Ωστόσο, οι πατέρες που δέχονταν υψηλά επίπεδα συναισθηματικής εκκρηδόμευσης από τα παιδιά τους σημείωναν υψηλές τιμές στην κατανάλωση αλκοόλ, στην αντικοινωνική συμπεριφορά και στην εκδήλωση νευρωτισμού. Οι αντιδράσεις των παιδιών έδειξαν να διαφοροποιούνται σε σχέση με τους πατέρες. Μέτρια επίπεδα συναισθηματικής εκκρηδόμευσης συχνά σχετιζόνταν με αυξημένα αισθήματα συμπόνιας και εγγύτητας των παιδιών για τους πατέρες. Αντίθετα, όταν οι πατέρες έδειχναν να είναι συναισθηματικά αδύναμοι και ευάλωτοι και η συναισθηματική εκκρηδόμευση ήταν έντονη, τα παιδιά και ιδιαίτερα τα αγόρια ανέφεραν αισθήματα δυσφορίας και ήταν απορριπτικά απέναντί τους. Δεν ίσχυε, όμως, το ίδιο στην περίπτωση που η εκκρηδόμευση των μητέρων από τα παιδιά τους ήταν έντονη. Επίσης, τα ευρήματα έδειξαν ότι, όταν οι διαζευγμένοι γονείς δημιουργούσαν καινούργιες συντροφικές σχέσεις στηρίζονται λιγότερο στα παιδιά τους και στη φροντίδα τους.

Επιπλέον, η Hetherington διερεύνησε την επίδραση που ασκεί στα παιδιά το συναισθηματικό φορτίο του γονέα που βρίσκεται σε ανάγκη. Τα ευρήματα της έρευνας έδειξαν και τα αγόρια και τα κορίτσια, ιδιαίτερα, όμως, τα κορίτσια, αισθάνονταν συχνά κατάθλιψη, θυμό και εκνευρισμό όταν η συναισθηματική εκκρηδόμευση των μητέρων από τα παιδιά ήταν πολύ έντονη. Όταν τα επίπεδα της συναισθηματικής εκκρηδόμευσης των

μητέρων από τα παιδιά ήταν μέτρια, τα παιδιά αισθάνονταν συμπόνοια, ήταν υποστηρικτικά και ανησυχούσαν γι' αυτές. Επίσης, διαπιστώθηκε ότι ενώ τα παιδιά που έμπαιναν σε αντιστροφή ρόλων βίωναν ένταση, παράλληλα αποκτούσαν κοινωνικές δεξιότητες κατά τα πρώτα χρόνια της ενηλικίωσής τους.

Η Hetherington, εξετάζοντας τις μακροπρόθεσμες συνέπειες αντιστροφής ρόλων των παιδιών σε σχέση με τους γονείς, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η οργανική και η συναισθηματική παροχή φροντίδας των παιδιών προς τους γονείς, κατά την εφηβεία, αποτελούσε προγνωστικό παράγοντα για δυσκολίες προσαρμογής κατά την πρώιμη ενηλικίωση τους. Πολλά από τα παιδιά που παρείχαν φροντίδα στους γονείς τους και που παρακολουθήθηκαν από την Hetherington κατά την πορεία τους προς την ενηλικίωση, διαπιστώθηκε ότι εξακολουθούσαν να αναλαμβάνουν εκτεταμένες υποχρεώσεις στις σχέσεις τους, γεγονός που επηρέαζε τη μετέπειτα προσαρμογή τους ως ενήλικοι.

Παρομοίως, τα ευρήματα των ερευνών των Maysless και συν. (2004) και Jurkovic, Jesse & Goglia (1991) υποδεικνύουν ότι όταν η αντιστροφή ρόλων είναι υπερβολική, τότε αναμένεται τα άτομα που την αναπτύσσουν να έχουν την τάση να σχετίζονται με τους άλλους μέσω της υπερβολικής προσφοράς εις βάρος της ικανοποίησης των δικών τους συναισθηματικών αναγκών.

Ο Afifi, (2003) κατέληξε ότι οι γονείς μετά το διαζύγιο διαμορφώνουν σχέσεις συνομηλικών με τα παιδιά τους και ότι αυτοί οι δεσμοί γίνονταν πιο

στενοί, λόγω των δυσκολιών που συχνά συνεπάγεται το διαζύγιο για τους μόνους γονείς. Συγκεκριμένα, οι ακατάλληλες αποκαλύψεις των γονέων προς τα παιδιά τους κατέληξαν σε αντιστροφή ρόλων με τα παιδιά να γίνονται οι «ψευτογονείς» των γονέων που είχαν την επιμέλειά τους. Οι αποκαλύψεις ιδιωτικών πληροφοριών των γονέων που είχαν την επιμέλεια στα παιδιά τους, που στην πλειοψηφία των περιπτώσεων ήταν μητέρες - κόρες, εντεινόνταν κατά τη διάρκεια της μονογονεϊκότητας και οι δεσμοί ανάμεσά τους έδειχναν να γίνονται πιο στενοί, επειδή οι μητέρες ήταν ανοιχτές ως προς τα συναισθήματά τους. Όμως, οι αρνητικές αποκαλύψεις των μητέρων για τις συνθήκες του διαζυγίου και για τις/τους πρώην συζύγους τους συχνά φόρτωναν πολλή ευθύνη στα παιδιά, προκαλώντας μετατόπιση της δύναμης: το παιδί γίνεται «μια ενήλικη φιγούρα» και φροντιστής του γονέα. Γι' αυτό, η Wallerstein (1985b) τονίζει ότι οι γονείς που έχουν την επιμέλεια των παιδιών τους θα πρέπει να ασκήσουν με περισσότερη σταθερότητα τον γονεϊκό τους ρόλο και να επαναδιαπραγματευτούν τα όρια οικειότητας με τα παιδιά τους· αυτό θα διευκολύνει το ξεπέραςμα του χωρισμού και του διαζυγίου για τα παιδιά.

Στην έρευνα της Johnston (1990), επισημαίνεται ότι όταν τα παιδιά των οποίων ο τρόπος να σχετίζονται χαρακτηριζόταν από υπευθυνότητα, ελεγκτικότητα και φροντίδα για τους άλλους, η πιθανότητα ήταν μεγαλύτερη να εμπλέκονται άμεσα σε σημαντικό βαθμό αντιστροφής ρόλων με τους γονείς τους, γεγονός που υποδήλωνε έμμεσα και προβλήματα στα γονεϊκά όρια. Η ίδια έρευνα έδειξε ότι η μεγαλύτερη αντιστροφή ρόλων των παιδιών

σε σχέση με τους γονείς τους συσχετιζόταν με έντονα προβλήματα συναισθηματικά και συμπεριφοράς για τα παιδιά. Επίσης, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της ίδιας έρευνας, η αντιστροφή ρόλων των παιδιών σε σχέση με τους γονείς τους δεν συσχετιζόταν με την απορριπτική και αποστασιοποιημένη σχέση γονέα - παιδιού.

Σε συγκριτική μελέτη που πραγματοποίησαν σε εφήβους και νεαρούς ενήλικους διαζευγμένων και μη οικογενειών οι Jurkovic, Thirkield & Morrell (2001), έθεσαν ως στόχο να εξετάσουν την εκκηδεμόνευση των γονέων από τα παιδιά τους, αξιολογώντας τόσο την έκταση όσο και τον βαθμό που τα παιδιά αισθάνονταν ως «δίκαιη» την παλιά (κατά την παιδική τους ηλικία) και την παρούσα εκκηδεμόνευση της οικογένειας προέλευσής τους. Οι ερευνητές κατέληξαν στο συμπέρασμα, ότι η ομάδα των παιδιών από διαζευγμένες οικογένειες ήταν δύο φορές πιο πιθανό να αναπτύξουν καταστροφική μορφή εκκηδεμόνευσης (υψηλή οργανική και συναισθηματική προσφορά και έντονη αδικία) κατά την παιδική τους ηλικία απ'ό,τι η ομάδα των παιδιών που προερχόταν από πυρηνικές οικογένειες. Επίσης, οι συμμετέχοντες θεωρούσαν ότι παρείχαν μεγαλύτερη συναισθηματική υποστήριξη στις οικογένειες προέλευσής τους ως ενήλικοι παρά ως παιδιά, και ότι βίωναν περισσότερη «δικαιοσύνη» και αναγνώριση από μέρους της οικογένειάς τους στην παρούσα φάση απ'ό,τι κατά το παρελθόν.

Οι ερευνητές επισημαίνουν ότι δεν είναι όλες οι μορφές εκκηδεμόνευσης των γονέων από τα παιδιά τους επιβλαβείς. Μπορεί να έχουν και θετικά αποτελέσματα. Σημασία έχει να γίνει διαχωρισμός ανάμεσα

στις προβληματικές και μη μορφές ευθυνών που αναλαμβάνουν τα παιδιά (Arditti, 1999. Jurkovic Thirkield & Morrell, 2001). Η διαφοροποίηση, τονίζει η Arditti (1999), έγκειται κατά ένα μέρος στο ηθικό πλαίσιο των δραστηριοτήτων που αναλαμβάνουν τα παιδιά, γεγονός που στη συνέχεια επηρεάζει την ισορροπία των συναλλαγών στην οικογένεια.

Οι Amato, Rezac & Booth (1995), σε μια διαχρονική έρευνα που πραγματοποίησαν σε γονείς και ενήλικα παιδιά, διερεύνησαν την επίδραση της ποιότητας της συζυγικής σχέσης των γονέων, του διαζυγίου και του δεύτερου γάμου των γονέων στην ανταλλαγή βοήθειας μεταξύ γονέων και παιδιών. Κατέληξαν ότι ενώ το διαζύγιο μείωνε την ποσότητα ανταλλαγής βοήθειας ανάμεσα στον πατέρα και στα παιδιά, δεν ίσχυε το ίδιο στην περίπτωση μητέρας - παιδιών. Η συζυγική κατάσταση των μητέρων διαφοροποιούσε τα πράγματα. Συγκεκριμένα, οι μητέρες στα μονογονεϊκά νοικοκυριά ελάμβαναν περισσότερη και έδιναν λιγότερη βοήθεια στα παιδιά τους, απ'ότι οι μητέρες που ήταν σε πρώτο ή σε δεύτερο γάμο. Τα ευρήματα της ίδιας έρευνας έδειξαν ότι στην περίπτωση που τα παιδιά ήταν συναισθηματικά και γεωγραφικά εγγύς στους διαζευγμένους γονείς όπως ήταν και στους γονείς που παρέμεναν παντρεμένοι, το διαζύγιο αύξανε τα επίπεδα βοήθειας που λαμβάνονταν και παρέχονταν.

1.4 Στόχοι και υποθέσεις της έρευνας

Στόχοι της έρευνας

Όπως προκύπτει από τη βιβλιογραφία, οι έφηβοι παρουσιάζουν μια ποικιλομορφία συναισθηματικών και συμπεριφορικών δυσκολιών κατά τη διάρκεια της προσαρμογής τους στο διαζύγιο των γονέων, οι οποίες οξύνονται με τις διαμάχες των γονέων και την έλλειψη επικοινωνίας αυτών, αλλά ταυτόχρονα επηρεάζονται και από την ποιότητα της σχέσης που έχουν με τον κάθε γονέα.

Στην παρούσα έρευνα μελετήθηκε η ποιότητα σχέσης των μελών διαζευγμένων οικογενειών στην Ελλάδα 3 - 4 χρόνια μετά την έκδοση του νομικού διαζυγίου. Εξετάστηκε η δυναμική της επίδρασης της ποιότητας σχέσης των γονέων, της σχέσης πατέρα - εφήβου και μητέρας - εφήβου στο αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα και τον πατέρα και στην αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τη μητέρα και τον πατέρα. Εν συνεχεία εξετάστηκε η επίδραση των δύο προαναφερθέντων παραγόντων στη συμμόρφωση - συμπεριφορά των εφήβων προς τη μητέρα, αλλά και στη γενικότερη συναισθηματική κατάσταση των εφήβων.

Στην παρούσα έρευνα :

την ποιότητα σχέσης των γονέων την αντιλαμβανόμαστε μέσω της άποψης των εφήβων για τη συχνότητα επικοινωνίας και διαπληκτισμού των γονέων, καθώς και μέσω της άποψης των μητέρων για τη συχνότητα

διαπληκτισμού τους με τον πρώην σύζυγο κατά την παράδοση και παραλαβή του παιδιού, της εξιστόρησης του πρώην συζύγου προς αυτήν εμπειριών που είχε βιώσει ο/η έφηβος ενόσω ήταν μαζί του, της τήρησης των όρων στα μεταξύ τους συμφωνηθέντα σχετικά με τις συναντήσεις πατέρα -εφήβου και, τέλος, τον βαθμό εκδήλωσης αισθήματος θυμού από μέρους της μητέρας λόγω μη τήρησης των παραπάνω συμφωνηθέντων από μέρους του πρώην συζύγου.

την ποιότητα σχέσης πατέρα - εφήβου, την αντιλαμβανόμαστε μέσω της άποψης των εφήβων για : τον βαθμό της συναισθηματικής τους εγγύτητας με τον πατέρα, τη συχνότητα συμμετοχής τους στις οικιακές εργασίες στο σπίτι του πατέρα, την από κοινού / η μη συμμετοχή τους με τον πατέρα στη λήψη αποφάσεων για θέματα που τους αφορούν (τους εφήβους), τη συχνότητα ενημέρωσης, φροντίδας και συμμετοχής του πατέρα για τις / στις δραστηριότητες του εφήβου, τη συχνότητα των τηλεφωνικών συνομιλιών τους με τον πατέρα, τη χαρά τους ή μη για τις επικείμενες συναντήσεις με τον πατέρα αλλά και την επιθυμία τους για συχνότερες και μεγαλύτερης διάρκειας συναντήσεις με τον πατέρα, καθώς και μέσω της άποψης των μητέρων για τη συχνότητα των επαφών πατέρα - εφήβου.

την ποιότητα σχέσης μητέρας - εφήβου την αντιλαμβανόμαστε μέσω της άποψης των εφήβων για : τον βαθμό της συναισθηματικής τους εγγύτητας με τη μητέρα, τη συχνότητα συμμετοχής τους στις οικιακές

εργασίες στο σπίτι της μητέρας και την από κοινού ή μη συμμετοχή τους με τη μητέρα στη λήψη αποφάσεων για θέματα που τους αφορούν (τους εφήβους).

το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα και τη μητέρα το αντιλαμβανόμαστε μέσω της άποψης των εφήβων για : την τάση του πατέρα / της μητέρας να επιτρέπει στον έφηβο πράγματα που τα απογορεύει η μητέρα / ο πατέρας αντίστοιχα, την τάση του πατέρα / της μητέρας να χρησιμοποιούν τους εφήβους ως μεταφορείς μηνυμάτων και πληροφοριοδότες στη μεταξύ τους επικοινωνία, αλλά και την ανάγκη των εφήβων να αποκρύπτουν από τον ένα γονέα πληροφορίες που αφορούν τον άλλο.

Στη βιβλιογραφία, η αντιστροφή ρόλων ορίζεται ως η ανάληψη από μέρος των παιδιών « οργανικών » (οικιακές εργασίες) και « συναισθηματικών » ευθυνών (το παιδί λειτουργεί ως έμπιστος του γονέα και του παρέχει συμβουλές, παρηγοριά, συντροφιά) (Hetherington, 1999. Jurkovic, Jesse & Goglia, 1991). Στην παρούσα έρευνα, την αντιστροφή ρόλων την αντιλαμβανόμαστε μέσω των « συναισθηματικών» ευθυνών που αναλαμβάνει ο / η έφηβος σε σχέση με τους γονείς του. Από τον δικό μας εννοιολογικό προσδιορισμό της αντιστροφής ρόλων αποκλείσαμε τη συμμετοχή του εφήβου σε οικιακές εργασίες στο σπίτι του πατέρα / της μητέρας, καθώς θεωρήσαμε ότι αυτό εντάσσεται στη γενικότερη ποιότητα

σχέσης γονέων - παιδιών. Κρίναμε ότι οι οικιακές εργασίες δεν δηλώνουν απαραίτητα αντιστροφή ρόλων σε μια εποχή που οι γονείς εργάζονται και τα παιδιά αυτοεξυπηρετούνται και τη στιγμή που υπάρχουν πολλοί συνομήλικοί τους που μπορεί να αναλαμβάνουν τις ίδιες ή παρόμοιες ευθύνες, ιδιαίτερα όταν και οι δύο γονείς εργάζονται.

Έτσι, για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας,

την αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα και τη μητέρα την ορίσαμε μέσω της συχνότητας που ο πατέρας / η μητέρα εμπιστεύονται στον έφηβο τη συναισθηματική τους κατάσταση και ζητάνε τη βοήθεια του εφήβου όταν δεν νιώθουν καλά, τη συχνότητα που από τη μεριά τους οι έφηβοι επηρεάζονται αισθανόμενοι άσχημα όταν ο πατέρας / η μητέρα δε νοιώθει καλά, αλλά και τη συχνότητα που οι έφηβοι γενικότερα ανησυχούν για τον πατέρα και τη μητέρα τους.

Συμπεριφορική και συναισθηματική κατάσταση των εφήβων:

Με τη συμπεριφορική και συναισθηματική κατάσταση των εφήβων, την οποία ορίζουμε μέσω της συμπεριφοράς - συμμόρφωσης των εφήβων προς τη μητέρα, καθώς και της συναισθηματικής κατάστασης των εφήβων γενικά, αποτυπώνουμε μόνο ένα μέρος της προσαρμογής αυτών.

Στην παρούσα έρευνα :

τη συμπεριφορική κατάσταση των εφήβων την ορίζουμε μέσω της άποψης των μητέρων για τη συχνότητα που οι έφηβοι: εκπληρώνουν αναντίρρητα απαιτήσεις και προτροπές της μητέρας, τη βοηθάνε οικειοθελώς στις αναγκαίες οικιακές εργασίες, αλλά και ομολογούν αυθόρμητα κάποια ζημιά που έχουν διαπράξει.

τη συναισθηματική κατάσταση των εφήβων την ορίζουμε μέσω της άποψης των μητέρων για τη συχνότητα που τα παιδιά: αισθάνονται εκνευρισμένα / κακότροπα, χαρούμενα / ζωντανά, λυπημένα / δυστυχισμένα, ήσυχα / ήρεμα , ανήσυχα / υπερκινητικά και εκδηλώνουν την επιθυμία για προσοχή και αφοσίωση.

Οι στόχοι της παρούσας μελέτης ήταν να διερευνηθεί εάν επιδρούν :

1. η ποιότητα σχέσης των γονέων στο αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα και τον πατέρα
2. η ποιότητα σχέσης των γονέων στην αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τη μητέρα και τον πατέρα
3. η ποιότητα σχέσης πατέρα - εφήβου, και αντίστοιχα μητέρας - εφήβου στο αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα και τον πατέρα

4. η ποιότητα σχέσης πατέρα - εφήβου και αντίστοιχα μητέρας - εφήβου στην αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα και τη μητέρα

5. το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα και τον πατέρα, αλλά και η αντιστροφή ρόλων αυτών σε σχέση με τον πατέρα και τη μητέρα στη συμμόρφωση - συμπεριφορά των εφήβων προς τη μητέρα, καθώς και στη γενικότερη συναισθηματική κατάσταση των εφήβων

Υποθέσεις της έρευνας

Με βάση τη διεθνή βιβλιογραφία και τα δεδομένα προηγούμενων ερευνών, αλλά και τους στόχους της παρούσας έρευνας, διατυπώνουμε τις υποθέσεις.

Υποθέτουμε ότι :

1. η ποιότητα σχέσης των γονέων θα συσχετίζεται με το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα και τη μητέρα.

Πρόβλεψη 1α

Προβλέπουμε ότι η έλλειψη συχνής επικοινωνίας μεταξύ των γονέων και οι συχνοί διαπληκτισμοί αυτών μέσω της οπτικής των εφήβων, αλλά και εν συνεχεία οι διαπληκτισμοί των γονέων κατά την παράδοση και παραλαβή του εφήβου, η έλλειψη εξιστόρησης από μέρος του πατέρα προς τη μητέρα εμπειριών που βίωσε ο / η έφηβος ενόσω ήταν μαζί του, η έλλειψη τήρησης από μέρος του πατέρα των συμφωνηθέντων με τη μητέρα σχετικά με τις συναντήσεις του με το παιδί αλλά και η εκδήλωση θυμού από μέρος της μητέρας λόγω μη τήρησης των σχετικών συμφωνηθέντων, μέσω της οπτικής των μητέρων θα συσχετίζονται θετικά με το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα.

Πρόβλεψη 1β

Προβλέπουμε ότι η έλλειψη συχνής επικοινωνίας μεταξύ των γονέων και οι συχνοί διαπληκτισμοί αυτών μέσω της οπτικής των εφήβων αλλά και εν συνεχεία οι διαπληκτισμοί των γονέων κατά την παράδοση και παραλαβή του εφήβου, η έλλειψη εξιστόρησης από μέρος του πατέρα προς τη μητέρα εμπειριών που βίωσε ο / η έφηβος ενόσω ήταν μαζί του, η έλλειψη τήρησης από μέρος του πατέρα των συμφωνηθέντων με τη μητέρα σχετικά με τις

συναντήσεις του με το παιδί αλλά και η εκδήλωση θυμού από μέρους της μητέρας λόγω μη τήρησης των σχετικών συμφωνηθέντων από την οπτική των μητέρων θα συσχετίζονται θετικά με το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα.

2. η ποιότητα σχέσης των γονέων θα συσχετίζεται με την αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα και τη μητέρα.

Πρόβλεψη 2α

Προβλέπουμε ότι η έλλειψη συχνής επικοινωνίας μεταξύ των γονέων και οι συχνοί διαπληκτισμοί αυτών μέσω της οπτικής των εφήβων καθώς και οι διαπληκτισμοί των γονέων κατά την παράδοση και παραλαβή του εφήβου, η έλλειψη εξιστόρησης από μέρους του πατέρα προς τη μητέρα εμπειριών που βίωσε ο / η έφηβος ενόσω ήταν μαζί του, η έλλειψη τήρησης από μέρους του πατέρα των συμφωνηθέντων με τη μητέρα σχετικά με τις συναντήσεις του με το παιδί και η εκδήλωση θυμού από μέρους της μητέρας λόγω μη τήρησης των σχετικών συμφωνηθέντων, μέσω της οπτικής των μητέρων, θα συσχετίζονται θετικά με την αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα.

Πρόβλεψη 2β

Προβλέπουμε ότι η έλλειψη συχνής επικοινωνίας μεταξύ των γονέων και οι συχνοί διαπληκτισμοί αυτών μέσω της οπτικής των εφήβων καθώς και οι διαπληκτισμοί των γονέων κατά την παράδοση και παραλαβή του εφήβου, η έλλειψη εξιστόρησης από μέρους του πατέρα προς τη μητέρα εμπειριών που βίωσε ο / η έφηβος ενόσω ήταν μαζί του, η έλλειψη τήρησης από μέρους του πατέρα των συμφωνηθέντων με τη μητέρα σχετικά με τις συναντήσεις του με το παιδί και η εκδήλωση θυμού από μέρους της μητέρας λόγω μη τήρησης των σχετικών συμφωνηθέντων, μέσω της οπτικής των μητέρων, θα συσχετίζονται θετικά με την αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τη μητέρα.

3. η ποιότητα σχέσης των εφήβων με τον πατέρα και τη μητέρα, θα συσχετίζεται με το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα και τον πατέρα αντίστοιχα.

Πρόβλεψη 3α

Προβλέπουμε ότι η μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα των εφήβων με τη μητέρα, η σχετικά μικρότερη συμμετοχή των εφήβων

στο νοικοκυριό της μητέρας και η από κοινού συμμετοχή μητέρας - εφήβου στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν τους εφήβους θα συσχετίζονται αρνητικά με το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα.

Πρόβλεψη 3β

Προβλέπουμε ότι η καλύτερη ποιότητα σχέσης των εφήβων με τον πατέρα και τη μητέρα θα επιδράσουν μαζί αρνητικά στο αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα.

Πρόβλεψη 3γ

Προβλέπουμε ότι η μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα των εφήβων με τη μητέρα, η σχετικά μικρότερη συμμετοχή των εφήβων στο νοικοκυριό της μητέρας και η από κοινού συμμετοχή μητέρας - εφήβου στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν την καθημερινότητα των εφήβων θα συσχετίζονται με το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα.

Πρόβλεψη 3δ

Προβλέπουμε ότι η μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα των εφήβων με τον πατέρα, η σχετικά μικρότερη συμμετοχή των εφήβων στις οικιακές εργασίες στο σπίτι του πατέρα, η από κοινού συμμετοχή πατέρα - εφήβου στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν τους εφήβους, η συχνότερη ενημέρωση, φροντίδα και συμμετοχή του πατέρα για τα / στα σχολικά θέματα του εφήβου και για τις / στις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου του τελευταίου, οι πιο συχνές τηλεφωνικές συνομιλίες πατέρα - εφήβου, οι πιο συχνές επαφές πατέρα - εφήβου η μεγαλύτερη χαρά των εφήβων για τις επικείμενες συναντήσεις με τον πατέρα καθώς και η μεγαλύτερη επιθυμία των εφήβων οι συναντήσεις με τον πατέρα να είναι πιο συχνές και να κρατάνε περισσότερη ώρα θα συσχετίζονται αρνητικά με το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα.

Πρόβλεψη 3ε

Προβλέπουμε ότι η καλύτερη ποιότητα σχέσης των εφήβων με τον πατέρα και τη μητέρα θα συσχετίζονται αρνητικά με το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα.

Πρόβλεψη 3στ

Προβλέπουμε ότι η μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα των εφήβων με τον πατέρα, η σχετικά μικρότερη συμμετοχή των εφήβων στο νοικοκυριό του πατέρα, η από κοινού συμμετοχή πατέρα - εφήβου στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν τους εφήβους, η συχνότερη ενημέρωση, φροντίδα και συμμετοχή του πατέρα για τα / στα σχολικά θέματα του εφήβου και για τις/στις δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου του τελευταίου, οι πιο συχνές τηλεφωνικές συνομιλίες πατέρα - εφήβου, οι πιο συχνές επαφές πατέρα - εφήβου η μεγαλύτερη χαρά των εφήβων για τις επικείμενες συναντήσεις με τον πατέρα και η μεγαλύτερη επιθυμία των εφήβων οι συναντήσεις με τον πατέρα να είναι πιο συχνές και να κρατάνε περισσότερη ώρα, θα συσχετίζονται με το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα.

Πρόβλεψη 3ζ

Προβλέπουμε ότι οι έφηβοι θα εγκλωβίζονται συναισθηματικά λιγότερο από τη μητέρα και περισσότερο από τον πατέρα.

4. η ποιότητα σχέσης των εφήβων με τον πατέρα και τη μητέρα θα συσχετίζεται με την ανάπτυξη αντιστροφής ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα και τη μητέρα αντίστοιχα.

Πρόβλεψη 4α

Προβλέπουμε ότι η μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα των εφήβων με τη μητέρα, η μεγαλύτερη συμμετοχή των εφήβων στο νοικοκυριό της μητέρας και η από κοινού συμμετοχή μητέρας - εφήβου στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν τους εφήβους θα συσχετίζονται θετικά με την αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τη μητέρα.

Πρόβλεψη 4β

Προβλέπουμε ότι η καλύτερη ποιότητα σχέσης των εφήβων με τον πατέρα και τη μητέρα θα συσχετίζονται με την αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τη μητέρα.

Πρόβλεψη 4γ

Προβλέπουμε ότι η μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα των εφήβων με τη μητέρα, η μεγαλύτερη συμμετοχή των εφήβων στις οικιακές εργασίες στο σπίτι της μητέρας και η από κοινού συμμετοχή μητέρας - εφήβου στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν τους εφήβους θα συσχετίζονται με την αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα.

Πρόβλεψη 4δ

Προβλέπουμε ότι η μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα των εφήβων με τον πατέρα, η μεγαλύτερη συμμετοχή των εφήβων στο νοικοκυριό του πατέρα, η από κοινού συμμετοχή πατέρα - εφήβου στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν τους εφήβους, η συχνότερη ενημέρωση, φροντίδα και συμμετοχή του πατέρα για τα / στα σχολικά θέματα του εφήβου και για τις/στις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου του τελευταίου, οι πιο συχνές τηλεφωνικές συνομιλίες πατέρα - εφήβου, οι πιο συχνές επαφές πατέρα - εφήβου η μικρότερη χαρά των εφήβων για τις επικείμενες συναντήσεις με τον πατέρα καθώς και η επιθυμία των εφήβων για πιο αραιές και μικρότερης διάρκειας συναντήσεις με τον πατέρα θα συσχετίζονται θετικά με την αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα.

Πρόβλεψη 4ε

Προβλέπουμε ότι η καλύτερη ποιότητα σχέσης των εφήβων με τον πατέρα και τη μητέρα θα συσχετίζονται με την αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα.

Πρόβλεψη 4στ

Προβλέπουμε ότι η μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα των εφήβων με τον πατέρα, η μεγαλύτερη συμμετοχή των εφήβων στο νοικοκυριό του πατέρα, η από κοινού συμμετοχή πατέρα - εφήβου στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν τους εφήβους, η συχνότερη ενημέρωση, φροντίδα και συμμετοχή του πατέρα για τα / στα σχολικά θέματα του εφήβου και για τις/στις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου του τελευταίου, οι πιο συχνές τηλεφωνικές συνομιλίες πατέρα - εφήβου, οι πιο συχνές επαφές πατέρα - εφήβου η μεγαλύτερη χαρά των εφήβων για τις επικείμενες συναντήσεις με τον πατέρα καθώς και η μεγαλύτερη επιθυμία των εφήβων οι συναντήσεις με τον πατέρα να είναι πιο συχνές και να κρατάνε περισσότερη ώρα, θα συσχετίζονται με την αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τη μητέρα.

5. όταν οι έφηβοι θα αισθάνονται εγκλωβισμένοι από τη μητέρα και τον πατέρα και όταν θα αναπτύσσουν αντιστροφή ρόλων σε σχέση με τη μητέρα και τον πατέρα θα συμμορφώνονται περισσότερο προς τη μητέρα.

6. το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα και τον πατέρα καθώς επίσης και η αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τη μητέρα και τον πατέρα θα επηρεάζουν αρνητικά τη γενικότερη συναισθηματική κατάσταση των εφήβων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΜΕΘΟΔΟΣ

2.1 Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται η επιλογή του δείγματος, τα κριτήρια επιλογής αυτού, τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων (μητέρων και εφήβων), η διαδικασία συλλογής των δεδομένων, τα μέσα συλλογής των δεδομένων, και οι κλίμακες αξιολόγησης των μεταβλητών.

2.2 Επιλογή του δείγματος

Το δείγμα εστιάζεται στη δυάδα μητέρα - παιδί. Ερωτήθηκαν 90 παιδιά και οι 90 μητέρες τους. Το διαζύγιο ήταν συναινετικό και η αρχική πρόθεση, να συμπεριληφθούν και τα διαζύγια αντιδικίας, δεν πραγματοποιήθηκε δεδομένου ότι, στους καταλόγους των Πρωτοδικείων, που ήταν καταχωρισμένα τα ονόματα των διαζευγμένων ζευγαριών, δεν ήταν δηλωμένη η ύπαρξη παιδιών. Επιπλέον, ο αρχικός σχεδιασμός της έρευνας περιελάμβανε και τους πατέρες, από τους οποίους όμως δεν καταφέραμε να συγκεντρώσουμε αντιπροσωπευτικό δείγμα. Στάθηκε δύσκολο, είτε επειδή οι πατέρες ζούσαν σε άλλη πόλη απ' αυτήν που διέμενε το παιδί, είτε επειδή δεν ήταν σύμφωνοι να συμμετάσχουν στην εν λόγω έρευνα.

Οι ερευνητές αναφέρουν ότι στις έρευνες τις σχετικές για την ποιότητα της σχέσης των γονέων πολύ συχνά τα στοιχεία λαμβάνονται από την οπτική των μητέρων επειδή οι πατέρες είναι δύσκολο να εντοπιστούν και επειδή είναι δύσκολο να αποσπάσει κάποιος πληροφορίες από τον πατέρα για την οικογένεια (Furstenberg & Cherlin, 1991).

Το δείγμα ελήφθη από τρεις διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές. Από μια μητροπολιτική περιοχή (Αθήνα), από ένα αστικό κέντρο (Πάτρα) και από μια ημιαστική περιοχή (Αίγιο). Από κάθε περιοχή ερωτήθηκαν 30 έφηβοι και, αντίστοιχα, οι 30 μητέρες τους.

2.3 Κριτήρια επιλογής του δείγματος

Το δείγμα επιλέχθηκε βάσει των ακόλουθων κριτηρίων:

α) Το διαζύγιο να έχει εκδοθεί 3 - 4 χρόνια πριν από την ερευνητική συνέντευξη. Ο καθορισμός της χρονικής απόστασης μεταξύ του νομικού διαζυγίου και της χρονικής στιγμής που διεξήχθη η έρευνα έγινε σύμφωνα με αποτελέσματα ερευνών από το χώρο των διαζυγίων, σύμφωνα με τα οποία οι οικογένειες χρειάζονται δύο με τρία χρόνια, από την έκδοση του νομικού διαζυγίου για να προσαρμοστούν στη νέα κατάσταση και να πετύχουν μια νέα ισορροπία στις σχέσεις τους (Ahrons 1980. Fthenakis 1995. Hetherington, Cox, & Cox, 1982. Hetherington, 1989) και β) στην οικογένεια να υπάρχει τουλάχιστον ένα παιδί ηλικίας 12 έως 16 ετών, το οποίο να διαμένει με τη μητέρα του. Ο λόγος που επιλέχθηκαν παιδιά στην εφηβεία είναι ότι αυτή η ηλικιακή φάση, όπως έχουν δείξει έρευνες, είναι κρίσιμη για την εξέλιξη του εφήβου, με μεγάλες και έντονες αλλαγές σε όλους τους τομείς της ανάπτυξής του (Hetherington, 1999). Σκεφτήκαμε ότι η πρόκληση της αντιμετώπισης των αλλαγών στη δομή της οικογένειας και στις σχέσεις λόγω του διαζυγίου, από κοινού με την αντιμετώπιση των φυσιολογικών αναπτυξιακών αλλαγών, θα έκανε τα παιδιά αυτής της

ηλικίας ιδιαίτερα ευάλωτα κατά την προσαρμογή τους στο διαζύγιο των γονέων τους.

2.4 Συμμετέχοντες

Η σύνθεση του τελικού δείγματος σε σχέση με τα δημογραφικά και κοινωνικοοικονομικά - μορφωτικά χαρακτηριστικά των μητέρων και των εφήβων λαμβάνει την εξής μορφή:

Οι μητέρες

Ο μέσος όρος ηλικίας των μητέρων την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας ήταν 38,3 έτη. Για 44 (48,9%) μητέρες το διαζύγιο είχε εκδοθεί τρία χρόνια πριν από τη διεξαγωγή της έρευνας και για τις υπόλοιπες 46 (51,1%) τέσσερα χρόνια πριν.

Όσον αφορά το επίπεδο εκπαίδευσής τους, 14 (16 %) μητέρες είχαν τελειώσει το δημοτικό, 49 (54 %) είχαν τελειώσει το λύκειο, ενώ 27 (30%) είχαν πανεπιστημιακό πτυχίο.

Ως προς το οικονομικό επίπεδο των διαζευγμένων μητέρων, 14 (15,4%) προέρχονταν από το κατώτερο οικονομικό επίπεδο, 33 (36,5%) από

το μέσο κατώτερο οικονομικό επίπεδο και 42 (46,3%) από το μέσο ανώτερο οικονομικό. Το εισόδημα των μητέρων κυμαινόταν από 3.334,3 έως 100.001 δρχ. (Μ.Ο =26.677,12 δρχ., Τ.Α= 20.658,58). (Να σημειωθεί ότι τα στοιχεία που αποτυπώνουν το οικονομικό επίπεδο των διαζευγμένων μητέρων, συνελέγησαν το 1997, γεγονός που μπορεί να δικαιολογήσει κατά κάποιον τρόπο το ιδιαίτερα χαμηλό εισόδημα των διαζευγμένων μητέρων). Επιπλέον, από το σύνολο των μητέρων του δείγματος, 10 (11,1%) δηλώνουν ότι λαμβάνουν κρατική οικονομική βοήθεια.

Τέλος, όσον αφορά την πρωτοβουλία για το διαζύγιο, 51 (56,7%) μητέρες την έλαβαν οι ίδιες, σε 32 (35,6%) περιπτώσεις η απόφαση ελήφθη από τους συζύγους τους και σε 7 (7,8%) περιπτώσεις η επιθυμία για διαζύγιο εκδηλώθηκε ταυτόχρονα και από τις δυο πλευρές.

Τα παιδιά

Από το σύνολο των 90 εφήβων, 39 (43,3%) ήταν αγόρια (Μ.Ο ηλικίας = 14,01 έτη) και 51 (56,7%) ήταν κορίτσια (Μ.Ο ηλικίας =14,06 έτη). Ως προς την ηλικία του συνόλου του δείγματος, ο μέσος όρος ήταν 13,8 έτη. Από το σύνολο των 90 εφήβων, στην Αθήνα 9 (30,0 %) ήταν αγόρια και 21 (70,0%) κορίτσια, στην Πάτρα 14 (46,7%) ήταν αγόρια και 16 (53,3%) κορίτσια, ενώ στο Αίγιο 14 (46,7%) ήταν κορίτσια και 16 (53,3 %) αγόρια.

Από τα 90 παιδιά του δείγματος, τα 22 (24,4%) αναφέρουν ότι δεν έχουν συναντήσει τον πατέρα τους κατά το τελευταίο εξάμηνο από τη

διεξαγωγή της έρευνας. Από αυτά, τα 17 (77,3%) παιδιά δηλώνουν ότι θα χαίρονταν να τον ξανασυναντήσουν, ενώ 5 (22,7%) απαντούν αρνητικά. Ως προς τους λόγους που επηρέασαν την έλλειψη επαφής πατέρα - παιδιού κατά το τελευταίο εξάμηνο από τη διεξαγωγή της έρευνας, οι περισσότερες μητέρες ανέφεραν ότι 17 (81,0%) πατέρες δεν ενδιαφέρονταν να έχουν επαφή με το παιδί. Στις υπόλοιπες περιπτώσεις, ως λόγος αναφέρθηκε ότι ο πατέρας ζει πολύ μακριά από το παιδί.

Ο μέσος όρος ηλικίας των παιδιών που δεν είχαν επαφή με τον πατέρα τους κατά το τελευταίο εξάμηνο ήταν 14,4 χρόνια, ενώ ο μέσος όρος ηλικίας των παιδιών που είχαν επαφή με τον πατέρα τους ήταν 13,6 χρόνια. Με βάση το φύλο των εφήβων, από το σύνολο των αγοριών του δείγματός μας (39), οι 25 (64,1%) διατηρούσαν επαφή με τον πατέρα τους κατά την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας, ενώ από το σύνολο των κοριτσιών (51), τα 43 (84,3%) εξακολουθούν να έχουν επαφή μαζί του.

2.5 Διαδικασία συλλογής των δεδομένων

Για την απόκτηση του δείγματος εξετάστηκαν τα έτη 1994, 1995, προκειμένου να βρεθούν εκείνες οι οικογένειες, που θα πληρούν τα προαναφερθέντα κριτήρια. Τον Οκτώβριο, τον Νοέμβριο και τον Δεκέμβριο του 1997, ύστερα από γραπτή άδεια του Προέδρου του Πρωτοδικείου Αθηνών (βλ. Παράρτημα II), ερευνήθηκαν τα αρχεία των Πρωτοδικείων Αθήνας, Πάτρας και Αιγίου και επιλέχθηκαν οι οικογένειες, που

ανταποκρίνονταν στα κριτήριά μας. Τα δεδομένα της έρευνας συγκεντρώθηκαν από τον Οκτώβριο του 1997 έως τον Ιούνιο του 1998. Ύστερα από τηλεφωνική επικοινωνία με τις μητέρες, και αφού ενημερώθηκαν για τον σκοπό της έρευνας, τους ζητήθηκε να συμμετάσχουν σε αυτήν, τονίζοντάς τους τη σημασία της συνεισφοράς τους.

Οι ερωτήσεις στην δυάδα μητέρα - παιδί διεξήχθησαν με τον ακόλουθο τρόπο: επισκεφθήκαμε κάθε μητέρα στο σπίτι όπου διέμενε με το παιδί, και χωριστά πρώτα οι μητέρες και μετά τα παιδιά, ή και αντίστροφα, απαντούσαν τις ερωτήσεις των ερωτηματολογίων. Στα παιδιά και στις μητέρες γινόταν σύντομη ενημέρωση για τον σκοπό της έρευνας. Ότι, δηλαδή, πρόκειται για έρευνα του Τμήματος Ψυχολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου και ότι η συμμετοχή τους θα διευκόλυνε τη διερεύνηση των σχέσεων των μελών της ελληνικής οικογένειας μετά το διαζύγιο· γι' αυτόν τον λόγο τους ζητήθηκε η ειλικρινής και προσεκτική απάντηση των ερωτήσεων. Θεωρήσαμε ότι η διαπροσωπική επαφή θα διευκόλυνε τη δημιουργία ψυχικής επαφής και εμπιστοσύνης με τους ερωτηθέντες, γεγονός που θα συντελούσε, όπως και έγινε, στο να αισθανθούν μητέρες και έφηβοι πιο άνετα για να απαντήσουν σε ερωτήσεις τόσο προσωπικές.

Στις μητέρες και στα παιδιά επισημάνθηκε ότι η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων ήταν προαιρετική και ότι οι πληροφορίες και τα στοιχεία που αφορούσαν τα παιδιά τους και τις ίδιες θα παρέμεναν ανώνυμα.

Από τις μητέρες ζητήθηκε να μην παρευρίσκονται στον χώρο όπου τα παιδιά τους συμπλήρωναν τα ερωτηματολόγια, προκειμένου αυτά να

αισθανθούν άνετα και να εκφραστούν με ειλικρίνεια και ανεπηρέαστα, στις ερωτήσεις που τους ετίθεντο.

Η συμπλήρωση και των δύο ερωτηματολογίων διαρκούσε περίπου εξήντα λεπτά, ενώ πρέπει να σημειωθεί ότι η συμμετοχή υπήρξε σχεδόν καθολική.

2.6 Μέσα συλλογής δεδομένων

Η μέθοδος συλλογής των δεδομένων ήταν η δομημένη συνέντευξη. Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης οι συμμετέχοντες απάντησαν σε συγκεκριμένες ερωτήσεις που περιλαμβάνονταν στα ερωτηματολόγια. Τα ερωτηματολόγια περιείχαν κυρίως κλειστές ερωτήσεις και μικρό αριθμό ανοιχτών ερωτήσεων.

Στην έρευνα συμμετείχαν τα παιδιά και οι μητέρες τους με δύο ξεχωριστά ερωτηματολόγια που τους χορηγήθηκαν.

A) Για το παιδί χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο «Σχέσεις γονέων - παιδιών μετά το διαζύγιο». Το ερωτηματολόγιο αυτό συμπληρώνεται από εφήβους 12 - 16 ετών, οι οποίοι καλούνται να απαντήσουν σε διάφορες ερωτήσεις. Μέσω των ερωτήσεων θα διερευνηθεί πώς αντιλαμβάνονται οι έφηβοι τη σχέση τους με τον κάθε γονέα, καθώς και την επικοινωνία των γονέων μεταξύ τους (βλ. Παράρτημα I). Το ερωτηματολόγιο χωρίζεται σε πέντε μέρη.

Στο πρώτο μέρος του ερωτηματολογίου «Προσωπικά στοιχεία» ζητάμε πληροφορίες για τα προσωπικά στοιχεία του παιδιού: αν είναι αγόρι ή κορίτσι, πότε γεννήθηκε και σε ποια τάξη πηγαίνει. Στο δεύτερο μέρος «Επαφές με τον πατέρα», τίθενται στο παιδί ερωτήματα, που αναφέρονται στη διαμόρφωση των επαφών του με τον πατέρα. Στο τρίτο μέρος «Η σχέση των γονέων σου», τίθενται στο παιδί ερωτήματα σχετικά με το πώς αντιλαμβάνεται το ίδιο την επικοινωνία των γονέων του, καθώς και ερωτήματα που αποτυπώνουν το αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα και τη μητέρα. Στο τέταρτο μέρος του ερωτηματολογίου « Ερωτήσεις για τον πατέρα σου», προκύπτουν στοιχεία για τη συναισθηματική εγγύτητα πατέρα - εφήβου, την αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα, τη συμμετοχή των εφήβων στις οικιακές εργασίες στο σπίτι του πατέρα, την από κοινού συμμετοχή πατέρα - εφήβου στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν τον ίδιο τον έφηβο, και την ενημέρωση - συμμετοχή του πατέρα για τις/στις δραστηριότητες του εφήβου. Στο πέμπτο και τελευταίο μέρος του ερωτηματολογίου «Ερωτήσεις για τη μητέρα σου», προκύπτουν στοιχεία για τη συναισθηματική εγγύτητα μητέρας - εφήβου, την αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τη μητέρα, τη συμμετοχή του εφήβου στις οικιακές εργασίες στο σπίτι της μητέρας και την από κοινού συμμετοχή μητέρας - εφήβου στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν τον έφηβο.

Β) Για τις μητέρες των εφήβων χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο «Οικογενειακές σχέσεις μετά το διαζύγιο» (βλ. Παράρτημα Ι). Οι μητέρες καλούνται να δώσουν δημογραφικές και νομικές πληροφορίες, αλλά και να απαντήσουν σε ερωτήσεις σχετικά με το πώς αντιλαμβάνονται τη σχέση τους με τον πρώην σύζυγό τους, τη σχέση του παιδιού με τον πατέρα, καθώς επίσης και τη συμπεριφορική και συναισθηματική κατάσταση του παιδιού. Το ερωτηματολόγιο χωρίζεται σε έξι μέρη.

Στο πρώτο μέρος ζητούνται από τη μητέρα πληροφορίες γενικές, σχετικές με τη «Διαδικασία διαζυγίου», όπως πότε παντρεύτηκε, πότε εκδόθηκε το νομικό διαζύγιο, πόσο διήρκησε η διαδικασία έκδοσης διαζυγίου, ποιος από τους δύο συζύγους μίλησε πρώτος για διαζύγιο, πόσα παιδιά απέκτησε από τον γάμο με τον πρώην σύζυγό της, ηλικία και φύλο των παιδιών και με ποιόν πήγαν τα παιδιά μετά το διαζύγιο. Στο δεύτερο μέρος « Επαφές πατέρα - παιδιού » τίθενται στη μητέρα ερωτήματα σχετικά με τις επαφές του παιδιού με τον πατέρα. Η σχέση των δύο πρώην συζύγων, όπως αυτή διαμορφώνεται στο πλαίσιο παράδοσης και παραλαβής του παιδιού από τον ένα γονέα στον άλλον, περιλαμβάνεται στο τρίτο μέρος «Συνθήκες κατά την παράδοση και παραλαβή του παιδιού». Στο τέταρτο και πέμπτο μέρος, « Συμπεριφορά του παιδιού » και «Συναισθηματική κατάσταση του παιδιού» αξιολογείται η συμπεριφορά του εφήβου και η γενικότερη συναισθηματική του κατάσταση, κατά τους τελευταίους έξι μήνες από τη διεξαγωγή της έρευνας. Στο έκτο μέρος, «Νομικές ερωτήσεις/Συμφωνίες » τίθενται ερωτήματα νομικής φύσεως, για τη ρύθμιση

της επιμέλειας, της διατροφής και για την ενδεχόμενη εκκρεμότητα δικαστικών υποθέσεων ανάμεσα στους δύο πρώην συζύγους. Στο έβδομο και τελευταίο μέρος του ερωτηματολογίου «Προσωπικά στοιχεία» ζητάμε πληροφορίες για τα προσωπικά στοιχεία της μητέρας, όπως για την επαγγελματική και οικονομική της κατάσταση, το μορφωτικό της επίπεδο καθώς και την ηλικία της.

Οι περισσότερες από τις ερωτήσεις που επιλέξαμε για την κατασκευή των ερωτηματολογίων της παρούσας έρευνας είχαν χρησιμοποιηθεί από το Ινστιτούτο Παιδοψυχολογίας του Μονάχου (Fthenakis, 1995) για τη διεξαγωγή μιας έρευνας στη Γερμανία, η οποία αφορούσε τη διερεύνηση των οικογενειακών σχέσεων μετά το διαζύγιο και τον δεύτερο γάμο των γονέων. Ακολουθήθηκε παρόμοια δομή ως προς τις επιμέρους ενότητες των δύο ερωτηματολογίων που χρησιμοποιήσαμε και επιλέχθηκαν παρόμοιες ερωτήσεις· αφαιρέθηκαν ερωτήσεις που θεωρήσαμε ότι δεν είχαν σχέση με την ελληνική πραγματικότητα και τον τρόπο που βιώνεται το διαζύγιο στην Ελλάδα από τα μέλη της οικογένειας.

Ως προς την αξιοπιστία των γερμανικών ερωτηματολογίων, πρέπει να επισημάνουμε ότι για τη σύνταξή τους οι ερευνητές (Fthenakis και συν. 1995) στηρίχθηκαν στα εγχειρίδια των συνεντεύξεων του «Stanford Center of the Study of Families, Children and Youth», που χρησιμοποιήθηκαν στο πλαίσιο εκεί διεξαχθείσας έρευνας (Maccoby & Mnookin, 1992. Buchanan, Maccoby, Dornbush, 1992).

2.7 Κλίμακες αξιολόγησης

Για να ελέγξουμε τις υποθέσεις της έρευνας χρησιμοποιήσαμε τα παρακάτω εργαλεία:

1) επτά ομάδες εργαλείων για τη μέτρηση των παραγόντων κυρίως ενδιαφέροντος, δηλαδή της ποιότητας σχέσης των γονέων, της ποιότητας σχέσης πατέρα - εφήβου, της ποιότητας σχέσης μητέρας - εφήβου, του αισθήματος εγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα και τη μητέρα, της αντιστροφής ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα και τη μητέρα, της συμπεριφορικής κατάστασης των εφήβων και της γενικότερης συναισθηματικής κατάστασης αυτών.

Συγκεκριμένα:

Για την αξιολόγηση της ποιότητας σχέσης των γονέων κατασκευάσαμε μια κλίμακα μέτρησης που αποτελείται από (6) ερωτήσεις. Οι ερωτήσεις που απαρτίζουν την προτεινόμενη εδώ κλίμακα αποτυπώνουν την αντίληψη των εφήβων για τη συχνότητα επικοινωνίας και διαπληκτισμού των γονέων, καθώς και την αντίληψη των μητέρων για τη συχνότητα διαπληκτισμού τους με τον πρώην σύζυγο κατά την παράδοση και παραλαβή του εφήβου, την εξιστόρηση του πατέρα προς τη μητέρα εμπειριών που είχε βιώσει ο/η έφηβος ενόσω ήταν μαζί του, την τήρηση των όρων στα συμφωνηθέντα των γονέων σχετικά με τις συναντήσεις πατέρα -

εφήβου και, τέλος, την εκδήλωση αισθήματος θυμού από μέρους της μητέρας λόγω μη τήρησης των συμφωνηθέντων από μέρους του πατέρα σχετικά με τις συναντήσεις του με το παιδί. Για τη μέτρηση των επιμέρους μεταβλητών της ποιότητας σχέσης των γονέων βασιστήκαμε στις κλίμακες αξιολόγησης του Fthenaki και συν. (1995).

Για την αξιολόγηση της ποιότητας σχέσης πατέρα - εφήβου κατασκευάσαμε μια κλίμακα μέτρησης που αποτελείται από (7) ερωτήσεις. Οι ερωτήσεις της προτεινόμενης εδώ κλίμακας αποτυπώνουν την αντίληψη των εφήβων για τη συναισθηματική τους εγγύτητα με τον πατέρα, τη συμμετοχή των εφήβων στις οικιακές εργασίες στο σπίτι του πατέρα, την από κοινού συμμετοχή πατέρα - εφήβου στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν τους εφήβους, τη συχνότητα συμμετοχής του πατέρα στις δραστηριότητες του εφήβου, τη συχνότητα των τηλεφωνικών συνομιλιών πατέρα - εφήβου, τη χαρά του εφήβου για τις επικείμενες συναντήσεις με τον πατέρα, αλλά και την επιθυμία του εφήβου για συχνότερες και μεγαλύτερης διάρκειας συναντήσεις με τον πατέρα καθώς και την αντίληψη των μητέρων για τη συχνότητα των επαφών πατέρα - εφήβου. Ως βάση για την αξιολόγηση της συναισθηματικής εγγύτητας πατέρα - εφήβου χρησιμοποιήσαμε εν μέρει την κλίμακα συναισθηματικής εγγύτητας του Buchanan και συν. (1991). Για τη μέτρηση των υπολοίπων επιμέρους μεταβλητών βασιστήκαμε στις κλίμακες αξιολόγησης του Fthenaki και συν. (1995).

Για την αξιολόγηση της ποιότητας σχέσης μητέρας - εφήβου κατασκευάσαμε μια κλίμακα μέτρησης που αποτελείται από (3) ερωτήσεις. Οι ερωτήσεις της προτεινόμενης εδώ κλίμακας αποτυπώνουν την αντίληψη των εφήβων για τη συναισθηματική εγγύτητα μητέρας - εφήβου, τη συμμετοχή του εφήβου στις οικιακές εργασίες στο σπίτι της μητέρας και την από κοινού συμμετοχή μητέρας - εφήβου στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν τους εφήβους. Επίσης, και εδώ όπως και στη σχέση πατέρα - εφήβου, ως βάση για την αξιολόγηση της συναισθηματικής εγγύτητας μητέρας - εφήβου χρησιμοποιήσαμε ως επί το πλείστον την κλίμακα συναισθηματικής εγγύτητας του Buchanan και συν. (1991), ενώ για τη μέτρηση των υπολοίπων επιμέρους μεταβλητών βασιστήκαμε στις κλίμακες αξιολόγησης του Fthenaki και συν. (1995)

Για την αξιολόγηση του αισθήματος εγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα και τη μητέρα χρησιμοποιήσαμε την κλίμακα μέτρησης του Buchanan και συν. (1991), με τη διαφορά ότι παραλείψαμε μια ερώτηση που τίθεται στον έφηβο «εάν αισθάνεται εγκλωβισμένος ανάμεσα στον πατέρα και στη μητέρα του». Ο λόγος που παραλείψαμε τη συγκεκριμένη ερώτηση ήταν γιατί θεωρήσαμε ότι θα προκαταλαμβάναμε τον έφηβο ως προς το αίσθημα εγκλωβισμού· θα ήταν μια υποκειμενική και όχι αντικειμενική εκτίμηση του συγκεκριμένου αισθήματος. Συμπεριλάβαμε, όμως, μία

επιπλέον ερώτηση που δεν αναφέρεται στην κλίμακα μέτρησης του Buchanan και συν. (1991), μέσω της οποίας ζητάμε από τον έφηβο να μας απαντήσει «εάν του επιτρέπει ο πατέρας και η μητέρα πράγματα που του τ' απαγορεύει η μητέρα και ο πατέρας αντίστοιχα». Κατά τη γνώμη μας, η ερώτηση αυτή αποτελεί μια επιπλέον παράμετρο του αισθήματος εγκλωβισμού των εφήβων, καθότι υποδηλώνει την προσπάθεια των γονέων να «κερδίσουν» και να μονοπωλήσουν την προτίμηση των παιδιών τους, γεγονός που ενέχει τον κίνδυνο ο/η έφηβος να εγκλωβιστεί συναισθηματικά από τους γονείς του. Επίσης, σε αντίθεση με τον Buchanan και συν. (1991) που εξετάζουν το αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου συνολικά και από τους δύο γονείς, στην παρούσα έρευνα το αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου το είδαμε σαν μια εξατομικευμένη κατάσταση με τον κάθε γονέα. Σκεφτήκαμε ότι μέσω αυτού του διαχωρισμού θα μπορούσαμε να λάβουμε πληροφορίες για τον συναισθηματικό εγκλωβισμό των εφήβων από τον κάθε γονέα χωριστά και ότι με ένωση θα υπήρχε απώλεια σχετικών πληροφοριών.

Οι ερωτήσεις της προτεινόμενης εδώ κλίμακας αποτυπώνουν την αντίληψη των εφήβων για την τάση του πατέρα/της μητέρας να επιτρέπει στον έφηβο πράγματα που η μητέρα/ο πατέρας αντίστοιχα τα απαγορεύει, την τάση της μητέρας/του πατέρα να ζητάει από τον έφηβο να μεταβιβάσει κάποιο μήνυμα στον πατέρα/στη μητέρα, την τάση της μητέρας/του πατέρα να ρωτάει τον έφηβο πράγματα για τον πατέρα/τη μητέρα τα οποία ο/η έφηβος δεν θέλει να απαντήσει και την τάση του εφήβου να αποφεύγει να

λέει πράγματα για τον πατέρα/για τη μητέρα του όταν βρίσκεται αντίστοιχα στη μητέρα/στον πατέρα του.

Για την αξιολόγηση της αντιστροφής ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα και τη μητέρα χρησιμοποιήσαμε ως βάση την κλίμακα μέτρησης των Buchanan, Maccoby & Dornbush (1996). Οι ερωτήσεις της προτεινόμενης εδώ κλίμακας αποτυπώνουν την αντίληψη των εφήβων για τη συχνότητα που ο πατέρας και η μητέρα εμπιστεύονται στους εφήβους τη συναισθηματική τους κατάσταση, ζητούν την υποστήριξη και τη βοήθεια των εφήβων όταν δε νιώθουν καλά, τη συχνότητα που από τη μεριά τους οι έφηβοι επηρεάζονται και νιώθουν άσχημα όταν ο πατέρας/η μητέρα δεν αισθάνεται καλά, αλλά και τη συχνότητα που ανησυχούν για τον πατέρα και τη μητέρα τους.

Η συμπεριφορική και συναισθηματική κατάσταση των εφήβων, η οποία μπορούμε να πούμε ότι αποτυπώνει μέρος της προσαρμογής αυτών, ορίζεται μέσω της συμπεριφοράς - συμμόρφωσης των εφήβων προς τη μητέρα, καθώς και μέσω της γενικότερης συναισθηματικής κατάστασης των εφήβων.

Για την αξιολόγηση της συμπεριφορικής κατάστασης των εφήβων χρησιμοποιήσαμε την κλίμακα μέτρησης του Fthenaki και συν. (1995). Οι ερωτήσεις της προτεινόμενης εδώ κλίμακας αποτυπώνουν την αντίληψη των

μητέρων για τη συχνότητα εκπλήρωσης χωρίς καμία αντίρρηση από μέρους των εφήβων απαιτήσεων και παραινήσεων της μητέρας, την οικειοθελή βοήθεια των εφήβων στις αναγκαίες οικιακές εργασίες, αλλά και την αυθόρμητη ομολογία αυτών σε περίπτωση που είχαν διαπράξει κάποια ζημιά.

Για την αξιολόγηση της συναισθηματικής κατάστασης των εφήβων χρησιμοποιήσαμε την κλίμακα μέτρησης του Fthenaki και συν. (1995). Οι ερωτήσεις της προτεινόμενης εδώ κλίμακας αποτυπώνουν την αντίληψη των μητέρων για τον βαθμό που τα παιδιά αισθάνονται εκνευρισμένα / κακότεροπα, χαρούμενα / ζωηρά, λυπημένα / δυστυχισμένα, ήσυχα / ήρεμα και ανήσυχα / υπερκινητικά, και εκδηλώνουν την επιθυμία για προσοχή και αφοσίωση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

3.1 Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζεται η προετοιμασία των δεδομένων που προέκυψαν, ώστε να υποβληθούν σε αναλύσεις για τον έλεγχο καθεμιάς από τις έξι υποθέσεις της έρευνας.

3.2 Κατασκευή δεικτών και αθροιστικών μετρήσεων των μεταβλητών της έρευνας

Για καθεμία από τις επιμέρους μεταβλητές που φορτίζουν τον κάθε παράγοντα (ποιότητα σχέσης γονέων , ποιότητα σχέσης πατέρα - εφήβου, ποιότητα σχέσης μητέρας - εφήβου, αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα και από τη μητέρα, αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα και τη μητέρα, συμμόρφωση - συμπεριφορά των εφήβων προς τη μητέρα και γενικότερη συναισθηματική κατάσταση των εφήβων) υπολογίστηκαν οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις.

Η ποιότητα σχέσης των γονέων

Από τις 90 μητέρες και τους 90 εφήβους που συμμετείχαν στην έρευνα, αποκλείστηκαν οι 22 μητέρες και αντίστοιχα οι 22 έφηβοι, οι οποίες / οποίοι δεν διατηρούσαν επαφή με τον πρώην σύζυγο / πατέρα τους μετά

το διαζύγιο. Έτσι, κλήθηκαν να χαρακτηρίσουν την ποιότητα σχέσης των γονέων, οι υπόλοιποι 68 έφηβοι και αντίστοιχα οι 68 μητέρες αυτών.

Κατά συνέπεια, αυτόν τον παράγοντα τον αξιολογούμε βάσει των δεδομένων που συλλέγουμε από δύο διαφορετικές πηγές, δηλαδή από ερωτήσεις που απαντούν οι μητέρες και οι έφηβοι. Καταρχάς θέτουμε στη μητέρα μια σειρά ερωτήσεων, προκειμένου να εξετάσουμε εάν οι γονείς έχουν βρει έναν τρόπο να επικοινωνούν και να συνεργάζονται μεταξύ τους επιτυχώς για θέματα που αφορούν τα παιδιά τους (9, 10, 11A, 11B). Ρωτάμε τη μητέρα εάν συμβαίνει να τσακώνεται με τον πρώην σύζυγό της κατά την παράδοση και την παραλαβή του παιδιού, εάν της διηγείται ο πρώην σύζυγός της εμπειρίες που βίωσε το παιδί ενόσω ήταν μαζί του, εάν συμβαίνει ο πατέρας να μην τηρεί τα συμφωνηθέντα με τη μητέρα σχετικά με την ώρα παράδοσης και παραλαβής του παιδιού και εάν η μητέρα θυμώνει με τον πατέρα του παιδιού στην περίπτωση που συμβαίνουν τα παραπάνω.

Ως προς την πρώτη ερώτηση (9), εάν οι γονείς τσακώνονται όταν φέρνουν και παίρνουν το παιδί, οι εναλλακτικές απαντήσεις είναι (ποτέ, σπάνια, *πότε - πότε*, συχνά, πολύ συχνά), και βαθμολογούνται με 1, 2, 3, 4, 5 αντίστοιχα. Η βαθμολόγηση γίνεται έτσι ώστε οι υψηλότερες τιμές να αντιστοιχούν σε χειρότερη ποιότητα σχέσης μεταξύ των γονέων (Μ.Ο= 1,31 και Τ.Α=0,76).

Ως προς τη δεύτερη ερώτηση (10), εάν ο πατέρας διηγείται στη μητέρα, κατά την παράδοση του παιδιού, ιδιαίτερες εμπειρίες που βίωσε το

παιδί ενόσω ήταν μαζί του, οι απαντήσεις δίνονται σε πέντε διαβαθμίσεις (*πολύ λίγο, λίγο, μερικές φορές, πολύ, πάρα πολύ*) και βαθμολογούνται με 5, 4, 3, 2, 1 αντίστοιχα. Εδώ εφαρμόστηκε η εντολή RECODE, αντιστράφησαν δηλαδή οι απαντήσεις, με τη βαθμολόγηση να γίνεται έτσι ώστε οι υψηλότερες τιμές να αντιστοιχούν σε έλλειψη επικοινωνίας μεταξύ των γονέων (*M.O= 4,1 και T.A= 1,43*).

Στην **ερώτηση (11A)**, η μητέρα ερωτάται, εάν συμβαίνει ο πατέρας να μην παραδίδει το παιδί στη μητέρα τη συμφωνημένη ώρα, εάν εντός λιγότερων των 24 ωρών ο πατέρας ανακοινώνει χρονικές αλλαγές των συναντήσεων του με το παιδί και εάν το χρονικό πλαίσιο δεν τηρείται από τον πατέρα με ακρίβεια. Οι απαντήσεις δίνονται σε τρεις διαβαθμίσεις (*ποτέ, πότε-πότε, συχνά*) και βαθμολογούνται, αντίστοιχα, με 1,2,3. Οι υψηλότερες τιμές αντιστοιχούν σε έλλειψη τήρησης των συμφωνηθέντων και κατ'επέκταση σε έλλειψη καλής σχέσης μεταξύ των γονέων (*M.O= 1,29, T.A=0,44*).

Ως προς την **ερώτηση (11B)**, η μητέρα ερωτάται εάν θυμώνει με τα παραπάνω όταν συμβαίνουν. Οι απαντήσεις και εδώ δίνονται σε τρεις διαβαθμίσεις (*καθόλου, λίγο, πολύ*) και βαθμολογούνται με 1, 2, 3 αντίστοιχα. Οι υψηλές τιμές και πάλι αντανakλούν την έλλειψη καλής σχέσης μεταξύ των γονέων (*M.O= 1,20 , T.A= 0,39*).

Επιπλέον, την ποιότητα σχέσης των γονέων την εξετάζουμε και από τη σκοπιά των εφήβων, με τις ερωτήσεις (10 και 11) του ερωτηματολογίου του εφήβου.

Στην ερώτηση (10), όπου ρωτάμε το παιδί πόσο συχνά έχουν μιλήσει οι γονείς μεταξύ τους κατά το τελευταίο εξάμηνο, εφαρμόστηκε η εντολή RECODE, αντιστράφησαν δηλαδή οι απαντήσεις για να είναι στην ίδια κλίμακα με τις απαντήσεις της ερώτησης 11, καθώς και με τις υπόλοιπες ερωτήσεις της σχέσης των γονέων. Αυτό έγινε επειδή εννοιολογικά η συγκεκριμένη ερώτηση σηματοδοτούσε άλλου είδους απάντηση από την ερώτηση 11, της οποίας το περιεχόμενο ήταν αρνητικό και αντανάκλούσε έλλειψη καλής σχέσης μεταξύ των γονέων. Έτσι, στην ερώτηση αυτή η διαβάθμιση (συχνά, μερικές φορές, ποτέ) βαθμολογείται με 1, 2, 3 αντίστοιχα, με την υψηλότερη τιμή να δείχνει την έλλειψη συχνής επικοινωνίας μεταξύ των γονέων (M.O= 2,45 και T.A= 0,63).

Στην ερώτηση (11) ρωτάμε το παιδί να μας απαντήσει πόσο συχνά νομίζει ότι οι γονείς του τσακώνονται μεταξύ τους όταν μιλάνε (M.O= 2,44 και T.A=0,69). Οι απαντήσεις και εδώ δίνονται σε τρεις διαβαθμίσεις (συχνά, μερικές φορές, ποτέ). Η βαθμολόγηση είναι 3, 2, 1 αντίστοιχα, με τις υψηλές τιμές να αντανάκλούν τη συχνότητα διαπληκτισμού των γονέων.

Πίνακας 3.1

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των μεταβλητών που χαρακτηρίζουν την ποιότητα σχέσης των γονέων

	Συχνότητα διαπληκτισμού κατά την παράδοση παραλαβή του παιδιού	Μη τήρηση συμφωνηθέντων από μέρους του πατέρα	Θυμός μητέρας για μη τήρηση συμφωνηθέντων	Εξιστόρηση εμπειριών του πατέρα προς τη μητέρα για το παιδί	Συχν. επικοινωνίας γονέων	Γνώμη του παιδιού για το πόσο συχνά τσακώνονται οι γονείς
M.O	1,31	1,29	1,20	4,10	2,45	2,44
T.A	0,76	0,44	0,39	1,43	0,63	0,69

Η ποιότητα της σχέσης πατέρα - εφήβου

Από τους 90 εφήβους, που συμμετείχαν στην έρευνα, μόνον οι 68 που διατηρούσαν επαφή με τον πατέρα τους κατά τη χρονική περίοδο της ερευνητικής συνέντευξης κλήθηκαν να χαρακτηρίσουν την ποιότητα της σχέσης με τον πατέρα τους, και αντίστοιχα οι 68 μητέρες τους, οι οποίες απάντησαν σε μία ερώτηση. Μόνο μία ερώτηση, η οποία αναφέρεται στην συχνότητα των τηλεφωνικών συνομιλιών του εφήβου με τον πατέρα, απαντάται και από τους 90 εφήβους.

Την ποιότητα της σχέσης του εφήβου με τον πατέρα την αξιολογήσαμε μέσω της συχνότητας των τηλεφωνικών συνομιλιών πατέρα - εφήβου (4),

μέσω της χαράς ή μη του εφήβου για τις επικείμενες συναντήσεις με τον πατέρα, σε συνδυασμό με την ικανοποίηση του εφήβου από τη συχνότητα και τη διάρκεια των επαφών του με τον πατέρα (7,8,9), μέσω του βαθμού της συναισθηματικής εγγύτητας (20,21,22,23,24,25) που υπάρχει μεταξύ τους, του βαθμού της συμμετοχής του εφήβου στις οικιακές εργασίες στο σπίτι του πατέρα (30 Α,Β,Γ,Δ,Ε,ΣΤ,Ζ,Η), της κοινής συμμετοχής πατέρα - εφήβου, ή μεμονωμένα του πατέρα ή του εφήβου στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν τον ίδιο τον έφηβο (31 Α,Β,Γ,Δ), μέσω της ενημέρωσης, της φροντίδας και της συμμετοχής του πατέρα για / σε σχολικά θέματα του εφήβου και για / σε δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου αυτού (32 Α,Β,Γ). Επίσης την ποιότητα σχέσης πατέρα - εφήβου την εξετάζουμε μέσω της συχνότητας των επαφών πατέρα - εφήβου (8), για την οποία ερωτήθηκε η ίδια η μητέρα.

Για τη συχνότητα των τηλεφωνικών συνομιλιών (4) πατέρα - εφήβου, οι απαντήσεις δίνονται σε πέντε διαβαθμίσεις (πολλές φορές εντός της εβδομάδας, 1 φορά την εβδομάδα, 2 - 3 φορές τον μήνα , 1 φορά τον μήνα, πιο αραιά) και βαθμολογούνται αντίστοιχα με 5,4,3,2,1. Σύμφωνα με τη βαθμολόγηση οι υψηλότερες τιμές αντιστοιχούν σε συχνότερη τηλεφωνική επικοινωνία του εφήβου με τον πατέρα (Μ.Ο = 3,42 και Τ.Α = 1,68).

Ο έφηβος, μέσω των ερωτήσεων (7,8,9) που του τίθενται, ερωτάται: καταρχάς πόσο πολύ χαίρεται όταν πρόκειται να συναντήσει τον πατέρα του,

δεύτερον εάν θα ήθελε να βλέπει τον πατέρα πιο συχνά ή πιο αραιά ή είναι ευχαριστημένος / η από την τωρινή κατάσταση και τρίτον εάν οι συναντήσεις μαζί του θα έπρεπε να διαρκούνε περισσότερη ώρα, λιγότερη ώρα ή είναι ευχαριστημένος/η με την τωρινή κατάσταση. Σε καθεμία από τις τρεις ερωτήσεις χρησιμοποιείται διαφορετική κλίμακα μέτρησης των απαντήσεων. Έτσι, στην ερώτηση 7 η κλίμακα μέτρησης είναι (πολύ, λίγο, καθόλου) με βαθμολογία 3,2,1 αντίστοιχα, στην ερώτηση 8 η κλίμακα είναι (ευχαρίστως πιο συχνά, είμαι ευχαριστημένος/η με την τωρινή κατάσταση, ευχαρίστως πιο αραιά) και στην ερώτηση 9 (θα έπρεπε να κρατάνε περισσότερη ώρα, είμαι ευχαριστημένος/η με τη τωρινή κατάσταση, θα έπρεπε να κρατάνε λιγότερη ώρα). Η βαθμολογία των δύο τελευταίων ερωτήσεων είναι 3,2,1 αντίστοιχα. Ο μέσος όρος των τιμών των τριών ερωτήσεων (7, 8, 9), των οποίων οι απαντήσεις αθροίζονται και διαιρούνται, αποτελεί τον βαθμό της χαράς του εφήβου από την επικείμενη συνάντησή του με τον πατέρα, καθώς και της ικανοποίησής του από την συχνότητα και τη διάρκεια των συναντήσεών του με τον πατέρα. Οι υψηλότερες τιμές αντανakλούν τη χαρά του εφήβου που θα συναντήσει τον πατέρα του, αλλά και την επιθυμία του για πιο συχνές και μεγαλύτερης διάρκειας συναντήσεις μαζί του (M.O = 2,40 και T.A=0,43).

Μέσω των ερωτήσεων (20,21,22,23,24,25) που εκφράζουν τη συναισθηματική εγγύτητα πατέρα - εφήβου ζητήσαμε να μάθουμε από τον έφηβο : εάν μπορεί να συζητήσει με τον πατέρα του για τα προβλήματα και τους φόβους του, εάν δείχνει ο πατέρας του ενδιαφέρον για τη γνώμη του όταν συζητάνε, εάν του δείχνει ο πατέρας του ότι τον αγαπάει, εάν

αισθάνεται κοντά στον πατέρα του, εάν μπορεί να βασίζεται στη βοήθεια του πατέρα του για τη λύση των προβλημάτων του και, τέλος, εάν δείχνει ενδιαφέρον ο πατέρας του για αυτά που κάνει. Οι απαντήσεις στις ερωτήσεις δίνονται σε τρεις διαβαθμίσεις (*καθόλου* , *λίγο* , *πολύ*), και βαθμολογούνται με 1, 2, 3 αντίστοιχα. Η βαθμολόγηση γίνεται έτσι ώστε οι υψηλότερες τιμές ν' αντιστοιχούν σε υψηλότερα επίπεδα συναισθηματικής εγγύτητας πατέρα - εφήβου. Ο μέσος όρος των τιμών των έξι υποερωτήσεων, των οποίων οι απαντήσεις αθροίζονται, αποτελεί τον βαθμό της συναισθηματικής εγγύτητας πατέρα - εφήβου ($M.O=2,46$ και $T.A=0,49$).

Ως προς την ερώτηση (30 *A,B,Γ,Δ,E,ΣΤ,Z*), που αναφέρεται στη συμμετοχή του εφήβου στις οικιακές εργασίες στο σπίτι του πατέρα, ζητήθηκε από τον έφηβο να απαντήσει πόσο συχνά όταν είναι στον πατέρα : τακτοποιεί το δωμάτιό του και καθαρίζει το σπίτι, ετοιμάζει το φαγητό, πετάει τη σακούλα με τα σκουπίδια, ετοιμάζει τραπέζι για φαγητό ή μετά το καθαρίζει, πάει να ψωνίσει μόνος του, μαγειρεύει και για τους δύο και βοηθάει τον πατέρα του σε μικρές επιδιορθώσεις του σπιτιού. Οι απαντήσεις στις ερωτήσεις δίνονται σε τέσσερις διαβαθμίσεις (*συχνά*, *πότε - πότε*, *σπάνια*, *ποτέ*), και βαθμολογούνται αντίστοιχα με 4,3,2,1. Η βαθμολόγηση γίνεται έτσι ώστε οι υψηλότερες τιμές να αντιστοιχούν σε μεγαλύτερη συμμετοχή του εφήβου στο νοικοκυριό του πατέρα και σε πιο στενή σχέση μεταξύ τους. Ο μέσος όρος των τιμών των οκτώ ερωτήσεων, των οποίων οι

απαντήσεις αθροίζονται και διαιρούνται, αποτελεί τον βαθμό της συμμετοχής του εφήβου στο νοικοκυριό του πατέρα (Μ.Ο= 3,27 και Τ.Α=0,80).

Προκειμένου να εξετάσουμε τον βαθμό της από κοινού συμμετοχής πατέρα - εφήβου στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν τον έφηβο, ρωτήσαμε (31 Α,Β,Γ) τον τελευταίο να μας απαντήσει εάν αποφασίζει ο ίδιος, ο πατέρας του ή και οι δύο μαζί για το τι θα φορέσει, τι θα δει στη τηλεόραση, ποιόν θα κάνει φίλο / φίλη και πώς θα ξοδέψει το χαρτζιλίκι του. Οι τρεις εναλλακτικές απαντήσεις ήταν (*μάλλον εγώ, μάλλον ο πατέρας, μάλλον και οι δυο μαζί*), οι οποίες βαθμολογούνται αντίστοιχα με 1,2,3. Η βαθμολόγηση γίνεται έτσι ώστε οι υψηλότερες τιμές ν' αντιστοιχούν σε επίπεδα πιο στενής σχέσης μεταξύ πατέρα - εφήβου. Ο μέσος όρος των τιμών των τριών υποερωτήσεων, των οποίων οι απαντήσεις αθροίζονται και διαιρούνται διά του τρία, αποτελεί τον βαθμό της συμμετοχής του πατέρα στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν τον έφηβο (Μ.Ο= 1,22 και Τ.Α=0,34).

Μια άλλη παράμετρος της ποιότητας της σχέσης του εφήβου με τον πατέρα αποτελεί η συχνότητα ενημέρωσης, φροντίδας και συμμετοχής του πατέρα για τα / στα σχολικά θέματα του εφήβου και για τις / στις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου του τελευταίου (32 Α,Β,Γ,Δ). Οι απαντήσεις στις ερωτήσεις αυτές δίνονται σε τέσσερις διαβαθμίσεις (*συχνά, πότε - πότε, σπάνια, ποτέ*), οι οποίες βαθμολογούνται αντίστοιχα με

4,3,2,1. Η βαθμολόγηση γίνεται έτσι ώστε οι υψηλότερες τιμές να αντιστοιχούν σε μεγαλύτερο ενδιαφέρον από μέρους του πατέρα για το παιδί, γεγονός που μεταφράζεται και σε καλύτερη σχέση μεταξύ των δύο. Ο μέσος όρος των τιμών των τεσσάρων υποερωτήσεων, των οποίων οι απαντήσεις αθροίζονται και διαιρούνται διά του τέσσερα, αποτελεί τον βαθμό ενημέρωσης, φροντίδας και συμμετοχής του πατέρα για τις / στις δραστηριότητες του εφήβου (M.O = 2,52 και T.A= 0,76).

Τέλος, ως προς τη συχνότητα των επαφών πατέρα - εφήβου (8), ρωτάμε τη μητέρα πόσο συχνά βλέπει ο πρώην σύζυγός της το παιδί κατά μέσον όρο. Οι απαντήσεις στην ερώτηση αυτή είναι (*κάθε 14 ημέρες ή συχνότερα, πιο αραιά από κάθε 14 ημέρες, αλλά τουλάχιστον μία φορά το μήνα, πιο αραιά από μία φορά το μήνα, αλλά τουλάχιστον κάθε 3 μήνες, πιο αραιά από κάθε 3 μήνες*). Η βαθμολόγηση είναι αντίστοιχα 4,3,2,1. Σύμφωνα με τη βαθμολόγηση οι υψηλότερες αντανακλούν υψηλότερα επίπεδα επαφής του παιδιού με τον πατέρα (M.O = 3,56 και T.A = 0,84).

Πίνακας 3.2

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των μεταβλητών που χαρακτηρίζουν την ποιότητα σχέσης πατέρα - εφήβου

Συναισθηματική εγγύτητα	Συμμετοχή εφήβου στο νοικοκυριό του πατέρα	Συμμετοχή του πατέρα στη λήψη αποφάσεων για θέματα του εφήβου	Ενημέρωση του πατέρα για σχολικά θέματα & συμμετοχή σε άλλες δραστηριότητες	Τηλ. επικοινωνία	Συχνότη. επαφών	Ικανοποίηση επαφής με πατέρα
-------------------------	--	---	---	------------------	-----------------	------------------------------

M.O	2,46	3,27	1,22	2,52	3,42	3,56	2,40
T.A	,49	,81	,34	,76	1,68	,84	,43

Η ποιότητα της σχέσης μητέρας - εφήβου

Την ποιότητα της σχέσης του εφήβου με τη μητέρα την αξιολογήσαμε μέσω του βαθμού της συναισθηματικής εγγύτητας (33,34,35,36,37,38) που υπάρχει μεταξύ τους, μέσω της συμμετοχής του εφήβου στις οικιακές εργασίες στο σπίτι της μητέρας (43 Α,Β,Γ,Δ,Ε,ΣΤ,Ζ,Η) και μέσω της κοινής συμμετοχής μητέρας και εφήβου ή μεμονωμένα της μητέρας ή του εφήβου στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν τον έφηβο (44 Α,Β,Γ,Δ).

Ως προς τη συναισθηματική εγγύτητα (33,34,35,36,37,38) του εφήβου με τη μητέρα του (Μ.Ο =2,91 και Τ.Α= 0,14), ως προς τη συμμετοχή του εφήβου στις οικιακές εργασίες στο σπίτι της μητέρας (ερώτηση 43) (Μ.Ο = 2,38 και Τ.Α=0,67) και, τέλος, ως προς τη συμμετοχή ή μη της μητέρας στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν τον έφηβο (ερώτηση 44), (Μ.Ο=1,59 και Τ.Α=0,60) χρησιμοποιήθηκαν ακριβώς οι ίδιες ερωτήσεις με τον πατέρα.

Πίνακας 3.3

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των μεταβλητών που χαρακτηρίζουν τη σχέση μητέρας - εφήβου

	Συναισθηματική εγγύτητα	Συμμετοχή εφήβου στο νοικοκυριό της μητέρας	Συμμετοχή της μητέρας στη λήψη αποφάσεων για θέματα του εφήβου
M.O	2,91	2,38	1,59

Ο λόγος που η ποιότητα της σχέσης του εφήβου με τη μητέρα αξιολογείται μέσω λιγότερων ερωτήσεων από ότι η σχέση του εφήβου με τον πατέρα, οφείλεται στο ότι στο δείγμα της παρούσας έρευνας την επιμέλεια την έχει η μητέρα, ενώ ο πατέρας είναι ο γονέας που αποχωρεί από το σπίτι και κατά συνέπεια απουσιάζει από την καθημερινότητα του παιδιού. Έτσι, μέσω των επιπλέον ερωτήσεων που εξετάζουμε, επιδιώκουμε να αποκτήσουμε μια πληρέστερη εικόνα για τη σχέση του εφήβου με τον απόντα γονέα, που στην προκειμένη περίπτωση είναι ο πατέρας.

Το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα και τη μητέρα

Από τους 90 εφήβους του δείγματος της έρευνας, στη μέτρηση του αισθήματος εγκλωβισμού συμμετείχαν 68 έφηβοι, καθότι οι υπόλοιποι 22 δεν είχαν επαφή με τον πατέρα τους κατά το τελευταίο εξάμηνο, γεγονός που τους απέκλειε από το να απαντήσουν στις συγκεκριμένες ερωτήσεις.

Μέσω των ερωτήσεων που χαρακτηρίζουν αυτήν τη μεταβλητή, επιδιώξαμε να συλλάβουμε διαστάσεις της σχέσης των γονέων και της

συμπεριφοράς των γονέων απέναντι στα παιδιά τους (ο ένας γονέας επιτρέπει στο παιδί πράγματα που τα απαγορεύει ο άλλος γονέας, ο κάθε γονέας προσπαθεί να χρησιμοποιήσει τον έφηβο είτε ως μεταφορέα μηνυμάτων, είτε ως πληροφοριοδότη σε σχέση με τον άλλο γονέα), καθώς και της συμπεριφοράς - συναισθηματικής κατάστασης του εφήβου που αισθάνεται την ανάγκη να αποκρύψει τα αισθήματά του ή τις πληροφορίες που αφορούν τον έναν γονέα από τον άλλον. Η διστακτικότητα που βιώνει ο / η έφηβος να εκφράσει και να εκδηλώσει την αφοσίωση για τον έναν γονέα μπροστά στον άλλον, τού προκαλεί φόβο, καθότι κάτι τέτοιο θα μπορούσε να έχει αρνητικό αντίκτυπο στη σχέση του με τον άλλον γονέα.

Στην παρούσα έρευνα το αίσθημα εγκλωβισμού τού εφήβου από τους γονείς του εξετάζεται μέσω των ερωτήσεων (12, 15, 17, 19) σε σχέση με τον πατέρα και μέσω των ερωτήσεων (13, 14, 16, 18) σε σχέση με τη μητέρα του ερωτηματολογίου του εφήβου. Στον έφηβο τίθενται οι εξής ερωτήσεις: εάν επιτρέπει ο πατέρας / η μητέρα στον έφηβο, πράγματα που η μητέρα / ο πατέρας του τού τ' απαγορεύει, εάν συμβαίνει να ζητάει η μητέρα / ο πατέρας από τον έφηβο να μεταβιβάσει κάποιο μήνυμα στον πατέρα / στη μητέρα του αντίστοιχα, εάν ρωτάει καμιά φορά η μητέρα / ο πατέρας τον έφηβο πράγματα για τον πατέρα / τη μητέρα του αντίστοιχα, τα οποία ο έφηβος δεν θέλει να απαντήσει, και εάν όταν βρίσκεται στη μητέρα / στον πατέρα του ο έφηβος αποφεύγει να λέει πράγματα που αφορούν τον πατέρα / τη μητέρα του αντίστοιχα. Προκειμένου να δημιουργηθεί η τελική σύνθεση του « αισθήματος εγκλωβισμού » του εφήβου από τον κάθε γονέα

αθροίστηκαν ξεχωριστά οι ερωτήσεις που αφορούσαν το αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα και από τη μητέρα και διαιρέθηκαν διά του τέσσερα. Οι απαντήσεις, στις ερωτήσεις, δίνονται με « ναι » ή « όχι » και βαθμολογούνται αντίστοιχα με 1 και 2, όπου οι υψηλότερες τιμές αντανακλούν το συναισθηματικό απεγκλωβισμό του εφήβου από τον κάθε γονέα χωριστά.

Επειδή δεν θα μπορούσε να γίνει παλινδρόμηση με δυαδική μεταβλητή, τη μετατρέψαμε σε συνεχή, όπου οι τιμές για τον πατέρα ήταν 0,75, 1,00, 1,25, 1,50, 1,75 και για τη μητέρα ήταν 1,00, 1,25, 1,50, 1,75, 2,00. Οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις για τον πατέρα και τη μητέρα, ήταν αντίστοιχα, $M.O = 1,23$ και $T.A=0,30$ και $M.O = 1,59$ και $T.A=0,29$.

Η αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα και τη μητέρα

Από τους 90 εφήβους του δείγματος της έρευνας στη μέτρηση της ανάπτυξης αντιστροφής ρόλων του εφήβου σε σχέση με τους γονείς του, συμμετείχαν για τον μεν πατέρα οι 68 έφηβοι που διατηρούσαν επαφή μαζί του, και για δε τη μητέρα και οι 90 έφηβοι.

Μέσω των ερωτήσεων που ακολουθούν και που αντανακλούν κάποιο βαθμό αντιστροφής ρόλων των εφήβων σε σχέση με τους γονείς επιδιώξαμε να συλλάβουμε κάποιες διαστάσεις τόσο της συμπεριφοράς των γονέων απέναντι στα παιδιά τους, όσο και των παιδιών απέναντι στους γονείς τους.

Η ανάπτυξη αντιστροφής ρόλων του εφήβου σε σχέση με τους γονείς του, μετρήθηκε μέσω των ερωτήσεων (26,27,28,29) για τον πατέρα και μέσω των ερωτήσεων (39,40,41,42) για τη μητέρα του ερωτηματολογίου του εφήβου.

Ο βαθμός που ο γονέας εκμυστηρεύεται στον έφηβο τα αισθήματά του, ζητάει τη βοήθεια του εφήβου όταν δεν νιώθει καλά και, εν συνεχεία, ο βαθμός που ο έφηβος επηρεάζεται και νιώθει και αυτός άσχημα όταν ο πατέρας / η μητέρα του δεν νιώθει καλά, αλλά και ο βαθμός που ο έφηβος ανησυχεί για τον πατέρα / τη μητέρα του, αντανακλούν κάποιον βαθμό αντιστροφής ρόλων. Προκειμένου να δημιουργηθεί η τελική σύνθεση της αντιστροφής ρόλων του εφήβου σε σχέση με τον κάθε γονέα, αθροίστηκαν ξεχωριστά οι ερωτήσεις που αφορούσαν την αντιστροφή ρόλων του εφήβου σε σχέση με τον πατέρα και τη μητέρα και διαιρέθηκαν δια του τέσσερα. Οι απαντήσεις στις ερωτήσεις δίνονται σε τέσσερις διαβαθμίσεις (*συχνά* , *πότε - πότε* , *σπάνια* , *ποτέ*) , και βαθμολογούνται αντίστοιχα με 4,3,2,1. Η βαθμολόγηση γίνεται έτσι ώστε οι υψηλότερες τιμές να αντιστοιχούν σε υψηλότερα επίπεδα αντιστροφής ρόλων του εφήβου σε σχέση με τους γονείς του. Οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις για τον πατέρα και τη μητέρα ήταν αντίστοιχα $M.O= 2,24$ και $T.A= 0,68$ και $M.O= 1,38$ και $T.A= 0,43$, και αποτυπώνουν το βαθμό της ανάπτυξης αντιστροφής ρόλων του εφήβου σε σχέση με τον κάθε γονέα χωριστά.

Η συμπεριφορά του εφήβου προς τη μητέρα του

Από τις ερωτήσεις (12 α,β,γ,δ) του ερωτηματολογίου, που απαντάνε οι μητέρες, εξάγουμε συμπεράσματα για τη συμμόρφωση - συμπεριφορά του εφήβου προς τη μητέρα του κατά το τελευταίο εξάμηνο από τη διεξαγωγή της έρευνας.

Η μητέρα ερωτάται: πόσο συχνά το παιδί ήταν πρόθυμο να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις της χωρίς αντίρρηση, πόσο συχνά δεχόταν την παραίνεσή της και συμμορφωνόταν προς αυτή, πόσο συχνά τη βοηθούσε οικειοθελώς σε αναγκαίες οικιακές εργασίες του σπιτιού και πόσο συχνά της ομολογούσε αυθόρμητα την αλήθεια όταν είχε κάνει κάποια ζημιά (Μ.Ο= 1,99, Τ.Α=0,69). Προκειμένου να δημιουργηθεί η τελική σύνθεση της συμμόρφωσης - συμπεριφοράς του εφήβου προς τη μητέρα, αθροίστηκαν οι υποερωτήσεις που αφορούσαν τη συμμόρφωση - συμπεριφορά του εφήβου προς τη μητέρα και διαιρέθηκαν διά του τέσσερα. Η διαβάθμιση των απαντήσεων για τη συμμόρφωση - συμπεριφορά του εφήβου προς τη μητέρα είναι, πάντα=5, συχνά=4, τότε - τότε = 3, σπάνια= 2, ποτέ=1, με τις υψηλότερες τιμές ν' αντιστοιχούν σε υψηλότερα επίπεδα συμμόρφωσης του εφήβου προς τη μητέρα.

Η συναισθηματική κατάσταση του εφήβου

Για την εν γένει συναισθηματική κατάσταση του εφήβου κατά το τελευταίο εξάμηνο από τη διεξαγωγή της έρευνας προσπαθούμε να λάβουμε μια εικόνα από τις ερωτήσεις (13 α,β,γ,δ,ε,στ). Η μητέρα ερωτάται: πόσο συχνά ήταν ο έφηβος εκνευρισμένος και κακότροπος, χαρούμενος και ζωηρός, πόσο συχνά επιθυμούσε προσοχή και αφοσίωση πόσο συχνά ήταν λυπημένος και δυστυχισμένος, ήσυχος και ήρεμος, ανήσυχος και υπερκινητικός. Από το σύνολο των έξι υποερωτήσεων που συνθέτουν τη συναισθηματική κατάσταση του εφήβου, σε δύο υποερωτήσεις (13 β, ε) εφαρμόστηκε η εντολή RECODE και δόθηκε αντίστροφη διαβάθμιση, δηλαδή πάντα =1, συχνά =2, πότε - πότε=3, σπάνια = 4, ποτέ =5. Αυτό έγινε γιατί το περιεχόμενό τους ήταν θετικό, και σηματοδοτούσε εννοιολογικά άλλου είδους απαντήσεις από τις υπόλοιπες που είχαν αρνητικό περιεχόμενο. Οι απαντήσεις στις υποερωτήσεις της ερώτησης 13 δίνονται σε πέντε διαβαθμίσεις (πάντα, συχνά, πότε - πότε, σπάνια, ποτέ), και βαθμολογούνται αντίστοιχα με 5,4,3,2,1. Προκειμένου να δημιουργηθεί η τελική σύνθεση της συναισθηματικής κατάστασης του εφήβου αθροίστηκαν οι υποερωτήσεις που την αποτελούσαν και διαιρέθηκαν διά του έξι. Σύμφωνα με τη βαθμολόγηση, οι υψηλότερες τιμές αντανakλούν προβληματική συναισθηματική κατάσταση για τον έφηβο (M.O=3,11, T.A=0,53).

3.3 Μέθοδοι στατιστικής ανάλυσης των δεδομένων

Η στατιστική επεξεργασία και ανάλυση των εμπειρικών δεδομένων της έρευνας διενεργήθηκε με το στατιστικό πρόγραμμα Statistical Package for Social Sciences (SPSS).

Καταρχάς, εξήχθησαν οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις για κάθε παράμετρο των μεταβλητών, καθώς επίσης οι απόλυτες και σχετικές συχνότητες ως προς σχεδόν όλες τις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου, προκειμένου να σχηματιστεί συνοπτική εικόνα του δείγματος.

Στην συνέχεια εξετάστηκε με τη χρήση της πολλαπλής ανάλυσης παλινδρόμησης (Multiple Regression Analysis) - μέθοδος Enter - η επίδραση της ποιότητας σχέσης των γονέων, της ποιότητας σχέσης πατέρα - εφήβου, και της ποιότητας σχέσης μητέρας - εφήβου στο αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα και τη μητέρα καθώς και στην ανάπτυξη αντιστροφής ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα και τη μητέρα. Εν συνεχεία, εξετάστηκε η επίδραση του αισθήματος εγκλωβισμού και της αντιστροφής ρόλων στη συμπεριφορική και συναισθηματική κατάσταση του εφήβου.

Επίσης, έγινε χρήση του κριτηρίου χ^2 με Mac Nemar Test, για να εξετάσουμε εάν διαφοροποιείται το αίσθημα εγκλωβισμού στο οποίο υπόκεινται οι έφηβοι από τον πατέρα και τη μητέρα.

3.4 Αποτελέσματα

3.4.1 Η ποιότητα σχέσης των γονέων

3.4.1.1 Η ποιότητα της σχέσης των γονέων και το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τους γονείς

Για να ελένξουμε την 1^η υπόθεση σχεδιάσαμε τις παρακάτω αναλύσεις οι οποίες εξετάζουν προβλέψεις που απορρέουν από την υπόθεση αυτή.

Πρόβλεψη 1α

Παλινδρομήθηκε η ανεξάρτητη μεταβλητή της ποιότητας σχέσης των γονέων, καθώς και οι πιο εξειδικευμένες μορφές σχέσης της μεταβλητής αυτής στην εξαρτημένη μεταβλητή που είναι το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα. Βρέθηκε ότι υπάρχει ασθενής αλληλεπίδραση $R^2=0,20$ των ανεξάρτητων μεταβλητών με την εξαρτημένη μεταβλητή, η οποία όμως είναι στατιστικώς σημαντική $F(6,56)=2,326, p=0,05$.

Πίνακας 3.4

Πολλαπλή παλινδρόμηση με εξαρτημένη μεταβλητή το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα και ανεξάρτητες μεταβλητές τις παραμέτρους της ποιότητας σχέσης των γονέων

Εξαρτημένη μεταβλητή	Ανεξάρτητες μεταβλητές	Δείκτες παλινδρόμησης		
		Beta	t	p

Αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα	Σχέση Γονέων			
	Συχνότητα διαπληκτισμού γονέων κατά την παράδοση και παραλαβή του παιδιού	,001	,010	,992
	Εξιστόρηση του πατέρα προς τη μητέρα εμπειριών που βίωσε το παιδί ενόσω ήταν μαζί του	-,095	-,713	,479
	Μη τήρηση από μέρους του πατέρα των συμφωνηθέντων με τη μητέρα σχετικά με την ώρα παράδοσης και παραλαβής του παιδιού	,030	,171	,865
	Ενδεχόμενος θυμός από μέρους της μητέρας για μη τήρηση των συμφωνηθέντων	,028	,159	,874
	Συχνότητα επικοινωνίας - συνομιλίας των γονέων	,372	2,806	,007*
	Συχνότητα διαπληκτισμού των γονέων κατά τη συνομιλία τους	,128	,932	,355

$$R^2=0,20, F (6,56)=2,326, p=0,05$$

Κατά την εξέταση των επιδράσεων των επιμέρους ανεξάρτητων μεταβλητών, οι οποίες καταγράφονται στον πίνακα (3.4), φάνηκε ότι η επίδραση οφειλόταν στη μειωμένη συχνότητα επικοινωνίας - συνομιλίας των γονέων, κατά τη διάρκεια του τελευταίου εξαμήνου από τη διεξαγωγή της έρευνας. Συγκεκριμένα, βρέθηκε ότι η μειωμένη συχνότητα επικοινωνίας - συνομιλίας των γονέων, αύξανε την τιμή του συναισθηματικού απεγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα ($p=,007$).

Πρόβλεψη 1B

Η μέθοδος της πολλαπλής ανάλυσης παλινδρόμησης έδειξε ότι δεν υπάρχει στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση ανάμεσα στην ποιότητα σχέσης των γονέων και του αισθήματος εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα, $R^2= 0,18, F (6, 56) =2,044, p>0,05$.

3.4.1.2 Η ποιότητα σχέσης των γονέων και η αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τους γονείς

Για να ελέγξουμε την 2^η υπόθεση , σχεδιάσαμε τις παρακάτω αναλύσεις, οι οποίες εξετάζουν προβλέψεις που απορρέουν από την υπόθεση αυτή.

Πρόβλεψη 2α

Παλινδρομήθηκε η ανεξάρτητη μεταβλητή της ποιότητας σχέσης των γονέων, καθώς και οι πιο εξειδικευμένες μορφές σχέσης της μεταβλητής αυτής στην εξαρτημένη μεταβλητή που είναι η αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα. Διαπιστώθηκε ότι υπάρχει ασθενής συσχέτιση των μεταβλητών αυτών με την εξαρτημένη μεταβλητή $R^2=0,28$, η οποία όμως είναι στατιστικώς σημαντική $F(6,56) = 3,635$, $p=0,004$.

Πίνακας 3.5

Πολλαπλή παλινδρόμηση με εξαρτημένη μεταβλητή την αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα και ανεξάρτητες μεταβλητές τις παραμέτρους της ποιότητας σχέσης των γονέων

Εξαρτημένη μεταβλητή	Ανεξάρτητες μεταβλητές	Δείκτες παλινδρόμησης		
		Beta	t	p
Αντιστροφή ρόλων εφήβων με πατέρα	Σχέση γονέων			
	Συχνότητα διαπληκτισμού γονέων κατά την παράδοση και παραλαβή του παιδιού	-,029	-,217	,829
	Εξιστόρηση του πατέρα προς τη μητέρα εμπειριών που βίωσε το παιδί ενόσω ήταν μαζί του	,311	2,466	,02*
	Μη τήρηση από μέρος του πατέρα των συμφωνηθέντων με τη μητέρα σχετικά με την ώρα παράδοσης και παραλαβής του παιδιού	-,278	-1,673	,100
	Ενδεχόμενος θυμός από μέρος της μητέρας για μη τήρηση των συμφωνηθέντων	,259	1,563	,124
	Συχνότητα επικοινωνίας των γονέων	-,245	-1,947	,55*
	Συχνότητα διαπληκτισμού γονέων	,160	1,227	,225
$R^2=0,28$, $F(6,56) = 3,635$, $p=0,004$				

Κατά την εξέταση των επιδράσεων των επιμέρους ανεξάρτητων μεταβλητών, οι οποίες καταγράφονται στον πίνακα (3.5), φάνηκε ότι η επίδραση οφειλόταν στη μειωμένη εξιστόρηση από μέρος του πατέρα προς τη μητέρα εμπειριών που είχε βιώσει ο / η έφηβος ενόσω ήταν μαζί του και στη μειωμένη συχνότητα επικοινωνίας των γονέων. Συγκεκριμένα, βρέθηκε ότι όσο μειωνόταν η εξιστόρηση από μέρος του πατέρα προς τη μητέρα εμπειριών που βίωσε το παιδί ενόσω ήταν μαζί του, αυξανόταν η τιμή της αντιστροφής ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα ($p = 0,02$). Επίσης, σε επίπεδο οριακής στατιστικής σημαντικότητας βρέθηκε ότι η μειωμένη συχνότητα επικοινωνίας - συνομιλίας των γονέων, μείωνε την ανάπτυξη αντιστροφής ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα ($p=0,55$).

Πρόβλεψη 2β

Η μέθοδος της πολλαπλής ανάλυσης παλινδρόμησης έδειξε ότι δεν υπάρχει στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση ανάμεσα στην ποιότητα σχέσης των γονέων και της αντιστροφής ρόλων των εφήβων σε σχέση με τη μητέρα, $R^2 = 0,049$, $F(6, 56) = 0,478$, $p > 0,05$.

3.4.2 Η ποιότητα σχέσης γονέων - εφήβων

3.4.2.1 Η ποιότητα σχέσης γονέων – εφήβων και το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τους γονείς τους

Προκειμένου να ελέγξουμε την 3^η υπόθεση, σχεδιάσαμε τις παρακάτω αναλύσεις, οι οποίες εξετάζουν προβλέψεις που απορρέουν από την υπόθεση αυτή.

Πρόβλεψη 3α

Παλινδρομήθηκε η ανεξάρτητη μεταβλητή της ποιότητας σχέσης των εφήβων με τη μητέρα καθώς και οι πιο εξειδικευμένες μορφές σχέσης της

μεταβλητής αυτής στην εξαρτημένη μεταβλητή που είναι το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα. Διαπιστώθηκε, ότι υπάρχει ασθενής αλληλεπίδραση ανάμεσα στην ανεξάρτητη και στην εξαρτημένη μεταβλητή ($R^2=0,24$), η οποία όμως είναι στατιστικώς σημαντική, $F(3,63) = 6,696$, $p=0,001$.

Πίνακας 3.6

Πολλαπλή παλινδρόμηση με εξαρτημένη μεταβλητή το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα και ανεξάρτητες μεταβλητές τις παραμέτρους της ποιότητας σχέσης μητέρας – εφήβου

Εξαρτημένη μεταβλητή	Ανεξάρτητες μεταβλητές	Δείκτες παλινδρόμησης		
		beta	t	p
Αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα	Ποιότητα σχέσης μητέρας – εφήβων			
	Συναισθηματική εγγύτητα μητέρας - εφήβου	,369	3,364	,001*
	Συμμετοχή του εφήβου στο νοικοκυριό της μητέρας	,112	1,017	,313
	Συμμετοχή / ή μη της μητέρας στη λήψη αποφάσεων για θέματα του εφήβου	,301	2,739	,008*
$R^2 = 0,24$, $F(3, 63) = 6,696$, $p=0,001$				

Κατά την εξέταση των επιδράσεων των επιμέρους ανεξάρτητων μεταβλητών στην εξαρτημένη μεταβλητή, φάνηκε ότι η γενική επίδραση οφειλόταν

κυρίως στη συναισθηματική εγγύτητα των εφήβων με τη μητέρα και κατά δεύτερο λόγο στην από κοινού λήψη αποφάσεων μητέρας - εφήβων για θέματα που αφορούσαν τους εφήβους (πίνακας 3.6). Συγκεκριμένα, βρέθηκε ότι η μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα των εφήβων με τη μητέρα, καθώς και η μεγαλύτερη από κοινού συμμετοχή μητέρας - εφήβων στη λήψη αποφάσεων για θέματα, που αφορούσαν τους εφήβους, αύξανε την τιμή του συναισθηματικού απεγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα.

Πρόβλεψη 3B

Με πολλαπλή ανάλυση παλινδρόμησης εξετάστηκε η δυνατότητα των ανεξάρτητων μεταβλητών που αφορούσαν, την ποιότητα σχέσης των εφήβων με τον πατέρα και τη μητέρα, να προβλέψουν το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα. Η σχέση των ανεξάρτητων μεταβλητών με την εξαρτημένη μεταβλητή έχει μέτρια ισχύ της τάξεως του, ($R^2=0,31$) και είναι στατιστικώς σημαντική, $F(10,54)=2,384$, $p=0,02$.

Πίνακας 3.7

Πολλαπλή παλινδρόμηση με εξαρτημένη μεταβλητή το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα και ανεξάρτητες μεταβλητές τις παραμέτρους της ποιότητας της σχέσης πατέρα – εφήβου και μητέρας - εφήβου

Εξαρτημένη μεταβλητή	Ανεξάρτητες μεταβλητές	Δείκτες παλινδρόμησης		
		beta	t	p

Αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα	Ποιότητα σχέσης πατέρα - εφήβου			
	Συναισθηματική εγγύτητα πατέρα - εφήβου	-,050	-,313	,756
	Συμμετοχή του εφήβου στο νοικοκυριό του πατέρα	-,013	-,095	,924
	Συμμετοχή του πατέρα στη λήψη αποφάσεων για θέματα του εφήβου	-,016	-,127	,899
	Ενημέρωση και συμμετοχή του πατέρα για δραστηριότητες του εφήβου	-,052	-,320	,751
	Συχνότητα τηλεφωνικών επικοινωνιών πατέρα- εφήβου	,053	,357	,722
	Χαρά εφήβου για επικείμενη συνάντηση με τον πατέρα του & ικανοποίηση παιδιού από συχνότητα και διάρκεια επαφών με πατέρα	,007	,061	,952
	Συχνότητα επαφών πατέρα- εφήβου	,211	1,441	,155
	Ποιότητα σχέσης μητέρας - εφήβου			
	Συναισθηματική μητέρας - εφήβου	,365	3,091	,003 *
	Συμμετοχή του εφήβου στο νοικοκυριό της μητέρας	,116	,959	,342
	Συμμετοχή της μητέρας στη λήψη αποφάσεων για θέματα του εφήβου	,357	2,986	,004*

$$R^2=0,31, F (10,54)=2,384, p= 0,02$$

Κατά την εξέταση των επιδράσεων των επιμέρους ανεξάρτητων μεταβλητών πάνω στην εξαρτημένη μεταβλητή, προέκυψε ότι η γενική επίδραση οφειλόταν στη συναισθηματική εγγύτητα των εφήβων με τη μητέρα και στη συμμετοχή της μητέρας, από κοινού με τον έφηβο, στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούσαν τον έφηβο (πίνακας 3.7). Σύμφωνα με τα ευρήματα, η μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα των εφήβων με τη μητέρα, καθώς και η μεγαλύτερη συμμετοχή της μητέρας από κοινού με τον έφηβο στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούσαν τον έφηβο μείωνε το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα. Παρατηρούμε ότι η προσθήκη της ποιότητας σχέσης πατέρα - εφήβου σαν ανεξάρτητη μεταβλητή

δεν επηρεάζει καθόλου την επίδραση της ποιότητας σχέσης μητέρας - εφήβου στο αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα.

Πρόβλεψη 3γ

Όπως έδειξε η μέθοδος της πολλαπλής ανάλυσης παλινδρόμησης, η ποιότητα σχέσης μητέρας - εφήβων δεν επιδρούσε στο αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα, $R^2 = 0,016$, $F(3,63) = 0,346$, $p > 0,05$.

Πρόβλεψη 3δ

Παλινδρομήθηκε η ανεξάρτητη μεταβλητή της ποιότητας σχέσης των εφήβων με τον πατέρα καθώς και οι πιο εξειδικευμένες μορφές σχέσης της μεταβλητής αυτής στην εξαρτημένη μεταβλητή που είναι το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα. Διαπιστώθηκε, ότι ενώ η σχέση των μεταβλητών αυτών με την εξαρτημένη μεταβλητή είναι ασθενής ($R^2 = 0,25$), είναι στατιστικώς σημαντική, $F(7,58) = 2,807$, $p = 0,01$.

Πίνακας 3.8

Πολλαπλή παλινδρόμηση με εξαρτημένη μεταβλητή το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα και ανεξάρτητες μεταβλητές τις παραμέτρους της ποιότητας σχέσης πατέρα – εφήβου

Εξαρτημένη μεταβλητή	Ανεξάρτητες μεταβλητές	Δείκτες παλινδρόμησης		
		beta	t	p
Αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα	Ποιότητα σχέσης πατέρα - εφήβων			
	Συναισθηματική εγγύτητα πατέρα - εφήβου	,386	2,563	,013*
	Συμμετοχή του εφήβου στο νοικοκυριό του πατέρα	,078	,578	,565
	Συμμετοχή του πατέρα στη λήψη αποφάσεων για θέματα του εφήβου	,102	,812	,420
	Ενημέρωση και συμμετοχή του πατέρα για δραστηριότητες του εφήβου	,094	,577	,566
	Συχνότητα τηλεφωνικών επικοινωνιών πατέρα- εφήβου	,073	,502	,617
	Χαρά εφήβου για επικείμενη συνάντηση με το πατέρα του & ικανοποίηση παιδιού από συχνότητα και διάρκεια επαφών με πατέρα	,090	,716	,477
	Συχνότητα επαφών πατέρα- εφήβου	-,183	-1,306	,197

$$R^2 = 0,25, F (7,58)=2,807, p=0,01$$

Από την εξέταση των επιδράσεων των επιμέρους μεταβλητών της ποιότητας της σχέσης των εφήβων με τον πατέρα, οι οποίες φαίνονται στο πίνακα, προκύπτει, ότι η γενική επίδραση οφειλόταν στην συναισθηματική εγγύτητα των εφήβων με τον πατέρα (πίνακας 3.8). Σύμφωνα με τα ευρήματα, η μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα των εφήβων με τον πατέρα έδειξε να μειώνει το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα.

Πρόβλεψη 3ε

Ως προς την από κοινού εξέταση της ποιότητας σχέσης των εφήβων με τον πατέρα και τη μητέρα και του αισθήματος εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα δεν παρατηρήθηκε στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση, $R^2=0,25, F (10, 54) = 1,772, p>0,05$.

Πρόβλεψη 3στ

Η μέθοδος της πολλαπλής ανάλυσης παλινδρόμησης έδειξε ότι δεν υπάρχει στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση ανάμεσα στην ποιότητα της σχέσης των εφήβων με τον πατέρα και του αισθήματος εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα, $R^2 = 0,048$, $F (7,58) = 0,419$, $p > 0,05$.

Πρόβλεψη 3ζ

Από την εφαρμογή του χ^2 για την εκτίμηση της συνάφειας μεταξύ των μεταβλητών του αισθήματος εγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα και τον πατέρα βρέθηκε στατιστική συσχέτιση ($\chi^2 (68,1) = 3,126$, $p < 0,000$ με Mac Nemar test). Από τη σύγκριση προέκυψε ότι 14 (20,6%) έφηβοι αισθάνονται εγκλωβισμένοι και από τους δυο γονείς τους, ενώ 23 (33,8%) έφηβοι δεν αισθάνονται εγκλωβισμένοι από κανένα γονέα. Από το σύνολο των παιδιών, 4 (5,9%) αισθάνονται εγκλωβισμένοι από τη μητέρα και όχι από τον πατέρα, ενώ 27 (39,7%) αισθάνονται εγκλωβισμένοι μόνο από τον πατέρα. Η ανάλυση έδειξε, ότι οι έφηβοι εγκλωβίζονται συναισθηματικά περισσότερο από τον πατέρα τους 27 (39,7%) και πολύ λιγότερο από τη μητέρα τους 4 (5,9%). Στο πίνακα (3.9) δίνονται τα ποσοστά εμφάνισης του αισθήματος εγκλωβισμού, αλλά και του απεγκλωβισμού του εφήβου από τον κάθε γονέα χωριστά καθώς και από τους δυο γονείς.

Πίνακας 3.9

Εκτίμηση συνάφειας με εφαρμογή χ^2 (McNemar Test) των δυαδικών μεταβλητών του αισθήματος εγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα και τον πατέρα

	Αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα	Αίσθημα απεγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα
Αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα	14 20,6%	4 5,9%
Απεγκλωβισμένος ο έφηβος από τη μητέρα	27 39,7%	23 33,8%

$\chi^2 (68,1) = 3,126, p = 0,000$

3.4.2.2 Η ποιότητα σχέσης γονέων – εφήβων και η αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τους γονείς τους

Πρόβλεψη 4a

Παλινδρομήθηκε η ανεξάρτητη μεταβλητή της ποιότητας σχέσης των εφήβων με τη μητέρα καθώς και οι πιο εξειδικευμένες μορφές σχέσης της μεταβλητής αυτής στην εξαρτημένη μεταβλητή που είναι η ανάπτυξη αντιστροφής ρόλων των εφήβων σε σχέση με τη μητέρα. Βρέθηκε, ότι υπάρχει ασθενής αλληλεπίδραση $R^2 = 0,25$ των ανεξάρτητων μεταβλητών με την εξαρτημένη μεταβλητή, η οποία όμως είναι στατιστικώς σημαντική $F(3,63) = 7,193, p = 0,000$.

Πίνακας 3.10

Πολλαπλή παλινδρόμηση με εξαρτημένη μεταβλητή την αντιστροφή ρόλων των εφήβων με τη μητέρα και ανεξάρτητες μεταβλητές τις παραμέτρους της ποιότητας σχέσης μητέρας – εφήβου

Εξαρτημένη μεταβλητή	Ανεξάρτητες μεταβλητές	Δείκτες παλινδρόμησης		
		Beta	t	p
Αντιστροφή ρόλων των εφήβων με τη μητέρα	Ποιότητα σχέσης μητέρας-εφήβου			
	Συναισθηματική εγγύτητα μητέρας - εφήβου	-,485	-4,462	,000*
	Συμμετοχή του εφήβου στο νοικοκυριό της μητέρας	,134	1,228	,224
	Συμμετοχή της μητέρας στη λήψη αποφάσεων για θέματα του εφήβου	,020	,188	,851

$$R^2 = 0,25, \quad F(3, 63) = 7,193, \quad p = ,000$$

Κατά την εξέταση των επιδράσεων των επιμέρους μεταβλητών, οι οποίες καταγράφονται στο πίνακα, φάνηκε ότι η επίδραση οφειλόταν στη συναισθηματική εγγύτητα μητέρας - εφήβου (πίνακας 3.10). Συγκεκριμένα, βρέθηκε ότι η μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα των εφήβων με τη μητέρα μειώνει την ανάπτυξη αντιστροφής ρόλων των εφήβων σε σχέση με τη μητέρα .

Πρόβλεψη 4B

Με πολλαπλή ανάλυση παλινδρόμησης εξετάστηκε η δυνατότητα των ανεξάρτητων μεταβλητών, ποιότητα σχέσης πατέρα - εφήβου και μητέρας - εφήβου στην εξαρτημένη μεταβλητή που είναι η ανάπτυξη αντιστροφής

ρόλων των εφήβων σε σχέση με τη μητέρα. Διαπιστώθηκε, ότι υπάρχει ασθενής συσχέτιση των μεταβλητών αυτών με την εξαρτημένη μεταβλητή $R^2=0,33$ η οποία όμως είναι στατιστικώς σημαντική $F(10,54) = 2,694$, $p=0,009$.

Πίνακας 3.11

Πολλαπλή παλινδρόμηση με εξαρτημένη μεταβλητή την αντιστροφή ρόλων των εφήβων με τη μητέρα και ανεξάρτητες μεταβλητές τις παραμέτρους της ποιότητας σχέσης πατέρα – εφήβου και μητέρας εφήβου

Εξαρτημένη μεταβλητή	Ανεξάρτητες μεταβλητές	Δείκτες παλινδρόμησης		
		Beta	t	p
Αντιστροφή ρόλων των εφήβων με μητέρα	Ποιότητα σχέσης πατέρα-εφήβου			
	Συναισθηματική εγγύτητα πατέρα – εφήβου	,232	1,56	,135
	Συμμετοχή του εφήβου στο νοικοκυριό του πατέρα	,032	,241	,811
	Συμμετοχή του πατέρα στη λήψη αποφάσεων για θέματα εφήβου	,093	,733	,466
	Ενημέρωση, φροντίδα και συμμετοχή του πατέρα για/ σε δραστηριότητες	,088	,549	,585
	Συχνότητα τηλεφωνικών επικοινωνιών	-,035	-,246	,807
	Χαρά εφήβου για επικείμενη συνάντηση με τον πατέρα του & ικανοποίηση αυτού από συχνότητα και διάρκεια επαφών με πατέρα	,013	,107	,915
	Συχνότητα επαφών πατέρα- εφήβου	,078	,544	,588
	Ποιότητα σχέσης μητέρας – εφήβου			
	Συναισθηματική εγγύτητα μητέρας - εφήβου	-,511	-4,425	,000*
	Συμμετοχή του εφήβου στο νοικοκυριό της μητέρας	,107	,900	,372

Συμμετοχή της μητέρας στη λήψη αποφάσεων για θέματα του εφήβου ,070 ,596 ,553

$$R^2 = 0,33, F(10,54) = 2,694, p = ,009$$

Κατά την εξέταση των επιδράσεων των επιμέρους μεταβλητών, η οποία φαίνεται στον πίνακα (3.11), προέκυψε ότι η γενική επίδραση οφειλόταν στη συναισθηματική εγγύτητα των εφήβων με τη μητέρα. Συγκεκριμένα βρέθηκε ότι η μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα των εφήβων με τη μητέρα, μειώνει την ανάπτυξη αντιστροφής ρόλων των εφήβων σε σχέση με τη μητέρα. Παρατηρούμε ότι η προσθήκη της ποιότητας σχέσης πατέρα - εφήβου σαν ανεξάρτητη μεταβλητή δεν αφαιρεί καθόλου από την επίδραση της ποιότητας σχέσης μητέρας - εφήβου στην αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τη μητέρα.

Πρόβλεψη 4γ

Η μέθοδος της πολλαπλής ανάλυσης παλινδρόμησης έδειξε ότι δεν υπάρχει στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση ανάμεσα στην ποιότητα της σχέσης μητέρας - εφήβου και στην ανάπτυξη αντιστροφής ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα, $R^2=0,037, F(3, 63) = 0,806, p>0,05$.

Πρόβλεψη 4δ

Παλινδρομήθηκε η ανεξάρτητη μεταβλητή της ποιότητας σχέσης των εφήβων με τον πατέρα καθώς και οι πιο εξειδικευμένες μορφές σχέσης της μεταβλητής αυτής στην εξαρτημένη μεταβλητή που είναι η ανάπτυξη αντιστροφής ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα. Διαπιστώθηκε, ότι υπάρχει μέτρια συσχέτιση των μεταβλητών αυτών με την εξαρτημένη μεταβλητή $R^2=0,50$, η οποία και είναι στατιστικώς σημαντική $F(7,58) = 8,337$, $p=,000$.

Πίνακας 3.12

Πολλαπλή παλινδρόμηση με εξαρτημένη μεταβλητή την αντιστροφή ρόλων των εφήβων με τον πατέρα και ανεξάρτητες μεταβλητές τις παραμέτρους της ποιότητας σχέσης πατέρα – εφήβου

Εξαρτημένη μεταβλητή	Ανεξάρτητες μεταβλητές	Δείκτες παλινδρόμησης		
		Beta	t	p
Αντιστροφή ρόλων των εφήβων με πατέρα	Ποιότητα σχέσης πατέρα-εφήβου			
	Συναισθηματική εγγύτητα	-,151	-1,225	,226
	Συμμετοχή στο νοικοκυριό	,254	2,311	,02*
	Συμμετοχή του πατέρα στη λήψη αποφάσεων	-,116	-1,127	,265
	Ενημέρωση, φροντίδα και συμμετοχή του πατέρα για/σε δραστηριότητες του εφήβου	,278	2,099	,04*
	Συχνότητα τηλεφωνικών επικοινωνιών	,031	,264	,793
	Χαρά εφήβου για επικείμενη συνάντηση με το πατέρα του & ικανοποίηση αυτού από συχνότητα και διάρκεια επαφών με πατέρα	-,431	-4,181	,000*
	Συχνότητα επαφών πατέρα – εφήβου	-,158	-1,385	,171
$R^2 = 0,50$, $F(7,58) = 8,337$, $p = 0,000$				

Κατά την εξέταση των επιδράσεων των επιμέρους ανεξάρτητων μεταβλητών, η οποία φαίνεται στον πίνακα, προέκυψε ότι η γενική επίδραση οφειλόταν

κυρίως στο βαθμό χαράς των εφήβων για την επικείμενη συνάντηση με τον πατέρα σε συνδυασμό με την ικανοποίησή τους από τη συχνότητα και τη διάρκεια των συναντήσεών τους με αυτόν και κατά δεύτερο λόγο στη συμμετοχή των εφήβων σε δουλειές του νοικοκυριού στο σπίτι του πατέρα και τέλος στην ενημέρωση, φροντίδα αλλά και στη συμμετοχή του πατέρα στις δραστηριότητες των εφήβων (πίνακας 3.12). Συγκεκριμένα, βρέθηκε ότι μεγαλύτερη συμμετοχή των εφήβων στο νοικοκυριό του πατέρα αντίστοιχα ανέβαζε την τιμή της ανάπτυξης αντιστροφής ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα. Επίσης, η πιο συχνή ενημέρωση, φροντίδα και συμμετοχή του πατέρα για / στις σχολικές και άλλες δραστηριότητες των εφήβων, αύξανε την ανάπτυξη αντιστροφής ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα. Ενώ η μεγαλύτερη χαρά των εφήβων για τις επικείμενες συναντήσεις με τον πατέρα, αλλά και η επιθυμία τους οι συναντήσεις με τον πατέρα του να είναι πιο συχνές και να κρατάνε περισσότερη ώρα, μείωνε την ανάπτυξη αντιστροφής ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα.

Πρόβλεψη 4ε

Με πολλαπλή ανάλυση παλινδρόμησης εξετάστηκε η δυνατότητα των ανεξάρτητων μεταβλητών που αφορούσαν την ποιότητα της σχέσης των εφήβων με τον πατέρα και τη μητέρα, στην εξαρτημένη μεταβλητή που ήταν η ανάπτυξη της αντιστροφής ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα. Διαπιστώθηκε, ότι υπάρχει μέτρια συσχέτιση των μεταβλητών αυτών με την

εξαρτημένη μεταβλητή $R^2=0,55$, η οποία και είναι στατιστικώς σημαντική $F(10,54) = 6,690$, $p=,000$.

Πίνακας 3.13

Πολλαπλή παλινδρόμηση με εξαρτημένη μεταβλητή την αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα και ανεξάρτητες μεταβλητές τις παραμέτρους της ποιότητας σχέσης πατέρα – εφήβου και μητέρας – εφήβου

Εξαρτημένη μεταβλητή	Ανεξάρτητες μεταβλητές	Δείκτες παλινδρόμησης		
		Beta	t	p
Αντιστροφή ρόλων των εφήβων με πατέρα	Ποιότητα σχέσης πατέρα-εφήβων			
	Συναισθηματική εγγύτητα πατέρα-εφήβου	-,201	-1,602	,115
	Συμμετοχή του εφήβου στο νοικοκυριό του πατέρα	,216	1,961	,055*
	Συμμετοχή του πατέρα στη λήψη αποφάσεων για θέματα του εφήβου	-,084	-,813	,420
	Ενημέρωση και συμμετοχή του πατέρα για/ σε δραστηριότητες του εφήβου	,280	2,146	,04*
	Συχνότητα τηλεφωνικών επικοινωνιών	,035	,300	,765
	Χαρά εφήβου για επικείμενη συνάντηση με το πατέρα του & ικανοποίηση αυτού από συχνότητα και διάρκεια επαφών με πατέρα	-,460	-4,759	,000*
	Συχνότητα επαφών πατέρα-εφήβου	-158	-1,351	,182
	Ποιότητα σχέσης μητέρας -εφήβων			
	Συναισθηματική εγγύτητα μητέρας-εφήβου	,114	1,207	,233
	Συμμετοχή του εφήβου στο νοικοκυριό της μητέρας	-,069	-,712	,480
	Συμμετοχή της μητέρας στη λήψη αποφάσεων για θέματα του εφήβου	,030	,310	,758

$R^2= 0,55$, $F(10,64)=6,690$, $p=0,000$

Κατά την εξέταση των επιδράσεων των επιμέρους ανεξάρτητων μεταβλητών, οι οποίες καταγράφονται στον πίνακα, φάνηκε ότι η γενική επίδραση οφειλόταν κυρίως στο βαθμό χαράς των εφήβων για τις επικείμενες συναντήσεις με τον πατέρα καθώς και στην ικανοποίηση των εφήβων από τη συχνότητα και τη διάρκεια των επαφών τους με τον πατέρα. Κατά

δεύτερο λόγο οφειλόταν στην ενημέρωση, στη φροντίδα και στη συμμετοχή του πατέρα για τις / στις σχολικές και άλλες δραστηριότητες των εφήβων, ενώ με οριακή στατιστική σημαντικότητα ήταν η συμμετοχή των εφήβων στο νοικοκυριό του πατέρα (πίνακας 3.13). Συγκεκριμένα βρέθηκε, ότι όσο περισσότερο αισθάνονται οι έφηβοι χαρούμενοι για τις επικείμενες συναντήσεις με τον πατέρα τους, αλλά και όσο περισσότερο επιθυμούν οι έφηβοι οι συναντήσεις με τον πατέρα να είναι πιο συχνές και να κρατάνε περισσότερη ώρα, μειώνεται η αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα. Η μεγαλύτερη φροντίδα, ενημέρωση και συμμετοχή του πατέρα για τις / σε σχολικές και άλλες δραστηριότητες των εφήβων, αυξάνει την αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα. Επίσης, με οριακή στατιστική σημαντικότητα βρέθηκε ότι η μεγαλύτερη συμμετοχή των εφήβων σε οικιακές εργασίες στο νοικοκυριό του πατέρα, αυξάνει την αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα.

Πρόβλεψη 4στ

Η μέθοδος της πολλαπλής ανάλυσης παλινδρόμησης έδειξε ότι δεν υπάρχει στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση ανάμεσα στην ποιότητα σχέσης πατέρα - εφήβου και στην αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τη μητέρα, $R^2=0,078$, $F (7, 58) = 0, 703$, $p>0,05$.

3.4.3 Η συμμόρφωση - συμπεριφορά των εφήβων προς τη μητέρα

Υπόθεση 5^η

Με πολλαπλή ανάλυση παλινδρόμησης εξετάστηκε η δυνατότητα των ανεξάρτητων μεταβλητών που ήταν το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα, το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα, η αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τη μητέρα και η αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα στην εξαρτημένη μεταβλητή που ήταν η συμμόρφωση - συμπεριφορά των εφήβων προς τη μητέρα. Διαπιστώθηκε ασθενής συσχέτιση των μεταβλητών αυτών με την εξαρτημένη μεταβλητή ($R^2= 0,29$), η οποία όμως είναι στατιστικώς σημαντική $F(4,63)=6,353$, $p= ,000$.

Πίνακας 3.14

Πολλαπλή παλινδρόμηση με εξαρτημένη μεταβλητή τη συμμόρφωση - συμπεριφορά των εφήβων προς τη μητέρα του και ανεξάρτητες μεταβλητές το αίσθημα εγκλωβισμού

των εφήβων από τον πατέρα, το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα την αντιστροφή ρόλων των εφήβων με τον πατέρα και την αντιστροφή ρόλων των εφήβων με τη μητέρα

Εξαρτημένη μεταβλητή	Ανεξάρτητες μεταβλητές	Δείκτες παλινδρόμησης		
		Beta	t	p
Συμμόρφωση – συμπεριφορά των εφήβων προς τη μητέρα	Αίσθημα εγκλωβισμού εφήβων από πατέρα	-,031	-,245	,807
	Αίσθημα εγκλωβισμού εφήβων από μητέρα	-,313	-2,552	,013*
	Αντιστροφή ρόλων εφήβων με πατέρα	,026	239	,812
	Αντιστροφή ρόλων εφήβων με μητέρα	,414	3,739	,000 *
$R^2 = 0,29$, $F(4, 63) = 6,353$, $p = ,000$				

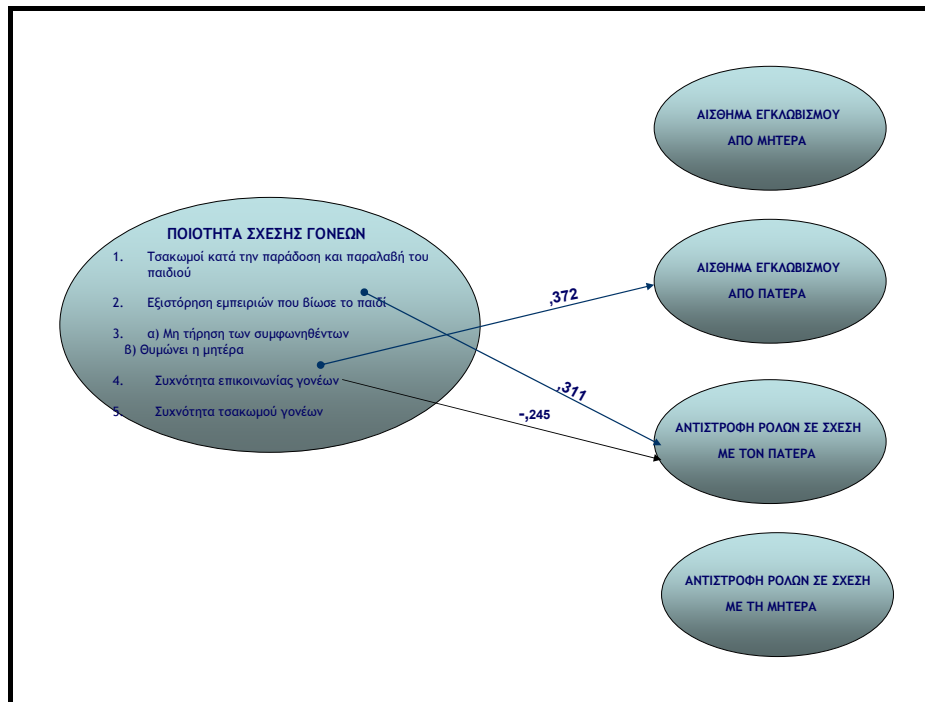
Κατά την εξέταση των επιδράσεων των επιμέρους ανεξάρτητων μεταβλητών, η οποία φαίνεται στον πίνακα (3.14), προέκυψε, ότι η γενικότερη επίδραση οφειλόταν κυρίως στην αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τη μητέρα, και κατά δεύτερο λόγο στο αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα. Συγκεκριμένα, βρέθηκε ότι όσο περισσότερο συναισθηματικά απεγκλωβισμένοι ήταν οι έφηβοι από τη μητέρα τους, μειωνόταν η συμμόρφωση των εφήβων προς αυτή, ενώ όσο μεγαλύτερη ήταν η αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τη μητέρα τους, αντίστοιχα αυξανόταν η συμμόρφωσή τους προς αυτή.

3.4.4 Η συναισθηματική κατάσταση των εφήβων

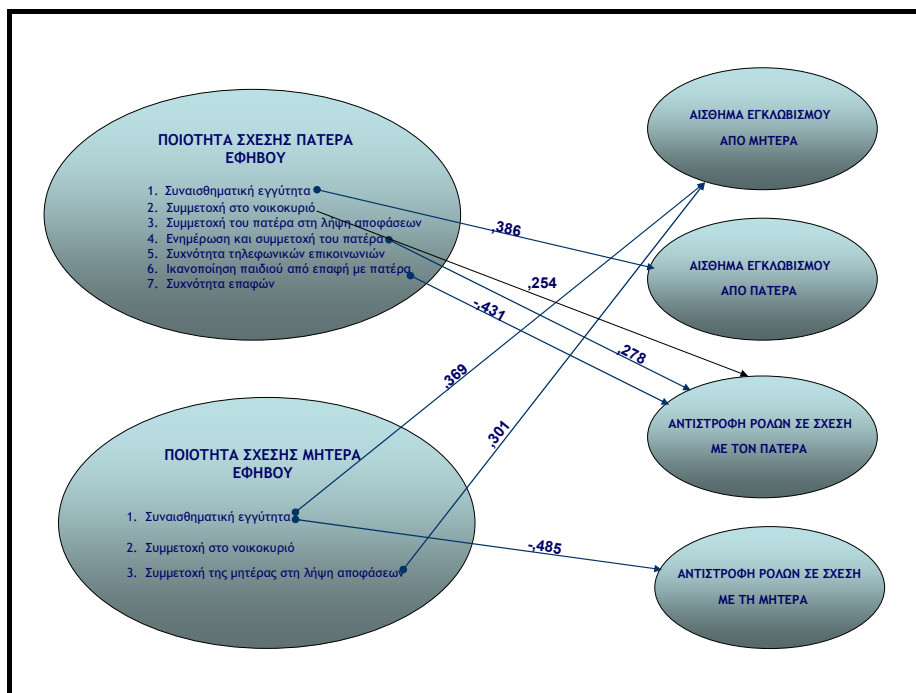
Υπόθεση 6^η

Στη συνέχεια παλινδρομήθηκαν οι ανεξάρτητες μεταβλητές, που ήταν το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα, το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα, η αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τη μητέρα και η αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα στην εξαρτημένη μεταβλητή που ήταν η γενικότερη συναισθηματική κατάσταση των εφήβων. Διαπιστώθηκε, ότι δεν υπάρχει στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση των μεταβλητών αυτών με την εξαρτημένη μεταβλητή ($R^2 = 0,12$), $F(4,63) = 2,233$, $p > 0,05$.

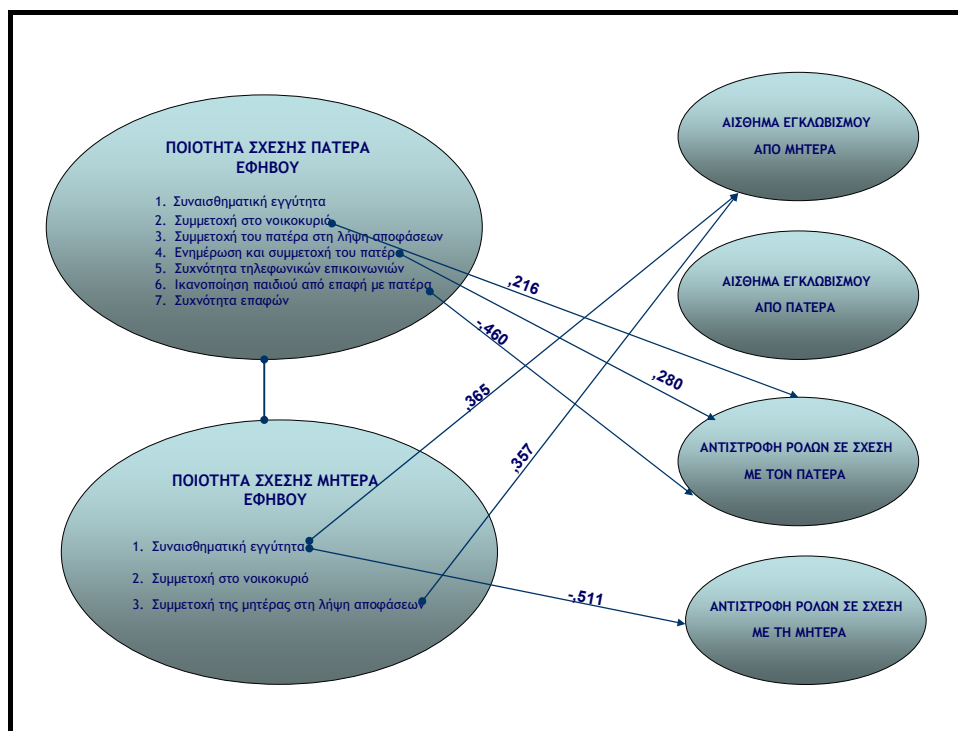
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

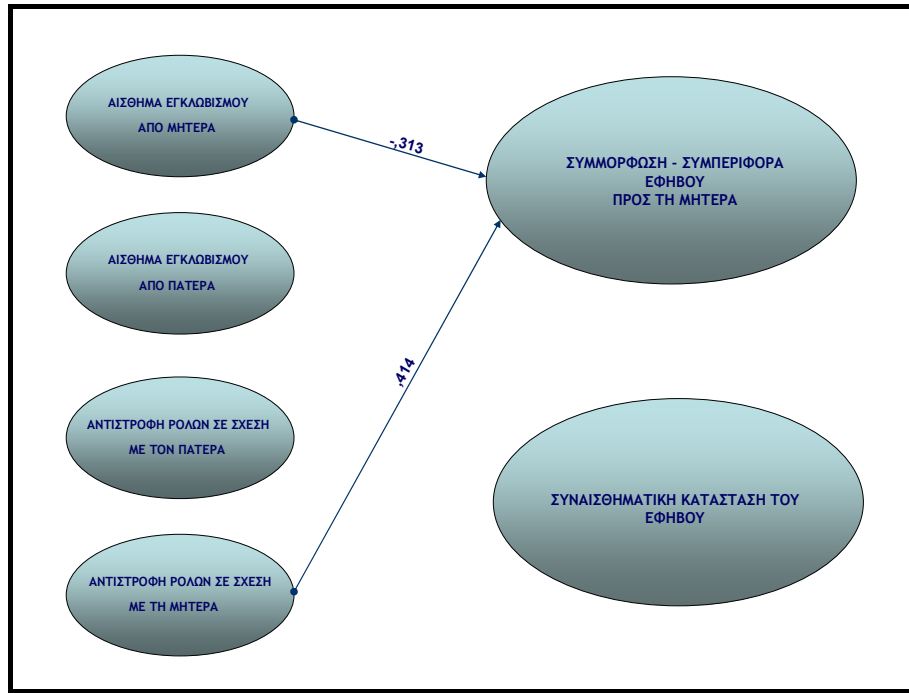
Σχήμα 2. Διάγραμμα της ποιότητας σχέσης των γονέων με το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα και τη μητέρα και την αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα και τη μητέρα. Παρατίθενται οι τιμές beta

Σχήμα 3. Διάγραμμα της ποιότητας σχέσης των εφήβων με τους γονείς με το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα και τη μητέρα και την αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα και τη μητέρα. Παρατίθενται οι τιμές beta

Σχήμα 4. Διάγραμμα της ποιότητας σχέσης πατέρα - εφήβου και μητέρας - εφήβου με το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα και τη μητέρα και την αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα και τη μητέρα. Παρατίθενται οι τιμές beta

Σχήμα 5. Διάγραμμα των σχέσεων μεταξύ του αισθήματος εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα και τη μητέρα και της αντιστροφής ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα και τη μητέρα με τη συμπεριφορική και τη γενικότερη συναισθηματική κατάσταση των εφήβων. Παρατίθενται οι τιμές beta

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΣΥΖΗΤΗΣΗ

4.1 Η ποιότητα σχέσης των γονέων

4.1.1 Η ποιότητα σχέσης των γονέων και το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα και τη μητέρα

Παρατηρούμε ότι στον πίνακα 3.4 της ανάλυσης παλινδρόμησης, όπου εξαρτημένη μεταβλητή είναι το «αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα» και ανεξάρτητη μεταβλητή η «ποιότητα σχέσης των γονέων», η αλληλεπίδραση είναι στατιστικώς σημαντική ($p=,05$). Το αποτέλεσμα δεν επιβεβαιώνει την (πρόβλεψη 1α) της πρώτης υπόθεσης.

Το αποτέλεσμα της πρόβλεψης 1α της πρώτης υπόθεσης ότι *η μειωμένη συχνότητα επικοινωνίας των γονέων* (σύμφωνα με την εκτίμηση των εφήβων) *αυξάνει αντίστοιχα το αίσθημα απεγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα* ($p=,007$) συμφωνεί εν μέρει με τα αποτελέσματα της έρευνας του Buchanan και των συν. (1991). Οι παραπάνω ερευνητές διαπίστωσαν ότι οι έφηβοι των οποίων οι γονείς είχαν αποστασιοποιηθεί ο ένας από τον άλλον και δεν είχαν επικοινωνία ήταν λιγότερο πιθανό να αισθάνονται εγκλωβισμένοι ανάμεσα στους γονείς απ' ό,τι οι έφηβοι, των οποίων οι γονείς βρίσκονταν ακόμα σε διαμάχη και διαπληκτίζονταν, αλλά περισσότερο πιθανό απ' ό,τι οι έφηβοι των οποίων οι γονείς συνεργάζονταν ενεργά για τα παιδιά τους. Όμως, το παραπάνω εύρημα διαφοροποιείται απ' αυτό του Afifi (2003), ο οποίος διαπίστωσε ότι ενώ η αποφυγή των

γονέων να επικοινωνήσουν και να αντιμετωπίσουν ο ένας τον άλλον μείωνε τις διαμάχες τους, το φορτίο αναμετάδοσης της πληροφορίας από τον έναν γονέα στον άλλον το επωμίζονταν τα παιδιά, με αποτέλεσμα να αισθάνονται εγκλωβισμένα ανάμεσα στους γονείς.

Η διαφορά μεταξύ των ευρημάτων του Afifi, και του δικού μας, μπορεί να οφείλεται κατά ένα μέρος στο γεγονός ότι στο δείγμα του Afifi τα παιδιά ζούσαν σε επαναδημιουργημένες οικογένειες, γεγονός που ενδεχομένως να περιέπλεκε περισσότερο την επικοινωνία και τις σχέσεις των μελών της οικογένειας. Ένας επιπλέον λόγος μπορεί να είναι ότι στην έρευνα του Afifi η συντριπτική πλειοψηφία των παιδιών ήταν κορίτσια, τα οποία σύμφωνα με τους ερευνητές είναι πιθανότερο να αισθανθούν εγκλωβισμένα ανάμεσα στους γονείς τους, καθώς είναι πιο ευαίσθητα απ' ό,τι τα αγόρια στην περίπτωση που εμφανίζονται διαπροσωπικά προβλήματα στην οικογένεια (Buchanan και συν. 1991.Amato & Afifi, 2006. Hetherington, 1999. Maccoby, 1990).

Η άποψη των παιδιών για την ικανότητα επικοινωνίας των γονέων τους και η αίσθηση ότι πρέπει να μεσολαβήσουν για να εξομαλύνουν τις διαφωνίες των γονέων τους μπορούν να εξηγήσουν τα αισθήματα εγκλωβισμού των παιδιών περισσότερο απ' ό,τι το διαζύγιο καθ'αυτό ισχυρίζονται οι Afifi & Schrodtt, 2003. Όταν τα παιδιά εμπλέκονται σε μια κατάσταση στην οποία οι γονείς δεν έχουν την ικανότητα να επικοινωνήσουν και υιοθετούν συμπεριφορές που χαρακτηρίζονται από « απαίτηση -

απόσυρση », τότε είναι πολύ πιθανό να αισθανθούν εγκλωβισμένα (Afifi & Schrodt, 2003).

Οι ερευνητές τονίζουν ότι το καλύτερο προγνωστικό, προκειμένου τα παιδιά να μην εγκλωβίζονται συναισθηματικά ανάμεσα στους γονείς τους, είναι οι γονείς να συνεργάζονται μεταξύ τους, καθώς και οι διαφωνίες τους να είναι ήπιες (Buchanan και συν. 1991. Maccoby, Depner, Mnookin, 1990). Εντούτοις επισημαίνουν ότι είναι προτιμότερο οι γονείς αντί να διαιωνίζουν τις μεταξύ τους διαμάχες και διαφωνίες, να έχουν μια αποστασιοποιημένη σχέση, που θα αφήνει τα παιδιά έξω από τις διαφωνίες τους, ελεύθερα να δημιουργήσουν μια σχέση με τον κάθε γονέα χωριστά, η οποία θα τα προφυλλάσει από το να βιώνουν αισθήματα εγκλωβισμού (Buchanan και συν. 1991. Maccoby & Mnookin, (1992).

Οι υπόλοιπες επιμέρους μεταβλητές που συνέθεταν τη μεταβλητή της «ποιότητας σχέσης των γονέων» δεν αποδείχθηκε να ασκούν στατιστικώς σημαντική επίδραση στο «αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα».

Η συσχέτιση των μεταβλητών της «ποιότητας σχέσης των γονέων» και του «αισθήματος εγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα», μέσω της ανάλυσης παλινδρόμησης, δεν έδειξε στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση (πρόβλεψη 1β). Σε αυτό πρέπει να συνετέλεσαν δυο λόγοι, οι οποίοι προκύπτουν από τα ευρήματα της έρευνάς μας : 1) η πιο καλή και στενή σχέση του εφήβου με τη μητέρα (μεγάλη συναισθηματική εγγύτητα και από

κοινού συμμετοχή μητέρας και εφήβου στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν τον έφηβο) απ' ό,τι με τον πατέρα, καθώς και, όπως προκύπτει από ένα άλλο εύρημά μας, 2) το γεγονός ότι συγκριτικά οι έφηβοι εγκλωβίζονταν συναισθηματικά λιγότερο από τη μητέρα και περισσότερο από τον πατέρα ($p=,000$).

Κατά συνέπεια, η μεταβλητή της «ποιότητας σχέσης των γονέων», η οποία στην παρούσα έρευνα, όπως προκύπτει και από τους μέσους όρους (πίνακας 3.1), χαρακτηρίζεται από έλλειψη διαφωνιών και συγκρούσεων, μειωμένη επικοινωνία μεταξύ των γονέων, αλλά και τήρηση των μεταξύ τους συμφωνηθέντων σχετικά με το παιδί, δε φαίνεται ότι μπορεί να αλληλεπιδράσει με το «αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα», το οποίο κυμαίνεται σε πολύ χαμηλά επίπεδα. Η έλλειψη αλληλεπίδρασης της «ποιότητας σχέσης των γονέων» με το «αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα», ίσως αποτελεί ένδειξη ότι το «αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα» ως προέκταση της ποιότητας σχέσης μητέρας - εφήβου, η οποία στην έρευνά μας είναι στενή και καλή, δεν επηρεάζεται από την «ποιότητα σχέσης των γονέων». Αυτό σημαίνει ότι η μητέρα ασκεί επιτυχώς τον γονεϊκό της ρόλο, μιας και ο έφηβος δεν εγκλωβίζεται συναισθηματικά απ' αυτήν (Emery, 1994).

Παρότι στη βιβλιογραφία αναφέρεται ότι υπάρχει ισχυρή συσχέτιση ανάμεσα στην ποιότητα σχέσης των γονέων και στο αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου ανάμεσα στους γονείς, στο δείγμα μας δεν φάνηκε να συμβαίνει

κάτι τέτοιο και ως προς τις υπόλοιπες μεταβλητές που συνέθεταν την ποιότητα σχέσης των γονέων. Ένας λόγος που τα ευρήματά μας δεν συμπίπτουν ως προς όλα τα σημεία με αυτά του Buchanan και των συνεργατών (1991) μπορεί να είναι το ψυχοτεχνικό μέσο που χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα έρευνα για τη μέτρηση της ποιότητας σχέσης των γονέων. Ίσως οι ερωτήσεις μέσω των οποίων ορίσαμε την ποιότητα σχέσης των γονέων να μην περιέγραφαν πλήρως αυτήν τη μεταβλητή, ώστε να μπορέσουμε να εκτιμήσουμε τις λεπτές διαφοροποιήσεις της διαμάχης και του διαπληκτισμού των γονέων και να μπορέσουμε εν συνεχεία, να μετρήσουμε την αλληλεπίδρασή τους με το αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα και τον πατέρα. Ενδεχομένως, κάποιες άλλες παράμετροι ή κάποιος άλλος τρόπος μέτρησης της ποιότητας σχέσης των γονέων, όπου θα απεικονίζονται πιο έντονα οι διαμάχες, οι διαφωνίες και η ενεργή συνεργασία των γονέων για τα παιδιά θα μπορούσαν να μας δώσουν ακριβέστερες πληροφορίες. Χαρακτηριστική είναι η επισήμανση του Buchanan και των συνεργατών (1991), ο οποίος αναφέρει ότι η έκταση που οι γονείς διαφωνούν και συζητούν μετά το διαζύγιο και η έκταση που συζητούν μεταξύ τους και προσπαθούν να συνεργαστούν παρουσιάζουν δυο διαφορετικές όψεις της άσκησης του γονεϊκού ρόλου τους.

Επίσης, δεδομένου ότι η διαμάχη των γονέων σε πολλές οικογένειες είναι πιο συχνή και έντονη κατά τη διάρκεια των δύο πρώτων χρόνων μετά τον χωρισμό (Hetherington και συν. 1982), στη μελέτη μας ίσως δεν στάθηκε δυνατόν να καταγραφεί επαρκώς η γονεϊκή διαμάχη και η

αλληλεπίδρασή της με το αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου, για το λόγο ότι το παρών δείγμα αποτέλεσαν οικογένειες που είχαν χωρίσει με συναινετικό διαζύγιο που είχε εκδοθεί τρία με τέσσερα χρόνια πριν από τη διεξαγωγή της έρευνας. Ο παράγοντας αυτός συντελεί σημαντικά ώστε να μετριαστούν οι διαφορές και οι διαμάχες που υπάρχουν στη σχέση μεταξύ των δυο πρώην συζύγων. Επιπλέον, τα αισθήματα εγκλωβισμού των παιδιών ανάμεσα στους γονείς τους είναι πιο έντονα κατά τα πρώτα χρόνια μετά το διαζύγιο, όταν οι γονείς επαναδιαπραγματεύονται τη σχέση τους και μειώνονται κατά τα χρόνια που ακολουθούν μετά το διαζύγιο (Afifi, 2003. Amato & Afifi, 2006. Buchanan και συν. 1991.).

Ίσως αυτοί να είναι ορισμένοι από τους λόγους που τα αποτελέσματά μας συμφώνησαν εν μέρει με αυτά του Buchanan και των συνεργατών του (1991) και δεν κατέγραψαν στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση και ως προς τις υπόλοιπες μεταβλητές της ποιότητας σχέσης των γονέων με το αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα.

4.1.2 Η ποιότητα της σχέσης των γονέων και η ανάπτυξη αντιστροφής ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα και τη μητέρα

Παρατηρούμε ότι στον πίνακα 3.5 της ανάλυσης παλινδρόμησης, όπου εξαρτημένη μεταβλητή είναι η «αντιστροφή ρόλων του εφήβων με τον

πατέρα» και ανεξάρτητη μεταβλητή η «ποιότητα σχέσης των γονέων», η αλληλεπίδραση είναι στατιστικώς σημαντική ($p=,004$).

Τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν εν μέρει την (πρόβλεψη 2α) της δεύτερης υπόθεσης, καθότι από το σύνολο των επιμέρους μεταβλητών που χαρακτηρίζουν την ποιότητα σχέσης των γονέων δύο είναι αυτές που κατέδειξαν στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση, αλλά προς διαφορετική κατεύθυνση η καθεμία.

Συγκεκριμένα, *όσο λιγότερο συχνά εξιστορεί ο πατέρας στη μητέρα εμπειρίες που βίωσε ο έφηβος ενόσω ήταν μαζί του* (σύμφωνα με την εκτίμηση των μητέρων), *αυξάνει η αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τον πατέρα* ($p=,02$). «Η μειωμένη εξιστόρηση του πατέρα προς τη μητέρα εμπειριών που βίωσε ο έφηβος ενόσω ήταν μαζί του» (σύμφωνα με την οπτική των μητέρων), στην ουσία καταδεικνύει μειωμένη επικοινωνία μεταξύ των γονέων και μη επιτυχημένη γονεϊκή συμμαχία. Αυτό το γεγονός, εν συνεχεία φαίνεται να αυξάνει « την αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τον πατέρα», δηλαδή την ψυχολογική ανάγκη των πατέρων να εκφράσουν στα παιδιά τους πως νιώθουν και να τους ζητήσουν βοήθεια, αλλά εξίσου αυξάνει και την ανησυχία του εφήβου για τον πατέρα, καθώς και την αρνητική επίδραση στη συναισθηματική κατάσταση του εφήβου.

Καταρχάς η μειωμένη εξιστόρηση του πατέρα προς τη μητέρα μπορεί να ερμηνευθεί στο πλαίσιο της μειωμένης επικοινωνίας που έχουν οι γονείς μεταξύ τους στην περίπτωση που τα παιδιά τους είναι μεγαλύτερα των έξι ετών αναφέρουν οι Maccoby, Depner & Mnookin, (1992).

Μια πιθανή ερμηνεία του ευρήματος είναι ότι οι πατέρες στρέφονται προς τα παιδιά τους γιατί βρίσκονται σε ψυχολογική φόρτιση και χρειάζονται επικοινωνία, την οποία δεν μπορούν να έχουν με τις πρώην συζύγους τους ή με κάποιον άλλο «δικό» τους. Δεδομένου ότι τα παιδιά ως έφηβοι έχουν αυξημένη κοινωνική και συναισθηματική ωριμότητα και ένα επίπεδο γνωστικής κατανόησης των καταστάσεων που βιώνουν (Buchanan και συν. 1991. Johnston και συν. 1989), οι πατέρες στρέφονται προς αυτά, για να εκφράσουν τις βαθύτερες ανησυχίες τους και να ζητήσουν τη βοήθειά τους. Αυτό όμως στη συνέχεια αυξάνει και την ανησυχία των εφήβων για τους πατέρες τους καθώς και την αρνητική επίδραση της συναισθηματικής κατάστασης του πατέρα στον έφηβο.

Αντίθετα, το εύρημα ότι η *μειωμένη συχνότητα επικοινωνίας των γονέων* (σύμφωνα με την εκτίμηση των εφήβων) *μειώνει την αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τον πατέρα ($p=,055$)* διαφοροποιείται από το παραπάνω. Κατά συνέπεια, αυτό που προκύπτει είναι ότι η μειωμένη συχνότητα επικοινωνίας των γονέων μειώνει την αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τον πατέρα. Αυτό μπορούμε να πούμε ότι είναι αναμενόμενο, καθότι η μειωμένη συχνότητα επικοινωνίας των γονέων τείνει να αυξάνει και τη συναισθηματική «απόσταση» ανάμεσα στο παιδί και στον γονέα που δεν έχει την επιμέλεια, αφού δεν αφήνει περιθώρια για συχνή αλληλεπίδραση, συζήτηση, οικειότητα και συντροφιά μεταξύ πατέρα - εφήβου με αποτέλεσμα να μειώνει την ανάπτυξη αντιστροφής ρόλων των εφήβων με τον πατέρα.

Όσον αφορά τη διαφοροποίηση της επίδρασης των δύο επιμέρους ανεξάρτητων μεταβλητών που εκφράζουν (έλλειψη εξιστόρησης από μέρους του πατέρα προς τη μητέρα εμπειριών που βίωσε ο έφηβος ενόσω ήταν μαζί του και έλλειψη συχνής επικοινωνίας μεταξύ των γονέων) στην ανεξάρτητη μεταβλητή της «αντιστροφής ρόλων του εφήβου με τον πατέρα», είναι προφανές ότι αυτή μπορεί να ερμηνευτεί σε επίπεδο μεθοδολογίας. Η διαφορά πιθανόν να οφείλεται στο γεγονός ότι η μεταβλητή της εξιστόρησης του πατέρα προς τη μητέρα εμπειριών που βίωσε ο έφηβος ενόσω ήταν μαζί του, αποτυπώνει μια εξειδικευμένη όψη της επικοινωνίας των γονέων. Αντίθετα, η μεταβλητή της συχνότητας επικοινωνίας των γονέων καλύπτει ένα πιο ευρύ φάσμα της επικοινωνίας αυτών. Επίσης, η διαφορά μπορεί να αποδοθεί στο γεγονός ότι από τις δυο ερωτήσεις η μεν πρώτη αξιολογείται από τις αναφορές των μητέρων, ενώ η δεύτερη από τη σκοπιά των εφήβων. Ίσως το δεύτερο εύρημα που αξιολογείται από τη σκοπιά των εφήβων και ως προς τις δυο μεταβλητές να είναι πιο κοντά στην πραγματικότητα και πιο ισχυρό, παρότι έχει μικρότερη στατιστική σημαντικότητα από το πρώτο.

Οι υπόλοιπες επιμέρους μεταβλητές που συνέθεταν τη μεταβλητή της «ποιότητας σχέσης των γονέων» δεν αποδείχθηκε να ασκούν στατιστικώς σημαντική επίδραση στην «αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τον πατέρα».

Η συσχέτιση των μεταβλητών της «ποιότητας σχέσης των γονέων» και της «αντιστροφής ρόλων του εφήβου με τη μητέρα» μέσω της ανάλυσης παλινδρόμησης, δεν έδειξε στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση (πρόβλεψη 2B). Σε αυτό πρέπει να συνετέλεσαν δύο λόγοι, οι οποίοι προκύπτουν από τα ευρήματα της έρευνάς μας: 1) η ποιότητα σχέσης των γονέων, η οποία όπως προκύπτει από τους μέσους όρους χαρακτηρίζεται από έλλειψη διαφορών και συγκρούσεων (πίνακας 3.1), παράγοντας που σύμφωνα με τα ευρήματα άλλων ερευνών επιδρά στην αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τη μητέρα (Hetherington, 1999), και 2) το γεγονός ότι η αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τη μητέρα κυμαίνεται σε πολύ χαμηλά επίπεδα ($M.O = 1,38$ και $T.A = 0,43$).

Έτσι, η έλλειψη αλληλεπίδρασης της «ποιότητας σχέσης των γονέων» με την «αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τη μητέρα» αποτελεί ένδειξη ότι «η αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τη μητέρα» ως προέκταση της ποιότητας σχέσης μητέρας - εφήβου, η οποία στην έρευνά μας είναι στενή και καλή δεν επηρεάζεται από την «ποιότητα σχέσης των γονέων». Αυτό σημαίνει ότι η μητέρα ασκεί επιτυχώς τον γονεϊκό της ρόλο, μιας και ο έφηβος δεν μπαίνει σε αντιστροφή ρόλων με αυτήν (Emery, 1994).

4.2 Η ποιότητα σχέσης γονέων – εφήβου

4.2.1 Η ποιότητα σχέσης γονέων – εφήβου και το αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα και τον πατέρα

Η ποιότητα σχέσης μητέρας - εφήβου και το αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τους γονείς

Παρατηρούμε ότι στον πίνακα 3.6 της ανάλυσης παλινδρόμησης, όπου εξαρτημένη μεταβλητή είναι το «αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα» και ανεξάρτητη μεταβλητή η «ποιότητα σχέσης μητέρας - εφήβου» η αλληλεπίδραση είναι στατιστικώς σημαντική ($p=,001$).

Τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν την (πρόβλεψη 3α) της τρίτης υπόθεσης, σύμφωνα με την οποία *η μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα του εφήβου με τη μητέρα αυξάνει το αίσθημα απεγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα* ($p= ,001$). Το εύρημα συμφωνεί με τα ευρήματα των Amato & Afifi (2006) και του Buchanan και των συνεργατών του (1991), οι οποίοι κατέληξαν ότι οι έφηβοι που σημείωναν υψηλές τιμές συναισθηματικής εγγύτητας με τη μητέρα τους ήταν λιγότερο πιθανό να αισθάνονται εγκλωβισμένοι ανάμεσα στους γονείς τους. Αντίθετα, οι Afifi & Schrodts (2003) βρήκαν ότι ανεξάρτητα αν τα παιδιά έχουν συναισθηματική εγγύτητα με τους γονείς τους, όταν εμπλέκονται σε μια κατάσταση, στην οποία οι γονείς δεν έχουν την ικανότητα να επικοινωνήσουν και υιοθετούν συμπεριφορές που χαρακτηρίζονται από « απαίτηση - απόσυρση », τότε τα παιδιά είναι πολύ πιθανό να αισθανθούν εγκλωβισμένα.

Το εύρημά μας υποδηλώνει ότι όσο περισσότερο αισθάνονται οι έφηβοι ότι η μητέρα τους τους δείχνει ενδιαφέρον, κατανόηση, φροντίδα, αγάπη, εγγύτητα και τους δίνει την αίσθηση ότι μπορούν να στηριχθούν στη βοήθειά της για τη λύση των προβλημάτων τους, αυτό συμβάλλει καθοριστικά στη διαμόρφωση μιας θετικής σχέσης μεταξύ τους. Ως εκ τούτου, αποτρέπεται ο συναισθηματικός εγκλωβισμός των εφήβων από τη μητέρα.

Επίσης, το εύρημα ότι η *μεγαλύτερη από κοινού συμμετοχή μητέρας - εφήβου στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν τον έφηβο αυξάνει το αίσθημα απεγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα* ($p=,008$), επιβεβαιώνει την πρόβλεψη 3α της τρίτης υπόθεσης. Όσον αφορά το εύρημα ότι η μεγαλύτερη από κοινού συμμετοχή μητέρας - εφήβου στη λήψη αποφάσεων για θέματα που σχετίζονται με την καθημερινότητα του εφήβου (τι θα φορέσει, τι θα δει στην τηλεόραση, ποιόν θα κάνει φίλο /φίλη και πως θα ξοδέψει το χαρτζιλίκι του) αυξάνει το αίσθημα απεγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα, αυτό θα μπορούσε να ερμηνευθεί στο πλαίσιο της μεγάλης συναισθηματικής εγγύτητας μητέρας - εφήβου. Οι πολλές προσωπικές αποκαλύψεις, η εμπιστοσύνη, η τρυφερότητα και η στενή επικοινωνία που χαρακτηρίζει τη σχέση μητέρας - εφήβου τους συνδέει ιδιαίτερα, γεγονός που προσδίδει μεγαλύτερη άνεση στις μητέρες να προσεγγίζουν τα παιδιά τους για θέματα πειθαρχίας (Afifi, 2003). Έτσι, η έντονη από κοινού συμμετοχή μητέρας - εφήβου στη λήψη

αποφάσεων για θέματα καθημερινότητας του εφήβου καταδεικνύει ότι η δυνατότητα διαπραγμάτευσης ανάμεσα στη μητέρα και στον έφηβο προκύπτει μέσω της μεγάλης συναισθηματικής εγγύτητας που έχουν, καθώς και μέσω της καθημερινής φροντίδας των μητέρων προς τα παιδιά. Ο Falci, (2006), θεωρεί ότι η σύσφιγξη των σχέσεων αποτελεί φυσικό επακόλουθο, δεδομένου ότι το παιδί καταφεύγει, ως επί το πλείστον, στη μητέρα που έχει την επιμέλεια για την κάλυψη των αναγκών του.

Μέσω αυτού του είδους της σχέσης και της συμμετοχής, οι μητέρες μπορούν και θέτουν όρια στα παιδιά τους, ασκώντας τους διακριτικό έλεγχο. Αυτό καταδεικνύει ότι η δέσμευσή τους και η ικανότητά τους να συζητούν με τα παιδιά για οργάνωση, κανόνες και συγκεκριμένα όρια (Amato & Gilbreth, 1999), αυξάνει το αίσθημα απεγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα.

Επίσης, και τα ευρήματα των Maccoby, Buchanan, Mnookin & Dornbush (1993), συμφωνούν με τα δύο ευρήματά μας, ότι δηλαδή η μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα των παιδιών με τον γονέα που έχει την επιμέλεια, και η μεγαλύτερη συμμετοχή του γονέα στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν τον έφηβο επιδρούν στην καλύτερη προσαρμογή του τελευταίου.

Όσον αφορά την ιδιαίτερα ισχυρή αλληλεπίδραση που είχε η ποιότητα σχέσης μητέρας - εφήβου (μεγάλη συναισθηματική εγγύτητα και από κοινού συμμετοχή μητέρας - εφήβου στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν τον τελευταίο) με το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα, οι

ερευνητές αναφέρουν ότι η σχέση του παιδιού με τη μητέρα είναι πιο σημαντική στο να προβλέψει την προσαρμογή του μετά το διαζύγιο, απ' ό,τι η σχέση του με τον πατέρα (Afifi, 2003. Amato & Booth, 1996. Arditti, 1999. Buchanan, Maccoby & Dornbush, 1991, 1996. Hetherington, 1979. King & Sobolewski, 2006. Maccoby, Buchanan, Mnookin & Dornbush, 1993. Tschann, Johnston, Kline & Wallerstein, 1990. Richardson & McCabe, 2001). Αυτό συμβαίνει γιατί οι μητέρες, ανεξαρτήτως του καθεστώτος επιμέλειας που ισχύει, χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερη ευαισθησία για τις συναισθηματικές ανάγκες των παιδιών τους, επικοινωνούν, αλλά και υποστηρίζουν καλύτερα τα παιδιά τους σε περιόδους συναισθηματικής έντασης και στρες απ' ό,τι οι πατέρες που δεν έχουν την επιμέλεια (Arditti & Madden-Derdich, 1993. Furstenberg & Nord, 1985. Peterson & Zill, 1986).

Ορισμένοι ερευνητές θεωρούν ότι αυτή η ιδιαίτερα στενή σχέση μητέρας - παιδιού και η επιρροή των μητέρων στα παιδιά ευνοούνται από την ανάληψη της επιμέλειας από τη μητέρα και από την απουσία του πατέρα (Hetherington, 1972. 1979). Άλλοι ερευνητές επισημαίνουν την ξεχωριστή σημασία της σχέσης των εφήβων με τη μητέρα, ακόμα και στις περιπτώσεις που η επαφή τους είναι περιορισμένη μετά το διαζύγιο, λόγω μη ανάληψης από μέρος της της επιμέλειας (Buchanan και συν. 1991). Αυτό που τονίζεται είναι ότι ίσως επειδή οι μητέρες αποτελούν την πρώτη γονεϊκή φιγούρα στις ζωές των παιδιών, πριν και μετά το διαζύγιο, δεν θα πρέπει να εκπλήσσει το γεγονός ότι η σχέση μητέρας - παιδιού έχει ιδιαίτερη σημασία για την ψυχική ευεξία του παιδιού (King & Sobolewski, 2006) στην

προκειμένη περίπτωση, στον συναισθηματικό απεγκλωβισμό του. Υπάρχουν και κάποια άλλα ευρήματα, μέσω των οποίων υποστηρίζεται η άποψη ότι ενδεχομένως να υπάρχει κάποιο πρότυπο επιρροής που σχετίζεται με το φύλο του γονέα και όχι με το καθεστώς επιμέλειας, καθότι οι έφηβοι παρουσιάζουν μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα προς τις μητέρες τους, τις βιολογικές και τις θετές, απ' ό,τι με τους πατέρες, ακόμα και στις περιπτώσεις που την επιμέλεια είχαν αναλάβει οι πατέρες (Berg, 2003. Buchanan και συν.1991).

Η επιμέρους ανεξάρτητη μεταβλητή της «συμμετοχής του εφήβου στις οικιακές εργασίες στο σπίτι της μητέρας» δεν φάνηκε να αλληλεπιδρά με το «αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα». Ο λόγος είναι ότι όπως δείχνει και ο (Μ.Ο = 2,38) υπάρχει ισομερισμός των οικιακών εργασιών (πίνακας 3.3) μεταξύ μητέρας και εφήβου στο σπίτι της μητέρας. Ένα στοιχείο που καταδεικνύει την ισορροπία που υπάρχει στη σχέση και κατά συνέπεια στην καθημερινότητα μητέρας - εφήβου.

Όταν η «σχέση πατέρα - εφήβου» και «μητέρας - εφήβου» παλινδρομούνται από κοινού στη μεταβλητή του «αισθήματος εγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα », τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η προσθήκη της « σχέσης πατέρα - εφήβου» στη «σχέση μητέρας - εφήβου » ως ανεξάρτητης μεταβλητής δεν αφαιρεί από την επίδραση της «σχέσης μητέρας - εφήβου» στο «αίσθημα απεγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα» ($p=,02$)

(πρόβλεψη 3β). Το αποτέλεσμα επιβεβαιώνει εν μέρει την πρόβλεψη 3β της τρίτης υπόθεσης. Συγκεκριμένα, οι επιμέρους μεταβλητές που αποτυπώνουν τον συναισθηματικό απεγκλωβισμό του εφήβου από τη μητέρα είναι η μεγαλύτερη « συναισθηματική εγγύτητα μητέρας - εφήβου » και η «από κοινού συμμετοχή μητέρας - εφήβου στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν τον έφηβο».

Αυτό φαίνεται να ερμηνεύεται από το γεγονός ότι η σχέση της διμεταβλητής αλληλεπίδρασης «σχέσης μητέρας - εφήβου» και του « αισθήματος εγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα» είναι πολύ ισχυρή, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να παρεισφρήσει «η σχέση πατέρα - εφήβου» στην παραπάνω λειτουργία και αλληλεπίδραση.

Η ανάλυση παλινδρόμησης των μεταβλητών της «ποιότητας σχέσης μητέρας - εφήβου» και του « αισθήματος εγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα » δεν έδειξε στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση (πρόβλεψη 3γ). Το αποτέλεσμα δεν επιβεβαιώνει την πρόβλεψη 3γ της τρίτης υπόθεσης. Αυτό μάλλον μπορεί να συμβαίνει επειδή «το αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα» ενεργοποιείται και οριοθετείται μέσω «της σχέσης των εφήβων με τον πατέρα». Η «σχέση μητέρας - εφήβου» όσο ευεργετική επίδραση και να έχει στον έφηβο, φαίνεται ότι δεν μπορεί να ανακόψει «το αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα».

Η ποιότητα σχέσης πατέρα - εφήβου και το αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τους γονείς

Παρατηρούμε ότι στον πίνακα 3.8 της ανάλυσης παλινδρόμησης, όπου εξαρτημένη μεταβλητή είναι το «αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα» και ανεξάρτητη μεταβλητή η «ποιότητα σχέσης πατέρα - εφήβου», η αλληλεπίδραση είναι στατιστικώς σημαντική ($p=,01$). Τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν την (πρόβλεψη 3δ) της τρίτης υπόθεσης, σύμφωνα με την οποία *η μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα του εφήβου με τον πατέρα αυξάνει το αίσθημα απεγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα ($p=,013$)*. Αυτό το εύρημα συμφωνεί με τα ευρήματα των Amato & Afifi, (2006) και του Buchanan και των συνεργατών του (1991), ότι δηλαδή η μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα του εφήβου με τον πατέρα μειώνει το αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου.

Το εύρημά μας υποδηλώνει ότι όσο περισσότεροι αισθάνονται οι έφηβοι ότι ο πατέρας τους τους δείχνει ενδιαφέρον, κατανόηση, φροντίδα, αγάπη, εγγύτητα και τους δίνει την αίσθηση ότι μπορούν να στηριχθούν στη βοήθειά του για τη λύση των προβλημάτων τους, αυτό συμβάλλει καθοριστικά στη διαμόρφωση μιας θετικής σχέσης μεταξύ τους, γεγονός που μειώνει το συναισθηματικό εγκλωβισμό των εφήβων από τον πατέρα.

Ωστόσο, η συσχέτιση έδειξε οριακή στατιστική σημαντικότητα στην έρευνα του Buchanan και των συνεργατών του (1991), σε σύγκριση με τη

μητέρα. Στη δική μας έρευνα η στατιστική σημαντικότητα ήταν απλώς μικρότερη από την αντίστοιχη συσχέτιση με τη μητέρα. Η σχετικά αδύναμη συσχέτιση της συναισθηματικής εγγύτητας πατέρα - εφήβου και του αισθήματος εγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα, θα μπορούσε να ήταν πιο ισχυρή εάν μεγαλύτερος αριθμός πατέρων συμμετείχε πιο έντονα στις ζωές των παιδιών τους και είχε μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα με αυτά.

Η σχέση του εφήβου με τον πατέρα έχει μέτρια επίδραση στην προσαρμογή του εφήβου (Amato & Gilbreth, 1999. King & Sobolewski, 2006). Αυτό, κατά ένα μέρος, οφείλεται στο γεγονός ότι ο ρόλος του πατέρα, οι υποχρεώσεις και η σχέση του με τα παιδιά διαφέρουν από της μητέρας, καθότι δεν έχει την επιμέλεια και δεν ζει πλέον μαζί τους (Χατζηχρήστου, 1999). Ενώ ο ρόλος της μητέρας που έχει την επιμέλεια γίνεται περισσότερο κυρίαρχος μετά το διαζύγιο, εντούτοις δεν μειώνεται η αξία του ψυχολογικού ρόλου του πατέρα, καθότι έχει διαπιστωθεί ότι η σχέση του παιδιού με τον πατέρα που δεν έχει την επιμέλεια είναι εξίσου σημαντική για την ευεξία του, απλώς διαφέρει από τη σχέση που έχει με τη μητέρα που έχει την επιμέλεια (Amato & Booth, 1996. Emery, 1994. Hess & Camara, 1979. Richardson & McCabe, 2001. Wallerstein & Kelly, 1980).

Οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι οι πατέρες μπορούν να συνεισφέρουν ουσιαστικά στην ευεξία των παιδιών τους μόνον όταν υπάρχουν ισχυροί συναισθηματικοί δεσμοί ανάμεσα σε αυτούς και στα παιδιά τους, και όταν οι ίδιοι συμμετέχουν ενεργά και υπεύθυνα στη ζωή των παιδιών τους, (Amato

& Gilbreth, 1999. King & Sobolewski, 2006), γεγονός που στη συνέχεια μειώνει το αίσθημα εγκλωβισμού των παιδιών από τον πατέρα.

Έτσι, από τα παραπάνω προκύπτει ότι η σχετικά αδύναμη αλληλεπίδραση της ποιότητας «σχέσης πατέρα - εφήβου» με το «αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα» θα ήταν πιο ισχυρή στην περίπτωση που οι πατέρες είχαν μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα με τα παιδιά τους από αυτή που έχουν, καθώς και πιο ενεργή συμμετοχή στη ζωή των παιδιών τους.

Οι υπόλοιπες επιμέρους μεταβλητές που απαρτίζουν την ποιότητα σχέσης πατέρα - εφήβου δεν έδειξαν να αλληλεπιδρούν στατιστικώς σημαντικά με το αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα. Αυτό σημαίνει ότι τελικά την ισχυρότερη αλληλεπίδραση με το αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα την έχει η συναισθηματική εγγύτητα του εφήβου με τον πατέρα.

Όταν η «σχέση πατέρα - εφήβου » και « μητέρας - εφήβου » παλινδρομούνται από κοινού στο « αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα», τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η προσθήκη της «σχέσης μητέρας - εφήβου» στην «σχέση πατέρα - εφήβου» ως ανεξάρτητης μεταβλητής, ακυρώνει την αλληλεπίδραση της «σχέσης πατέρα - εφήβου στο «αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα» (πρόβλεψη 3ε)

δείχνοντας έλλειψη στατιστικής σημαντικότητας. Το αποτέλεσμα δεν επιβεβαιώνει την πρόβλεψη 3ε της τρίτης υπόθεσης

Αυτό συμβαίνει γιατί η στατιστική σημαντικότητα της διμεταβλητής «σχέση πατέρα - εφήβου» και του «αισθήματος εγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα» όπως προκύπτει στην πρόβλεψη 3δ είναι μέτριας ισχύος ($p=,013$). Επίσης, ένας άλλος λόγος είναι ότι οι μητέρες έχουν την ικανότητα λόγω της μεγαλύτερης συναισθηματικής εγγύτητας με τα παιδιά τους να επεμβαίνουν στη λειτουργία και στην αλληλεπίδραση «πατέρα - εφήβου» και του «αισθήματος εγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα», εξαλείφοντας τα αρνητικά συναισθήματα των παιδιών που αισθάνονται εγκλωβισμένα (Buchanan και οι συν. 1991).

Η συσχέτιση των μεταβλητών της «σχέσης πατέρα - εφήβου» και του «αισθήματος εγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα», μέσω της ανάλυσης παλινδρόμησης, δεν έδειξε στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση (πρόβλεψη 3στ). Το αποτέλεσμα δεν επιβεβαιώνει την πρόβλεψη 3στ της τρίτης υπόθεσης. Αυτό συμβαίνει επειδή το «αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα» ενεργοποιείται και οριοθετείται από τη «σχέση του εφήβου με τη μητέρα». Η «σχέση πατέρα - εφήβου» δεν έχει τη δυναμική να επηρεάσει το «αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα».

Παρατηρούμε ότι στον πίνακα (3.9) του Mac Nemar Test, όπου συγκρίνεται το αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα και τον

πατέρα, η συσχέτιση είναι στατιστικώς σημαντική ($p=,000$). Το αποτέλεσμα επιβεβαιώνει την (πρόβλεψη 3ζ) της τρίτης υπόθεσής μας, σύμφωνα με την οποία *οι έφηβοι εγκλωβίζονται συναισθηματικά περισσότερο από τον πατέρα και λιγότερο από τη μητέρα* ($p=,000$). Σύμφωνα με αυτό το αποτέλεσμα, ο πατέρας συμβάλλει πολύ περισσότερο από τη μητέρα στη δημιουργία αισθήματος εγκλωβισμού στον έφηβο. Αυτό μπορεί να ερμηνευθεί στο πλαίσιο ενός άλλου ευρήματός μας, σύμφωνα με το οποίο οι έφηβοι έχουν μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα με τη μητέρα και μεγαλύτερη από κοινού συμμετοχή με αυτήν στη λήψη αποφάσεων για θέματα που αφορούν την καθημερινότητά τους, απ' ό,τι με τον πατέρα. Ο Buchanan και οι συνεργάτες του (1991) υποστηρίζουν ότι οι γονείς που έχουν στενή σχέση με τα παιδιά τους είναι πιο ευαίσθητοι στα αισθήματα αυτών και είναι λιγότερο πιθανό να συμπεριφερθούν κατά τρόπο που θα τα εγκλωβίσουν συναισθηματικά.

Οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι, ενδεχομένως, η τάση των παιδιών να έχουν στενότερες σχέσεις με τις μητέρες απ' ό,τι με τους πατέρες τους υποδηλώνει πως η συμπεριφορά των μητέρων ασκεί πιο ισχυρή επίδραση στα αισθήματα εγκλωβισμού των παιδιών ή ότι οι μητέρες έχουν την ικανότητα να εξαλείφουν τα αρνητικά συναισθήματα των παιδιών που αισθάνονται εγκλωβισμένα. Βέβαια δεν αποκλείεται να συμβαίνει και το αντίθετο, τα παιδιά που αισθάνονται λιγότερο εγκλωβισμένα ανάμεσα στους γονείς τους να αναπτύσσουν και να διατηρούν πιο στενές σχέσεις μαζί τους μετά το διαζύγιο (Buchanan και συν. 1991).

4.2.2 Η ποιότητα της σχέσης γονέων – εφήβου και η αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τη μητέρα και τον πατέρα

Η ποιότητα της σχέσης μητέρας - εφήβου και η αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τη μητέρα και τον πατέρα

Παρατηρούμε ότι στον πίνακα 3.10 της ανάλυσης παλινδρόμησης, όπου εξαρτημένη μεταβλητή είναι η «αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τη μητέρα» και ανεξάρτητη μεταβλητή η «ποιότητα σχέσης μητέρας - εφήβου» η αλληλεπίδραση είναι στατιστικώς σημαντική ($p=,000$). Το αποτέλεσμα αυτό της έρευνας δεν επιβεβαιώνει την (πρόβλεψη 4α) της τέταρτης υπόθεσης. Σύμφωνα με το παραπάνω εύρημα η **μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα των εφήβων με τη μητέρα μειώνει την αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με αυτή ($p=,000$)**. Αυτό το εύρημα διαφοροποιείται από τα ευρήματα των Afifi (2003), Amato, Rezac & Booth (1995), Arditti (1999) και Hetherington (1999), οι οποίοι κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι τα παιδιά που ανέφεραν μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα με τις μητέρες τους ανέπτυσαν μεγαλύτερη αντιστροφή ρόλων με αυτές σε συναισθηματικό επίπεδο.

Παρότι το αποτέλεσμα μας δεν επαληθεύει αυτό που αναφέρεται στη σχετική βιβλιογραφία, εντούτοις, αντανακλά την αποδεκτή άποψη και την επιθυμητή εκείνη κατάσταση, στο πλαίσιο της οποίας οι μητέρες φαίνεται να έχουν επαναδιαπραγματευτεί τα όρια οικειότητας με τα παιδιά τους και να έχουν βρει τις κατάλληλες ισορροπίες στη μεταξύ τους σχέση, που τους εξασφαλίζουν μεγαλύτερη σταθερότητα στην άσκηση του γονεϊκού τους ρόλου (Wallerstein, 1985b), γεγονός που μειώνει εν συνεχεία την πιθανότητα τα παιδιά να αναπτύξουν αντιστροφή ρόλων σε σχέση με τη μητέρα.

Το εύρημα δείχνει ότι οι μητέρες, μέσω της μεγάλης συναισθηματικής εγγύτητας που έχουν με τα παιδιά τους, τους προσφέρουν αποδοχή και ζεστασιά, συζητούν και ακούνε προσεκτικά τα προβλήματά τους, τους προσφέρουν ευκαιρίες για ατομική έκφραση, αλλά συγχρόνως είναι σε θέση να διαχωρίσουν τα όρια που θα τους έδιναν τη δυνατότητα να μοιραστούν και τις ανησυχίες τους με τους εφήβους εμπλέκοντάς τους σε διαδικασία αντιστροφής ρόλων.

Η διαφοροποίηση του παρόντος ευρήματος με τα ευρήματα των άλλων ερευνών θα μπορούσε να οφείλεται στο διαφορετικό πολιτισμικό πλαίσιο από το οποίο προέρχονται οι άλλες έρευνες. Προφανώς, οι ελληνίδες μητέρες δίνουν προτεραιότητα στη φυσική ροή της σχέσης τους με το παιδί, διατηρώντας τα ιεραρχικά γενεακά όρια. Φροντίζουν να αποτελούν σταθερή πηγή υποστήριξης για τα παιδιά τους, παραμερίζοντας τις όποιες προσωπικές ανησυχίες και ανάγκες τους.

Το παραπάνω εύρημα υποδηλώνει ότι οι μητέρες και οι έφηβοι του δείγματός μας έχουν δημιουργήσει ένα υγιές σχήμα αλληλεπίδρασης. Διατηρούν ισχυρή συναισθηματική επαφή, παράλληλα όμως ο καθένας παραμένει στον ρόλο του, επιτρέποντας τη συναισθηματική και λειτουργική αυτονομία μητέρων και εφήβων.

Επίσης, το γεγονός ότι έχουν περάσει τρία με τέσσερα χρόνια από την έκδοση του νομικού διαζυγίου, επιτρέπει στις μητέρες να επανακτήσουν τη συναισθηματική τους ισορροπία και το σχήμα αλληλεπίδρασης μητέρας - παιδιού να λειτουργεί εύρυθμα (Ahron, 1993. Hetherington, 1989. 1991), με αποτέλεσμα να μη διενεργείται αντιστροφή ρόλων μεταξύ μητέρας και εφήβου.

Οι επιμέρους ανεξάρτητες μεταβλητές «συμμετοχή του εφήβου στις οικιακές εργασίες στο σπίτι της μητέρας» και «συμμετοχή από κοινού μητέρας - εφήβου στη λήψη αποφάσεων για θέματα του εφήβου» δεν φάνηκε να αλληλεπιδρούν με την «αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τη μητέρα». Ο λόγος είναι ότι όπως δείχνει και ο μέσος όρος υπάρχει ισομερισμός των οικιακών εργασιών (πίνακας 3.3) μεταξύ μητέρας και εφήβου στο σπίτι της μητέρας (Μ.Ο = 2,38) και η αντιστροφή ρόλων των εφήβων σε σχέση με τη μητέρα κινείται σε χαμηλά επίπεδα (Μ.Ο=1,38), με αποτέλεσμα να μην υπάρχει στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση. Επίσης η έλλειψη στατιστικώς σημαντικής αλληλεπίδρασης της άλλης επιμέρους

μεταβλητής «συμμετοχή από κοινού μητέρας - εφήβου στη λήψη αποφάσεων για θέματα του εφήβου» με την αντιστροφή ρόλων του εφήβου σε σχέση με τη μητέρα μπορεί μάλλον να αποδοθεί στην έλλειψη συσχέτισης μεταξύ των δυο μεταβλητών.

Όταν η «σχέση πατέρα - εφήβου» και «μητέρας - εφήβου» παλινδρομούνται από κοινού στην «αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τη μητέρα» (πρόβλεψη 4B), τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η προσθήκη της «σχέσης πατέρα - εφήβου» στη «σχέση μητέρας - εφήβου» ως ανεξάρτητης μεταβλητής δεν αφαιρεί τίποτε από την επίδραση της «σχέσης μητέρας - εφήβου» στην «αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τη μητέρα». Το αποτέλεσμα δεν επιβεβαιώνει την πρόβλεψη 4B της τέταρτης υπόθεσης. Συγκεκριμένα, η «μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα μητέρας -εφήβου», παραμένει ανεπηρέαστη από τη μεταβλητή της «σχέσης πατέρα - εφήβου» ως προς την «αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τη μητέρα» ($p = ,009$), (πίνακας 3.11).

Αυτό καταδεικνύει ότι η αλληλεπίδραση των διμεταβλητών «σχέση μητέρας - εφήβου» και «αντιστροφής ρόλων του εφήβου με τη μητέρα» είναι πολύ ισχυρή, με αποτέλεσμα η μεταβλητή της σχέσης «πατέρα - εφήβου» να μην μπορεί να την επηρεάσει.

Η συσχέτιση των μεταβλητών «σχέση μητέρας - εφήβου» και «αντιστροφής ρόλων του εφήβου με τον πατέρα», μέσω της ανάλυσης παλινδρόμησης, δεν έδειξε στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση (

πρόβλεψη 4γ). Το αποτέλεσμα δεν επιβεβαιώνει την πρόβλεψη 4γ της τέταρτης υπόθεσης. Όπως προκύπτει και από τα ευρήματά μας, αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η «αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τον πατέρα» ενεργοποιείται και οριοθετείται από την ποιότητα σχέσης του πατέρα με τον έφηβο. Η «σχέση μητέρας - εφήβου» όσο ισχυρή επίδραση και να ασκεί στον έφηβο, δεν μπορεί να επιδράσει στην «αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τον πατέρα».

Η ποιότητα σχέσης πατέρα - εφήβου και η αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τον πατέρα και τη μητέρα

Παρατηρούμε ότι στον πίνακα 3.12 της ανάλυσης παλινδρόμησης, όπου εξαρτημένη μεταβλητή είναι η «αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τον πατέρα» και ανεξάρτητη μεταβλητή η «ποιότητα σχέσης πατέρα - εφήβου», η αλληλεπίδραση είναι στατιστικώς σημαντική ($p=,000$). Τα αποτελέσματα της έρευνάς μας επιβεβαιώνουν την (πρόβλεψη 4δ) της τέταρτης υπόθεσης, σύμφωνα με την οποία *η μεγαλύτερη συμμετοχή των εφήβων στις οικιακές εργασίες στο σπίτι του πατέρα, αυξάνει την αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τον πατέρα, ($p=,02$).*

Η αυξημένη συμμετοχή του εφήβου στις οικιακές εργασίες στο σπίτι του πατέρα συσχετίζεται με τα κοινωνικά στερεότυπα που θέλουν τους

πατέρες να απέχουν από τις οικιακές εργασίες ή να είναι ελλειπείς ως προς αυτές, με αποτέλεσμα να δίνουν στον έφηβο χώρο για δράση και ανάληψη ευθυνών. Αυτό, όμως, εν συνεχεία ενεργοποιεί και αυξάνει την αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τον πατέρα σε συναισθηματικό επίπεδο. Δίνεται η δυνατότητα στον πατέρα να εκφράσει στον έφηβο πως νιώθει, ζητώντας τη βοήθειά του και ακολούθως ο έφηβος ανησυχεί για τον πατέρα και αισθάνεται άσχημα όταν ο πατέρας του δε νιώθει καλά.

Αυτό το εύρημα καταδεικνύει τη μεταβολή ρόλων που τα παιδιά μπορεί να βιώσουν λόγω διαζυγίου σε σχέση με τους πατέρες τους, όταν αυτοί δεν έχουν την επιμέλεια. Σε ορισμένες περιπτώσεις η κατάσταση αυτή μπορεί να διαταράξει τη σταθερότητα της ιεραρχίας των ρόλων γονέα - παιδιού (Χατζηχρήστου, 1999). Όπως αναφέρει ο Weiss (1979c), ενώ η δομή της ιεραρχίας στο διγονεϊκό νοικοκυριό στηρίζεται στον πλήρη «συνεταιρισμό» δύο ενηλίκων, οι οποίοι ιεραρχικά βρίσκονται σε πιο ισχυρή θέση απ'ό,τι τα παιδιά, στις μονογονεϊκές οικογένειες αυτή η ιεραρχία μπορεί να καταργηθεί και τα παιδιά να «προωθηθούν» σε ρόλο ενήλικα, ενισχύοντάς τους την αίσθηση ότι έχουν σχέση συνομήλικου με το γονέα.

Αυτό που μπορεί να μας προβληματίσει, μέσω του παραπάνω σχήματος αλληλεπίδρασης πατέρα - εφήβου, είναι ότι η αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τον πατέρα δεν ενεργοποιείται μέσω της αυξημένης συναισθηματικής εγγύτητας, όπου ο έφηβος αισθάνεται ότι ο πατέρας του δείχνει ενδιαφέρον, κατανόηση, φροντίδα, αγάπη και τού επιτρέπει να

αισθάνεται ότι μπορεί να στηριχθεί στη βοήθειά του για τη λύση των προβλημάτων του. Θεωρούμε ότι σε μια τέτοια περίπτωση ο έφηβος θα είχε πιο θετική άποψη για τη σχέση με τον πατέρα του, γεγονός που θα βοηθούσε στη διαμόρφωση μιας πιο ισορροπημένης σχέσης μεταξύ τους` ο γονέας και το παιδί εκφράζουν με ειλικρίνεια τις ανησυχίες τους και έτσι δημιουργείται προοδευτικά ένα κλίμα αλληλοϋποστήριξης και ενθάρρυνσης (Χατζηκρήστου, 1999), μετριάζοντας τις ενδεχόμενες αρνητικές συνέπειες της αντιστροφής ρόλων.

Οι ερευνητές επισημαίνουν ότι συμβαίνει συχνά οι γονείς, ενώ παρουσιάζουν μειωμένη ικανότητα ως προς την άσκηση του γονεϊκού τους ρόλου και είναι λιγότερο στοργικοί και διαθέσιμοι συναισθηματικά με τα παιδιά τους, αλλά και λιγότερο συνεπείς ως προς την τήρηση της πειθαρχίας αυτών, καθότι λειτουργούν υπό συναισθηματική ένταση (King & Sobolewski, 2006. Wallerstein & Kelly, 1980), να εξαρτώνται συναισθηματικά από τα παιδιά και να τους γίνονται «βάρος» ζητώντας τη βοήθειά τους (Wallerstein & Kelly, 1980).

Το παραπάνω εύρημα ίσως δείχνει ότι δεν έχει επέλθει η απαιτούμενη ισορροπία στη σχέση πατέρα - εφήβου, καθότι ο πατέρας φαίνεται να μην είναι σε θέση να εκπληρώσει επιτυχώς τον γονεϊκό του ρόλο και τις υποχρεώσεις του απέναντι στο παιδί του. Δίνει προτεραιότητα στις προσωπικές του ανάγκες και επιθυμίες, τις οποίες «ζητάει» να καλύψει μέσω της υποστήριξης του παιδιού, το οποίο, λόγω της κρίσιμης αναπτυξιακής

φάσης που διανύει, είναι επιφορτισμένο με τις δικές του αγωνίες και ανησυχίες.

Οι έφηβοι στην προσπάθειά τους να προσαρμοστούν στο νέο οικογενειακό σχήμα και να αντεπεξέλθουν στις δυσκολίες και στις προκλήσεις στη σχέση τους με τον πατέρα, ανταποκρίνονται σε αυτού του είδους την αλληλεπίδραση μαζί του, και προωθούνται σε θέση μεγαλύτερης δύναμης και υπευθυνότητας απέναντι σε αυτόν, ίσως γιατί νιώθουν ότι αυτός είναι ένας εναλλακτικός τρόπος να βρίσκονται κοντά του και να επικοινωνούν μαζί του.

Από μια άποψη, η παραπάνω αλληλεπίδραση μπορεί να δημιουργήσει στους εφήβους αισθήματα αυτοεκτίμησης, τα οποία ενισχύονται από τη συνειδητοποίηση της συνεισφοράς τους στο νοικοκυριό και στη συναισθηματική υποστήριξη του πατέρα (Weiss, 1979c). Όμως, τα παιδιά που εμπλέκονται σε αντιστροφή ρόλων με τον πατέρα είναι πολύ πιθανό να βιώνουν συναισθηματική ένταση, επειδή μπορεί να αισθανθούν πικρία που αγνοούνται οι δικές τους ανάγκες (Weiss, 1979b). Έχοντας ιδιαίτερες ευθύνες και φροντίδα για το γονέα, χάνουν ορισμένες πλευρές της εφηβικής τους ηλικίας και αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην κάλυψη των δικών τους συναισθηματικών (Χατζηχρήστου, 1999). Δεν έχουν την ευκαιρία να προχωρήσουν με επιτυχία στη διαδικασία της αυτονόμησής τους και αντιμετωπίζουν δυσκολίες και καθυστέρηση στην επίτευξη των αναπτυξιακών στόχων της ηλικίας αυτής (Wallerstein & Kelly, 1974, 1980). Αισθάνονται όμως εξαναγκασμένα να συνεχίσουν να ασκούν τον ρόλο του

ατόμου που φροντίζει από φόβο μήπως τα απορρίψουν ή τα εγκαταλείψουν (Weiss, 1979b). Αυτό το συναίσθημα μπορεί εν συνεχεία να καταλήξει σε φοβία και συναισθηματικό σφίξιμο, κίνητρο για πρόωρη και επίπλαστη ανεξαρτησία (Weiss, 1979b).

Οι έφηβοι, λόγω της κρίσιμης ηλικιακής περιόδου που διανύουν, έχουν ανάγκη τη φυσική και συναισθηματική διαθεσιμότητα του πατέρα, που θα τους κάνει να νιώσουν ασφαλείς (Τσιάντης, 2000). Η αίσθηση, όμως, αυτής της ασφάλειας έχει άμεση σχέση με το ενδιαφέρον του πατέρα να επενδύσει συναισθηματικά στην ευεξία του παιδιού και να αναγνωρίσει τις ανάγκες του, δίνοντας προτεραιότητα σε αυτές.

Όπως προκύπτει από τις έρευνες, ο κίνδυνος που ελλοχεύει για τους εφήβους, μέσω της εκτεταμένης αντιστροφής ρόλων, είναι ότι στην περίπτωση που οι γονείς αδυνατούν να αναγνωρίσουν και να ικανοποιήσουν τις ανάγκες των παιδιών τους μέσω υγιών διαπροσωπικών σχέσεων με αυτά, τα παιδιά να μεγαλώνουν σ' ένα περιβάλλον που δεν τους δίνεται η δυνατότητα να αποκτήσουν πλήρη επίγνωση των δικών τους συναισθηματικών αναγκών (Weiss, 1979b. Hetherington, 1999). Η περαιτέρω συνέπεια θα είναι να δυσκολεύονται να εκφραστούν αποτελεσματικά ως προς τις δικές τους ανάγκες και επιθυμίες, και να αδυνατούν να αξιοποιήσουν τις σχέσεις τους με τους άλλους, ώστε να αντλούν ανακούφιση και ικανοποίηση.

Δεδομένου ότι η ποιοτική επικοινωνία των γονέων με τα παιδιά βασίζεται στην αγάπη, στον αλληλοσεβασμό, καθώς και στις σταθερές

προσδοκίες από τη μεριά των γονέων, αναλόγως της ηλικίας και των δυνατοτήτων των παιδιών, η αντιστροφή ρόλων δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να λειτουργεί ως εξαναγκασμός και περιορισμός στην ελεύθερη έκφραση των εφήβων και στην προσπάθεια για την επίτευξη της αυτονομίας τους (Χατζηχρήστου, 1999).

Σύμφωνα με ένα άλλο εύρημα της ίδιας (πρόβλεψης 4δ) και υπόθεσης, *όσο περισσότερο φροντίζει, ενημερώνεται και συμμετέχει ο πατέρας για τις/στις δραστηριότητες του εφήβου αυξάνεται η αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τον πατέρα ($p=,04$).* Το εύρημα επιβεβαιώνει την πρόβλεψη 4δ της τέταρτης υπόθεσης και δείχνει ότι όσο περισσότερο ενημερώνεται, φροντίζει και συμμετέχει ο πατέρας για τις/στις δραστηριότητες του εφήβου δημιουργείται ένα πλαίσιο αλληλεπίδρασης μεταξύ των δυο, το οποίο προσφέρει στον πατέρα περισσότερο τη δυνατότητα να εκφράσει στον έφηβο πως νιώθει, ζητώντας τη βοήθεια και την υποστήριξή του, αλλά στη συνέχεια βάζει τον έφηβο σε διαδικασία μεγαλύτερης ανησυχίας και συναισθηματικής έντασης για την κατάσταση του πατέρα. Η αντιστροφή ρόλων στην παραπάνω αλληλεπίδραση προκύπτει ως ανταπόδοση του ενδιαφέροντος και της συμμετοχής του πατέρα στις δραστηριότητες του εφήβου.

Στην προκειμένη περίπτωση προκαλείται αμφίδρομη αλληλεπίδραση που καταλύει τα ιεραρχικά όρια μεταξύ πατέρα - εφήβου και η σχέση τους, μέσω της συγκεκριμένης διεύρυνσης, δείχνει να αποκτά περισσότερο φιλικό

χαρακτήρα. Ενώ η αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τον πατέρα απαιτεί επένδυση χρόνου και ψυχικού δυναμικού εκ μέρους του εφήβου, που είναι και δεσμευτική, ταυτόχρονα όμως μπορεί να ευνοήσει τη δημιουργία στενής σχέσης μεταξύ τους. Αναγνωρίζοντας ότι μια σχετικά ευέλικτη ιεραρχία ρόλων είναι καθοριστική για τη καλή λειτουργία της μονογονεϊκής οικογένειας, επισημαίνουμε ότι και οι στενότερες συναισθηματικές σχέσεις είναι θετικές όταν δεν ξεπερνιούνται κάποια όρια (Χατζηχρήστου, 1999).

Δεδομένου ότι η αποχώρηση του πατέρα από την οικογένεια επιφέρει μεγάλες αλλαγές στη σχέση πατέρα - παιδιού (Amato & Keith, 1991a. Richardson & McCabe, 2001), ίσως το παραπάνω εύρημα να μπορεί να ερμηνευθεί στο πλαίσιο της σχέσης, όπου σύμφωνα με τους ερευνητές, οι πατέρες που δεν έχουν την επιμέλεια και διατηρούν επαφή με τα παιδιά τους μετά το διαζύγιο τείνουν να έχουν μια περισσότερο φιλική σχέση με αυτά , παρά μια παραδοσιακά γονεϊκή (Amato & Gilbreth, 1999. Emery, 1994. Furstenberg & Nord, 1985. Hetherington & Jodl, 1994).

Οι ερευνητές επισημαίνουν ότι δεν είναι όλες οι μορφές αντιστροφής ρόλων των παιδιών σε σχέση με τους γονείς επιβλαβείς, αλλά μπορεί να έχουν και θετικά αποτελέσματα. Αυτό που έχει σημασία είναι να γίνεται διαχωρισμός ανάμεσα στις προβληματικές και μη μορφές ευθυνών που αναλαμβάνουν τα παιδιά (Arditti, 1999. Jurkovic Thirkield & Morrell, 2001). Η διαφοροποίηση, τονίζει η Arditti (1999), έγκειται κατά ένα μέρος στο ηθικό πλαίσιο των δραστηριοτήτων που αναλαμβάνουν τα παιδιά, το οποίο, εν συνεχεία, επηρεάζει την ισορροπία των συναλλαγών στην οικογένεια.

Έτσι, η παραπάνω αλληλεπίδραση δεν θα πρέπει να θεωρηθεί απαραίτητα παθολογική ή δυσλειτουργική. Αντίθετα, όπως υποστηρίζουν οι ερευνητές μπορεί να αναπτύξει στο παιδί υπευθυνότητα, ωριμότητα και κοινωνικές δεξιότητες (Hetherington, 1999. Jurkovic, 1991. Weiss, 1979). Τα προβλήματα ανακύπτουν όταν η συμβολή εκ μέρους του παιδιού είναι μακροπρόθεσμη, δυσανάλογη με την ηλικία του, ακόμα δε όταν οι ευθύνες που αναλαμβάνει δεν συνοδεύονται από την υποστήριξη ή την καθοδήγηση του γονέα ή ενός άλλου ενήλικου, και γενικά όταν οι αναπτυξιακές του ανάγκες δεν ικανοποιούνται (Jurkovic, 1991. Weiss, 1979b).

Σύμφωνα με ένα άλλο εύρημα (πρόβλεψη 4δ) της τέταρτης υπόθεσης, *όσο περισσότερο αισθάνεται ο έφηβος χαρούμενος για τις επικείμενες συναντήσεις με τον πατέρα τους, και δηλώνει παράλληλα ότι επιθυμεί οι συναντήσεις με τον πατέρα του να είναι πιο συχνές και μεγαλύτερης διάρκειας, μειώνεται η ανάπτυξη αντιστροφής ρόλων του εφήβου με τον πατέρα ($p=,000$).* Το παραπάνω αποτέλεσμα επαληθεύει την (πρόβλεψη 4δ) της τέταρτης υπόθεσης της έρευνάς μας και συμφωνεί με το εύρημα της Hetherington (1999), η οποία επίσης κατέληξε ότι όταν η αντιστροφή ρόλων των παιδιών με τους πατέρες ήταν έντονη, τα παιδιά ανέφεραν αισθήματα δυσφορίας και αποστροφής προς αυτούς, ενώ στην περίπτωση που οι πατέρες έδειχναν αδύναμοι και ευάλωτοι τα παιδιά τηρούσαν απορριπτική στάση απέναντί τους. Αντίθετα, όταν η αντιστροφή ρόλων των παιδιών με τους πατέρες ήταν μέτρια, αυτό συσχετιζόταν με αυξημένα

αισθήματα συμπόνοιας και εγγύτητας των παιδιών γι' αυτούς. Η Hetherington υποστηρίζει ότι όταν καλλιεργείται κλίμα θλίψης και απαίτησης από μέρους του γονέα, είναι αναμενόμενο το παιδί να αποδεσμεύεται και να αποστασιοποιείται ουσιαστικά από κάθε μορφή εξάρτησης απ' αυτόν· αυτό το στοιχείο προκύπτει και από το δικό μας το εύρημα. Η Johnston (1990) υποστηρίζει ότι ο πιο ισχυρός παράγοντας για να αποστασιοποιηθεί το παιδί από το γονέα είναι η εκτεταμένη διάχυση ρόλων ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας, από την οποία προκύπτει και η αντιστροφή ρόλων.

Επειδή, όπως επισημαίνουν οι ερευνητές, η μη καταλληλότητα της αντιστροφής ρόλων φαίνεται να γίνεται αντιληπτή από το παιδί, όταν αισθάνεται δυσφορία ως προς τη σχέση του με τον γονέα (Hetherington, 1999. Wallerstein, 1985b. Weiss, 1979c), αυτό το εύρημα θεωρούμε ότι συμπληρώνει ερμηνευτικά τα δύο παραπάνω ευρήματα. Δείχνει ότι όταν ο έφηβος αναπτύσσει αντιστροφή ρόλων με τον πατέρα, καταπιέζεται και βρίσκεται σε σύγκρουση με τον εαυτόν του, καθότι χαίρεται με τις επικείμενες συναντήσεις μαζί του, και επιθυμεί μεγαλύτερη συχνότητα και διάρκεια, μόνο μέσα από μειωμένη αντιστροφή ρόλων με τον πατέρα.

Αυτό που προκύπτει από τα παραπάνω ευρήματα, είναι ότι, προκειμένου η σχέση να κινηθεί σε πιο υγιή πλαίσια, ο πατέρας θα πρέπει να έχει επίγνωση των ορίων της σχέσης του με το παιδί, των δυνατοτήτων και

των αναγκών του εφήβου και να αποφεύγει να δείχνει αδύναμος και ευάλωτος.

Συνεπώς, η πρόκληση που έχουν να αντιμετωπίσουν γονείς και έφηβοι (στην προκειμένη περίπτωση πατέρες και έφηβοι) είναι να διατηρήσουν μια στενή και υποστηρικτική σχέση, η οποία θα στηρίζεται σε ανοιχτή επικοινωνία και εμπιστοσύνη, ενώ παράλληλα θα ενθαρρύνει την προσπάθεια - την ανάγκη των εφήβων για αυτονομία και ατομικότητα (Quintata & Lapsley, 1990).

Οι υπόλοιπες επιμέρους ανεξάρτητες μεταβλητές που απαρτίζουν την ποιότητα σχέσης πατέρα - εφήβου δεν έδειξαν να αλληλεπιδρούν στατιστικώς σημαντικά με την αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τον πατέρα.

Όταν η «σχέση πατέρα - εφήβου» και «μητέρας - εφήβου» παλινδρομούνται από κοινού στην «αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τον πατέρα» τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η προσθήκη της « σχέσης μητέρας - εφήβου» στην «σχέση πατέρα - εφήβου» ως ανεξάρτητης μεταβλητής δεν αφαιρεί τίποτα από την επίδραση της «σχέσης πατέρα - εφήβου» στην «αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τον πατέρα» (πρόβλεψη 4ε). Το αποτέλεσμα επιβεβαιώνει εν μέρει την πρόβλεψη 4ε της τέταρτης υπόθεσης.

Συγκεκριμένα, οι επιμέρους μεταβλητές που επιδρούν προς την ίδια κατεύθυνση (όπως στην πρόβλεψη 4δ) στην «αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τον πατέρα» δείχνουν να είναι η «μεγαλύτερη συμμετοχή του εφήβου στις οικιακές εργασίες στο σπίτι του πατέρα», η «μεγαλύτερη ενημέρωση , φροντίδα και συμμετοχή του πατέρα για/σε δραστηριότητες του εφήβου» καθώς και η « μεγαλύτερη χαρά του εφήβου για τις επικείμενες συναντήσεις με τον πατέρα σε συνδυασμό με την επιθυμία του για συχνότερες και μεγαλύτερης διάρκειας συναντήσεις με τον πατέρα».

Αυτό σημαίνει ότι η αλληλεπίδραση των διμεταβλητών «σχέση πατέρα - εφήβου » και « αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τον πατέρα» παραμένει ισχυρή, μάλλον λόγω της αυξημένης ανάγκης του πατέρα να εκφράσει στον έφηβο τις ανησυχίες του και στη συνέχεια να ζητήσει τη βοήθειά του. Έτσι η « σχέση μητέρας - εφήβου δεν μπορεί να παρεισφραδίσει και να επηρεάσει την παραπάνω αλληλεπίδραση.

Η συσχέτιση των μεταβλητών «σχέση πατέρα - εφήβου» και «αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τη μητέρα», μέσω της ανάλυσης παλινδρόμησης, δεν έδειξε στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση (πρόβλεψη 4στ). Το αποτέλεσμα δεν επιβεβαιώνει την πρόβλεψη 4στ της τέταρτης υπόθεσης. Η «σχέση πατέρα - εφήβου», δεν μπορεί να αλληλεπιδράσει με την «αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τη μητέρα». Όπως προκύπτει από τα ευρήματά μας, αυτό οφείλεται στο ότι η «αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τη μητέρα» ενεργοποιείται και οριοθετείται μέσω της «σχέσης μητέρας - εφήβου».

4.3 Η συμμόρφωση – συμπεριφορά των εφήβων προς τη μητέρα και η συναισθηματική κατάσταση των εφήβων

4.3.1 Η συμπεριφορά των εφήβων προς τη μητέρα

Παρατηρούμε ότι στον πίνακα 3.14 της ανάλυσης παλινδρόμησης, όπου εξαρτημένη μεταβλητή είναι η «συμμόρφωση - συμπεριφορά των εφήβων προς τη μητέρα» και ανεξάρτητες μεταβλητές α) το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τον πατέρα, β) το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα, γ) η αντιστροφή ρόλων των εφήβων με τον πατέρα και δ) η αντιστροφή ρόλων των εφήβων με τη μητέρα, η αλληλεπίδραση είναι στατιστικώς σημαντική ($p=,000$). Το αποτέλεσμα επιβεβαιώνει εν μέρει την πέμπτη υπόθεση της έρευνας. Έτσι, σύμφωνα με το εύρημα της 5ης υπόθεσης, *όσο περισσότερο συναισθηματικά απεγκλωβισμένοι είναι οι έφηβοι από τη μητέρα τους μειώνεται η συμμόρφωση τους προς αυτήν ($p=,013$)*. Το εύρημα δείχνει ότι όταν οι έφηβοι είναι συναισθηματικά απεγκλωβισμένοι από τη μητέρα, αισθάνονται αρκετά δυνατοί, ώστε να δρουν αυτόβουλα, ανεξάρτητα. Το παραπάνω εύρημα θα μπορούσε να διατυπωθεί και αντίστροφα: το αίσθημα εγκλωβισμού των εφήβων από τη μητέρα αποτελεί αρκετά ισχυρό παράγοντα, ώστε οι έφηβοι να αισθάνονται αποδυναμωμένοι και να συμμορφώνονται στις υποδείξεις και στις

παραινέσεις της μητέρας τους. Αυτό μπορεί όμως να επιδράσει αρνητικά την διαδικασία για την επίτευξη της αυτονομίας του.

Ο έφηβος, λόγω της αναπτυξιακής περιόδου που διανύει, βιώνει μια εσωτερική συναισθηματική αναστάτωση, όπου ασκεί κριτική, αμφισβητεί και θέλει να πειραματιστεί με νέες συμπεριφορές και τρόπους ζωής (Τσιάντης, 2000, Μόττη - Στεφανίδη, 2000). Διέρχεται όπως αναφέρουν οι ερευνητές μια φυσιολογική εξελικτική κρίση που όμως είναι απαραίτητη για την απόκτηση της ατομικότητάς τους (Τσιάντης, 2000).

Έτσι, η μειωμένη συμμόρφωση των εφήβων προς τη μητέρα δεν υποδηλώνει απαραίτητα προβληματική σχέση με τη μητέρα. Θα πρέπει να τη δούμε ως χαρακτηριστικό ενός μεταβατικού σταδίου που θα οδηγήσει τον έφηβο σταδιακά στην ωρίμανση της προσωπικής του ταυτότητας (Arditti, 1999).

Με αυτό το εύρημα καταδεικνύεται η σημαντικότητα του ρόλου της μητέρας, πιο συγκεκριμένα της καλής και στενής σχέσης μητέρας - εφήβου (μεγάλη συναισθηματική εγγύτητα και από κοινού συμμετοχή μητέρας - εφήβου στη λήψη αποφάσεων για θέματα του εφήβου) στην αυτονόμηση του εφήβου, μέσω του συναισθηματικού απεγκλωβισμού.

Το εύρημά μας υποστηρίζεται έμμεσα και από τα ευρήματα της έρευνας της Arditti, (1999) από την οποία προκύπτει ότι η υγιής αυτονόμηση του εφήβου εξαρτάται από τη δημιουργία μιας σχέσης μεταξύ γονέα - παιδιού, που θα στηρίζεται στη συνεργασία, στην κατανόηση και στην

εμπιστοσύνη και αυτό ακριβώς φαίνεται στην έρευνά μας ότι προσφέρουν οι μητέρες με τη στάση και τη συμπεριφορά τους απέναντι στους εφήβους.

Σύμφωνα με το δεύτερο εύρημα της πέμπτης υπόθεσης, *όταν ο έφηβος βρίσκεται σε αυξημένη αντιστροφή ρόλων με τη μητέρα, αυξάνεται αντίστοιχα και η συμμόρφωση του προς αυτήν (p=,000)*. Το εύρημα καταδεικνύει ότι ο έφηβος μέσω της αυξημένης αντιστροφής ρόλων με τη μητέρα, αναπτύσσει υποστηρικτική - προστατευτική συμπεριφορά προς αυτήν επειδή δε θέλει να τη δυσαρεστήσει, με αποτέλεσμα να συμμορφώνεται συχνότερα προς αυτήν.

Εκ πρώτης, θα λέγαμε ότι η αντιστροφή ρόλων που αναπτύσσει ο έφηβος με τη μητέρα μπορεί να καταπιέζει την εφηβική του ανάγκη για αρνητισμό, αμφισβήτηση και αυτοπροσδιορισμό, παρεμποδίζοντας, κατ' αυτόν τον τρόπο, τη φυσική και ομαλή του ανάπτυξη.

Η αντιστροφή ρόλων θεωρείται λόγος για να ανακύψουν προβλήματα στην προσαρμογή των εφήβων βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα (Hetherington, 1999. Jurkovic, Jese & Goglia, 1991. Mayless και συν. 2004). Επειδή, όμως, η μη αταλληλότητα της αντιστροφής ρόλων, όπως επισημαίνουν οι ερευνητές, φαίνεται να γίνεται αντιληπτή, όταν δημιουργείται στο παιδί ένα αίσθημα δυσφορίας και απώθησης ως προς τη σχέση του με τον γονέα (Hetherington, 1999. Wallerstein, 1985b. Weiss, 1979c), βλέποντας την παραπάνω συσχέτιση στο ευρύτερο πλαίσιο που

διαμορφώνεται η σχέση μητέρας - εφήβου στο δείγμα μας (μεγάλη συναισθηματική εγγύτητα, από κοινού συμμετοχή μητέρας -εφήβου στη λήψη αποφάσεων για θέματα καθημερινότητας του τελευταίου), εκτιμούμε ότι η αντιστροφή ρόλων με τη μητέρα δεν θέτει σε κίνδυνο την ομαλή εξέλιξη της προσωπικότητας του εφήβου, μέσω της συμμόρφωσής του προς αυτήν.

Η έλλειψη στατιστικώς σημαντικής αλληλεπίδρασης του «αισθήματος εγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα» και της «αντιστροφής ρόλων του εφήβου με τον πατέρα» με τη «συμμόρφωση - συμπεριφορά του εφήβου προς τη μητέρα», μέσω της ανάλυσης παλινδρόμησης, αποκαλύπτει ότι το «αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα» και η «αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τον πατέρα» δεν μπορούν να επηρεάσουν τη συμμόρφωση του εφήβου προς τη μητέρα, στην ουσία τη σχέση μητέρας - εφήβου. Αυτό μπορούμε να πούμε ότι συμβαίνει επειδή η σχέση μητέρας - εφήβου και πατέρα - εφήβου, καθορίζονται και προσδιορίζονται από τους δικούς τους κανόνες.

Προφανώς θα μπορούσαμε να διαπιστώσουμε την επίδραση αυτών των δυο παραγόντων αν τους συσχετίζαμε με τη συμμόρφωση - συμπεριφορά των εφήβων προς τον πατέρα. Αυτό, όμως, δεν είναι εφικτό στην παρούσα έρευνα.

4.3.2 Η συναισθηματική κατάσταση του εφήβου

Η ανάλυση παλινδρόμησης των μεταβλητών «αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα», «αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα», «αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τον πατέρα» και «αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τη μητέρα», με τη γενικότερη συναισθηματική κατάσταση του εφήβου δεν έδειξε στατιστικώς σημαντικά αλληλεπίδραση.

Τα αποτελέσματα δεν επιβεβαιώνουν την υπόθεση 6.

Αντίθετα τα ευρήματα προηγούμενων ερευνών κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι συνέπειες για τα παιδιά όταν αισθάνονται εγκλωβισμένα ανάμεσα στους γονείς τους, ή βρίσκονται σε αντιστροφή ρόλων με αυτούς, είναι αρνητικές· αισθάνονται ανησυχία, κατάθλιψη, ενοχές και σύγχυση (Buchanan και συν. 1991. Hetherington, 1999. Johnston, 1990).

Αυτό ίσως οφείλεται στο διάστημα των τριών τεσσάρων ετών, που έχει παρέλθει από την έκδοση του νομικού διαζυγίου των γονέων, καθώς και στο ότι το διαζύγιο ήταν συναινετικό. Αυτοί οι λόγοι συντελούν στη σταθεροποίηση των συνθηκών που θα μπορούσαν να επιδράσουν αρνητικά στη συναισθηματική κατάσταση των εφήβων. Πιθανόν το διαζύγιο να έχει περιορισμένες επιπτώσεις στη συναισθηματική κατάσταση του εφήβου, επειδή ο έφηβος έχει τη γνωστική ωριμότητα για πληρέστερη κατανόηση των λόγων του διαζυγίου και των αντιδράσεων των γονιών του, καθώς και τη δυνατότητα για αναζήτηση παρηγοριάς και συναισθηματικής υποστήριξης σε άλλα άτομα έξω από την οικογένεια (Buchanan και συν. 1991.

Χατζηχρήστου, 1999). Ίσως, πάλι, οι μητέρες να έχουν την ικανότητα μέσω της μεγάλης συναισθηματικής εγγύτητας με τα παιδιά τους να εξαλείφουν τα αρνητικά συναισθήματα αυτών (Buchanan και συν. 1991).

4.4 Μεθοδολογικοί περιορισμοί της παρούσας έρευνας – Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα

Το δείγμα της παρούσας έρευνας μπορούμε να πούμε ότι χαρακτηρίζεται από αντιπροσωπευτικότητα, καθότι πρόκειται για ένα μη κλινικό δείγμα. Ωστόσο, η οποιαδήποτε γενικευμένη ερμηνεία αυτών των ευρημάτων θα πρέπει να γίνει υπό την προϋπόθεση της αναγνώρισης των περιορισμών που υπάρχουν στην έρευνά μας.

Στα μειονεκτήματα αυτής της έρευνας περιλαμβάνονται τα εξής: 1) οι σχέσεις γονέων και γονέων -εφήβων εξετάστηκαν σε συγκεκριμένη χρονική στιγμή προσφέροντας μόνο ένα στιγμιότυπο από το συνεχώς μεταβαλλόμενο «τοπίο» της σχέσης των γονέων και της σχέσης των παιδιών με τους γονείς, 2) η εξ' ολοκλήρου συλλογή των δεδομένων, μέσω των εκτιμήσεων των εφήβων και των μητέρων τους, δεν συμπεριλήφθησαν, δηλαδή, οι εκτιμήσεις των πατέρων για τη σχέση με την πρώην σύζυγό τους και τα παιδιά, με αποτέλεσμα να μην είναι πρακτικά εφικτό να συγκριθούν οι απόψεις των διαζευγμένων πατέρων με τις απόψεις των μητέρων και των εφήβων και 3) το δείγμα αποτέλεσαν γονείς που είχαν χωρίσει με συναινετικό διαζύγιο.

Η παρούσα μελέτη εξέτασε την επίδραση της ποιότητας σχέσης των γονέων, της ποιότητας σχέσης των εφήβων με τον πατέρα και τη μητέρα, στο αίσθημα εγκλωβισμού και στην αντιστροφή ρόλων των εφήβων από διαζευγμένους γονείς, και ακολούθως την επίδραση των δυο αυτών παραγόντων επί της συμπεριφορικής και συναισθηματικής κατάστασης των εφήβων.

Όπως δείχνουν τα επίσημα στατιστικά στοιχεία, το διαζύγιο αποτελεί μια πραγματικότητα που γίνεται όλο και περισσότερο αισθητή στην Ελλάδα, τόσο στατιστικά όσο και κοινωνικά.

Επειδή ο αριθμός των επίσημων ερευνών που έχουν πραγματοποιηθεί στη χώρα μας για τις διαζευγμένες οικογένειες είναι εξαιρετικά περιορισμένος, η επέκταση προς νέες κατευθύνσεις θα προσφέρει καινούργιες πληροφορίες. Οφείλουμε να γνωρίζουμε περισσότερα για τις σχέσεις των μελών διαζευγμένων οικογενειών με παιδιά. Αυτό θα βοηθήσει στην ευαισθητοποίηση και επιμόρφωση των γονέων και των υπολοίπων ενδιαφερομένων, στο σχεδιασμό κατάλληλων συμβουλευτικών παρεμβατικών προγραμμάτων, στον κλονισμό των διακρίσεων και των λαθεμένων αντιλήψεων για τους χωρισμένους γονείς και τα παιδιά αλλά και στη θέσπιση νέων μέτρων κοινωνικής - οικονομικής πολιτικής.

Έτσι, κρίνεται σκόπιμο σε αυτό το σημείο να καταγραφούν ορισμένες προτάσεις για περαιτέρω διερεύνηση του θέματος :

α) Καταρχάς, θα ήταν χρήσιμο να γίνουν διαχρονικές έρευνες με πολυπληθές δείγμα πληθυσμού στην ευρύτερη επικράτεια της Ελλάδας, όπου θα διερευνηθούν οι σχέσεις των μελών της οικογένειας πριν και μετά το διαζύγιο σε διαφορετικές φάσεις της ζωής τους και θα εξετάζονται και οι δύο γονείς. Αυτό θα προσφέρει μεγαλύτερη δυνατότητα γενίκευσης των ευρημάτων, αλλά και επαύξησης της αντίληψης και των γνώσεών μας για τις σχέσεις των μελών στις διαζευγμένες οικογένειες πριν και μετά το διαζύγιο. Επίσης, θα ήταν χρήσιμο να αξιοποιηθούν στοιχεία από φορείς στους οποίους απευθύνονται οι διαζευγμένες μητέρες, προκειμένου να παρουσιαστεί σαφής εικόνα των διαζευγμένων οικογενειών στην Ελλάδα και να διευκρινιστούν τα υπέρ και τα κατά των διαζευγμένων οικογενειών στον βαθμό που κάτι τέτοιο μπορεί να είναι εφικτό.

β) Η επέκταση της έρευνας και σε άλλες ηλικιακές ομάδες, δηλαδή σε παιδιά μικρότερης ηλικίας και σε νεαρούς ενήλικους, θα ήταν ασφαλώς σκόπιμη.

γ) Επιπλέον, θα ήταν χρήσιμο σε μελλοντικές έρευνες να γίνει διαχωρισμός ανάμεσα στους διαζευγμένους γονείς που έχουν έντονες διαμάχες, συνεργάζονται και δεν επικοινωνούν μεταξύ τους.

δ) Η διερεύνηση περιπτώσεων διαζευγμένων οικογενειών με αρχηγό τον πατέρα αποτελεί μια επιπλέον πρόταση. Μπορούν να διερευνηθούν η επιλογή του πατέρα ν'αναλάβει την επιμέλεια των παιδιών, η στάση του

περιβάλλοντός του, η σχέση του με το παιδί, η σχέση του με τη μητέρα του παιδιού και η σχέση των παιδιών με τη μητέρα.

4.5 Γενικά Συμπεράσματα

Τα αποτελέσματα της έρευνάς μας παρουσιάζουν επιστημονικό ενδιαφέρον στο μέτρο που για πρώτη φορά διερευνάται η επίδραση της ποιότητας των ενδοοικογενειακών σχέσεων μετά το διαζύγιο στο αίσθημα εγκλωβισμού και στην αντιστροφή ρόλων ελλήνων εφήβων ηλικίας 12 - 16 ετών, των οποίων οι γονείς έχουν χωρίσει με συναινετικό διαζύγιο, το οποίο έχει εκδοθεί τρία με τέσσερα χρόνια πριν από τη διεξαγωγή της ερευνητικής συνέντευξης.

Σκοπός της παρούσας μελέτης ήταν να διερευνήσει εάν η ποιότητα σχέσης των γονέων, η ποιότητα σχέσης πατέρα - εφήβου και η ποιότητα σχέσης μητέρας - εφήβου συσχετίζονται με το αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα και τη μητέρα και την αντιστροφή ρόλων του εφήβου σε σχέση με τον πατέρα και τη μητέρα και ακολούθως, εάν το αίσθημα εγκλωβισμού και η αντιστροφή ρόλων των εφήβων επηρεάζουν τη συμπεριφορά τους προς τη μητέρα, καθώς και τη γενικότερη συναισθηματική τους κατάσταση.

Από το σύνολο των επιμέρους μεταβλητών που συνθέτουν την ποιότητα της σχέσης των γονέων προκύπτει ότι η μειωμένη συχνότητα

επικοινωνίας των γονέων μειώνει αντίστοιχα το αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα. Έχοντας καταλήξει στο παραπάνω εύρημα, αντιλαμβανόμαστε ότι είναι προτιμότερο εφόσον οι γονείς δεν έχουν καταφέρει να συνεργάζονται ενεργά για τα παιδιά τους, να έχουν μια αποστασιοποιημένη σχέση που θα αφήνει τα παιδιά έξω από τις διαφωνίες τους, και ελεύθερα ν' ακολουθήσουν μια σχέση με τον κάθε γονέα χωριστά, γεγονός που θα τα προφυλάσσει από το αίσθημα εγκλωβισμού από τον πατέρα.

Το γεγονός ότι η ποιότητα σχέσης των γονέων δεν επιδρά στο αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα, τον γονέα που έχει την επιμέλεια, και με δεδομένο ότι το αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα αντανακλά την ποιότητα σχέσης μητέρας - εφήβου αλλά και την ποιότητα σχέσης των γονέων, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι οι μητέρες μπορούν και διαχωρίζουν τη σχέση τους με τον πρώην σύζυγο από τη σχέση τους με το παιδί.

Από το σύνολο των επιμέρους μεταβλητών που συνθέτουν την ποιότητα της σχέσης των γονέων προκύπτει ότι η μειωμένη συχνότητα επικοινωνίας των γονέων επιδρά στην αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τον πατέρα. Ενώ η μειωμένη εξιστόρηση του πατέρα προς τη μητέρα εμπειριών που βίωσε ο έφηβος ενόσω ήταν μαζί του (από την οπτική των μητέρων) αυξάνει την αντιστροφή ρόλων των εφήβων με τον πατέρα, η μειωμένη

συχνότητα επικοινωνίας των γονέων (από την οπτική των εφήβων) τη μειώνει.

Η διαπίστωση ότι η ποιότητα σχέσης των γονέων δεν επιδρά στην αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τη μητέρα, που έχει την επιμέλεια, και γνωρίζοντας ότι η αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τη μητέρα αντανακλά την ποιότητα σχέσης μητέρας - εφήβου, η έλλειψη αλληλεπίδρασης καταδεικνύει ότι οι μητέρες μπορούν και διαχωρίζουν τη σχέση τους με τον πρώην σύζυγο από τη σχέση τους με το παιδί.

Το πιο ισχυρό προγνωστικό για το αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα και τον πατέρα στην παρούσα έρευνα φάνηκε ότι είναι η ποιότητα σχέσης του εφήβου με τη μητέρα και τον πατέρα αντίστοιχα.

Η μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα μητέρας - εφήβου και η από κοινού συμμετοχή μητέρας - εφήβου στη λήψη αποφάσεων για θέματα καθημερινότητας του εφήβου μειώνουν το αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα. Οι έφηβοι έχουν θετική άποψη για τη σχέση τους με τη μητέρα, καθότι αυτή δείχνει να έχει μεγάλη ευαισθησία για τις συναισθηματικές ανάγκες τους· επικοινωνεί και υποστηρίζει πολύ καλά τα παιδιά της σε περιόδους συναισθηματικής έντασης και στρές. Παράλληλα, μπορεί και τους θέτει όρια σε θέματα καθημερινότητας, ασκώντας τους διακριτικό έλεγχο, γεγονός που μειώνει την πιθανότητα οι έφηβοι να αισθανθούν εγκλωβισμένοι από τη μητέρα τους.

Παρομοίως και η μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα πατέρα - εφήβου δείχνει να μειώνει το αίσθημα εγκλωβισμού του εφήβου από τον πατέρα. Ωστόσο, η επίδραση της συσχέτισης είναι μικρότερη από την αντίστοιχη του εφήβου με τη μητέρα, επειδή οι πατέρες έχουν μικρότερη συναισθηματική εγγύτητα με τα παιδιά τους και επειδή τα παιδιά εγκλωβίζονται συναισθηματικά περισσότερο απ' αυτόν. Αυτό δείχνει ότι το διαζύγιο αποδυναμώνει τους συναισθηματικούς δεσμούς πατέρα - παιδιού και ότι η σχέση του με τα παιδιά διαφέρει από της μητέρας που έχει την επιμέλεια.

Επίσης, οι έφηβοι εγκλωβίζονται συναισθηματικά λιγότερο από τη μητέρα και περισσότερο από τον πατέρα. Αυτό εξηγείται από το γεγονός ότι οι έφηβοι έχουν μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα με τη μητέρα απ' ό,τι με τον πατέρα, και απ' ό,τι φαίνεται οι γονείς που έχουν πιο στενή σχέση με τα παιδιά τους είναι πιο ευαίσθητοι στα αισθήματα αυτών και είναι λιγότερο πιθανό να συμπεριφερθούν κατά τρόπο που θα τα εγκλωβίσουν συναισθηματικά.

Η μεγαλύτερη συναισθηματική εγγύτητα μητέρας - εφήβου μειώνει την αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τη μητέρα. Όταν η σχέση μητέρα - εφήβου χαρακτηρίζεται από συναισθηματική εγγύτητα, η μητέρα δίνει προτεραιότητα στη φυσική ροή της σχέσης της με το παιδί και φροντίζει να

αποτελεί για αυτό σταθερή πηγή υποστήριξης βάζοντας στην άκρη τις δικές της ανησυχίες και ανάγκες. Αυτό δημιουργεί ένα υγιές σχήμα αλληλεπίδρασης, όπου μητέρα και έφηβος παραμένουν στον ρόλο τους, διατηρώντας τη συναισθηματική και λειτουργική τους αυτονομία.

Η συσχέτιση της ποιότητας σχέσης πατέρα - εφήβου και της αντιστροφής ρόλων του εφήβου με τον πατέρα κατέδειξε ότι: 1) η μεγαλύτερη συμμετοχή του εφήβου στις οικιακές εργασίες στο σπίτι του πατέρα και 2) η μεγαλύτερη φροντίδα, ενημέρωση και συμμετοχή του πατέρα για τις/ στις δραστηριότητες του εφήβου αυξάνουν την αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τον πατέρα, ενώ 3) η μεγαλύτερη χαρά του εφήβου για τις επικείμενες συναντήσεις με τον πατέρα και η μεγαλύτερη επιθυμία οι συναντήσεις μαζί του να είναι πιο συχνές και μεγαλύτερης διάρκειας συσχετίζονται με τη μείωση της αντιστροφής ρόλων του εφήβου με τον πατέρα.

Σχολιάζοντας συνολικά τα παραπάνω ευρήματα, παρατηρούμε ότι η δομή της ιεραρχίας στη σχέση πατέρα - εφήβου πλήττεται. Οι πατέρες, μέσω της αντιστροφής ρόλων διαμορφώνουν με τον έφηβο μια περισσότερο φιλική σχέση σε επίπεδο συνομηλίκων, παρά μια παραδοσιακά γονεϊκή. Οι έφηβοι στην προσπάθειά τους να αντεπεξέλθουν στις δυσκολίες και στις προκλήσεις στη σχέση τους με τον πατέρα, ανταποκρίνονται στο νέο τους ρόλο «λαμβάνοντας» θέση μεγαλύτερης δύναμης απέναντι σ' αυτόν.

Δεδομένου όμως ότι τα παιδιά εξαρτώνται από τον πατέρα για μια αίσθηση ασφάλειας, που θα τους δώσει την ευχέρεια να αντεπεξέλθουν

στην αναπτυξιακή τους πορεία, η αντιστροφή ρόλων με τον πατέρα δείχνει μάλλον να τα καταπιέζει. Οι έφηβοι επιθυμούν να αποστασιοποιηθούν από αυτόν καθότι αισθάνονται ότι δεν ικανοποιούνται οι ανάγκες τους μέσα από υγιείς διαπροσωπικές σχέσεις μαζί του. Η παραπάνω διαπίστωση προκύπτει από το εύρημα ότι οι έφηβοι χαίρονται για τις επικείμενες συναντήσεις με τον πατέρα και επιθυμούν οι συναντήσεις μαζί του να είναι πιο συχνές και μεγαλύτερης διάρκειας όταν μειώνεται η αντιστροφή ρόλων με τον πατέρα.

Η σημαντικότητα της σχέσης μητέρας - εφήβου φαίνεται επίσης από την επίδραση του αισθήματος εγκλωβισμού και της αντιστροφής ρόλων του εφήβου στη συμπεριφορά του προς τη μητέρα : 1) όσο αυξάνει το αίσθημα απεγκλωβισμού του εφήβου από τη μητέρα, μειώνεται η συμμόρφωσή του προς αυτήν και 2) η αυξημένη αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τη μητέρα αυξάνει τη συμμόρφωσή του προς τη μητέρα.

Σχολιάζοντας, τα παραπάνω ευρήματα, παρατηρούμε ότι όταν ο έφηβος δεν αισθάνεται εγκλωβισμένος από τη μητέρα του, νιώθει αρκετά δυνατός ώστε να δράσει αυτόβουλα, ανεξάρτητα και με διάθεση να αυτοπροσδιοριστεί, γεγονός που υποστηρίζει στη συνέχεια τις διεργασίες της αυτονόμησης και ανεξαρτητοποίησής του.

Αντίθετα, η αυξημένη αντιστροφή ρόλων του εφήβου με τη μητέρα αναπτύσσει στον έφηβο μια υποστηρικτική και προστατευτική συμπεριφορά προς τη μητέρα, με αποτέλεσμα ο έφηβος να συμμορφώνεται συχνότερα στις υποδείξεις και στις παραινέσεις της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γεώργας, Δ. (1986). Οι οικογενειακές αξίες των φοιτητών, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 61, 3-29.

Γεώργας, Δ. (1999). Ψυχολογικές διαστάσεις της σύγχρονης οικογένειας. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 98-99, 21-47.

Γκιζέλης, Γ., Καυταντζόγλου, Ρ., Τεπέρογλου, Α., & Φίλιας, Β. (1984). Παράδοση και νεωτερικότητα στις πολιτιστικές δραστηριότητες της ελληνικής οικογένειας: Μεταβαλλόμενα σχήματα. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Κογκίδου Δ. (1995). Μονογονεϊκές οικογένειες. Αθήνα.- Νέα Σύνορα/ Λιβάνης

Κοτζαμάνης, Β. (1997). Γαμηλιότητα και διάλυση των έγγαμων συμβιώσεων στην Ελλάδα: Μια πρώτη δημογραφική προσέγγιση. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 94,61-152.

Κουμάντος, Ι. (1983). Δίκαιο και Πολιτική 1983, τ.4. , σ.89-90

Μουσούρου, Λ. (2000). Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας. Αθήνα - Gutenberg

Μπαμπάλης, Θ. (2005). Παιδιά μονογονεϊκών οικογενειών - Βοηθώντας τη σχολική προσαρμογή τους. Αθήνα - Ατραπός

Παπαδιώτη - Αθανασίου, Β. (2000). Οικογένεια και όρια. Συστημική προσέγγιση. Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα.

Παρασκευόπουλος, Ι (1985). Εξελικτική Ψυχολογία. Τόμος 4. Αυτοέκδοση.

Τόφλερ, Α (1982). Το τρίτο κύμα. Αθήνα. Κάκτος.

Τσιάντης, Ι (2000). Βασική Παιδοψυχιατρική. Τόμος Δεύτερος. Τεύχος Πρώτο « Εφηβεία». Καστανιώτης.

Φωτίκα, Α. (1995). Μονογονεϊκές οικογένειες: Νέες δομές οικογένειας στην Ευρώπη. Νομικό καθεστώς στην Ελλάδα και έλλειψη νομικής αντιμετώπισης νέων μορφών οικογένειας. Στο Γ.Ν. Γαλάνης (Επιμ.),Οικογένεια με έναν

γονέα. Μια πραγματικότητα της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας (σ.84-86).
Αθήνα. Παπαζήσης.

Χατζηχρήστου Χ. (1989α) Διαζύγιο και ανάπτυξη του παιδού. *Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό*, τόμος 3,σσ.1377-1379. Αθήνα Ελληνικά Γράμματα.

Χατζηχρήστου Χ. (1999). Ο χωρισμός των γονέων, το διαζύγιο και τα παιδιά.
Αθήνα - Ελληνικά Γράμματα.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Afifi, T. (2003). Feeling caught in stepfamilies: Managing boundary turbulence through appropriate communication privacy rules. *Journal of Social and Personal Relationships*, 20 (6), 729- 755.

Afifi, T. & Schrod P. (2003). Feeling caught as a mediator of adolescents and young adults' avoidance and satisfaction with their parents in divorced and non- divorced households. *Communication Monographs* 70 (2), 142-173.

Afifi,W.A., & Burgoon, J.K. (1998). "We never talk about that": A comparison of cross -sex friendships and dating relationships on uncertainty and topic avoidance. *Personal Relationships*,5, 255 -272.

Ahrons, C. (1980). Redefining the divorced family : A conceptual framework for postdivorce family systems reorganization. *Social Work*, 25, 437 - 441.

Ahrons, C. R. (1981). The continuing coparental relationship between divorced spouses. *American Journal of Orthopsychiatry*, 51,415-428.

Ahrons, C.R. (1983). Predictors of paternal involvement postdivorce : Mothers' and fathers perceptions. *Journal of Divorce*, 6(3),55-69.

Ahrons, C. R. (1993). The effect of the post divorce relationship on parental involvement: A longitudinal Analysis. *American Journal of Orthopsychiatry*, 63,(3) ,441-450.

Allison , P.D., & Furstenberg , F.F. (1989). How marital dissolution affects children : Variations by age and sex. *Developmental Psychology*, 25, 540-549.

Amato, P. R., & Keith, B. (1991a). Parental divorce and the well - being of children : A meta - analysis. *Psychological Bulletin*, 110 (1), 26-46.

Amato, P.R, & Rezac, S.J. (1994). Contact with nonresident parents, interparental conflict , and children ´s behavior. *Journal of Family Issues* ,15 (2), 191- 207.

Amato, P.R, Rezac, S.J. & Booth A. (1995). Helping between parents and young adult offspring: The role of parental marital quality, divorce, and remarriage. *Journal of Marriage and the Family*, 57, 363- 374.

Amato, P.R., Loomis, L.,& Booth, A. (1995). Parental divorce, marital conflict, and offspring well-being during early adulthood, *Social Forces*, 73, 895-915.

Amato P., & Booth A. (1996). A prospective study of divorce and parent-child relationships. *Journal of Marriage and the Family*, 58, 356-365.

Amato,P. & Gilbreth J. (1999). Nonresident fathers and children’s well-being: A meta - analysis. *Journal of Marriage and the Family*, 557- 573.

Amato,P. (2000). The consequences of Divorce for Adults and Children, *Journal of Marriage and the Family*, 62, 1269-1287.

Amato, P. (2001). Children of Divorce in the 1990s: An update of the Amato and Keith (1991) Meta- Analysis. *Journal of Family Psychology*, 15 (3), 355-370.

Amato, P.R & Afifi, T. (2006). Feeling caught between parents: Adult children’s relations with parents and subjective well- being. *Journal of Marriage and Family*,68, 222- 235.

Arditti, J.A. (1999). Rethinking relationships between divorced mothers and their children: Capitalizing on family strengths. *Family Relations*, 48: 109-119.

Ayoub, C.C., Deutsch R.M. & Managanore,A. (1999). Emotional distress in children of high conflict divorce: The impact of marital conflict and violence. *Family & Conciliatory Courts Review*, 37, 297-314.

Berg, E. (2003). The effects of perceived closeness to custodial parents, stepparents and nonresident parents on adolescent self- esteem. *Journal of Divorce and Remarriage* 40 (1/2), 69-86.

Blos, P (1967). The second individuation process of adolescence. *The psychoanalytic study of the child*, 22. New York: International Universities Press.

Booth, A., Brinkerhoff D. &White L. (1984). The impact of parental divorce on courtship. *Journal of Marriage and the Family*, 46 (1), 85-94.

Booth, A. & Amato P.(1994). Parental marital quality, parental divorce , and relations with parents. *Journal of Marriage and the Family*, 56, 21-34.

Booth, A. & Amato P.(2001). Parental predivorce relations and offspring postdivorce well- being. *Journal of Marriage and the Family*, 63, 197-152.

Borrine, M.L., Handal , P.J., Brown, N.Y., & Searight, H.R. (1991). Family conflict and adolescent adjustment in intact, divorced, and blended families. *Journal of Counseling and Clinical Psychology* ,59 (5), 753-755.

Boszormenyi - Nagy I., & Sark, G. (1973). *Invisible loyalties: Reciprocity in intergenerational family therapy*. New York: Basic Books.

Buchanan , C.M., Maccoby, E.E., & Dornbusch, S.M (1991). Caught between parents : Adolescents' experience in divorced homes. *Child development* ,62, 1008- 1029.

Buchanan , C.M., Maccoby, E.E., & Dornbusch, S.M (1996). *Adolescents after Divorce*. Cambridge, M.A: Harvard University Press.

Butler, I., Scanlan, L., Robinson, M., Douglas, G. & Murch, M. (2002). Children's involvement in their parents' divorce: Implications for practice. *Children Society*, 16, 89-102.

Castro - Martin, T., & Bumpass, L. (1989). Recent trends and differentials in marital disruption. *Demography*, 26, 37-51.

Cherlin , A.J., & Furstenberg, F.F. (1994). Stepfamilies in the United States: Areconsideration, In J. Blake & J. Hagan (Eds.) *Annual review of sociology* (pp. 359-381). Palo Alto, CA: Annual Reviews.

Cohen, G. (2002). Helping children and families deal with divorce and separation. *Pediatrics*, 110 (6), 1019-1023.

Coley, R.L. (1998). Children's socialization experiences and functioning in single mother households: The importance of fathers and other men. *Child Development*, 69, 219-230.

Cook, M.J.(2001). Interpersonal influence in family systems: A social relations model analysis. *Child Development* 72 (4), 1179-1197.

Cooksey, E.C. & Crang, P.H .(1998). Parenting from a distance: The effects of parental characteristics on contact between nonresident fathers and their children. *Demography*, 35, 187-200.

Cox, M., & Paley, B. (1997). Families as systems. *Annual Review of Psychology*, 48, 243-267.

Debra, M. - D, Stacie, L. & Scott, C. (1999). Boundary ambiguity and coparental conflict after divorce : An empirical test of a family systems model of the divorce process. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 588-598.

Delsing, M., Aken, M., Oud, J., Bruyn, E. & Scholte, R. (2005). Family loyalty and adolescent problem behavior: The validity of the family group effect. *Journal of Research on Adolescence*, 15 (2), 127- 150

Doherty, W., & Needle, R.,(1991). Psychological adjustment and substance use among adolescents before and after a parental divorce. *Child Development*, 62, 328-227.

Dunlop, R., Burns A. & Bermingham, (1999). Parent - Child relations and adolescent self- image following divorce: A 10 year study. *Journal of Youth and Adolescence*, 30 (2), 117-134.

Emery, R.E. (1982). Interparental conflict and the children of discord and divorce. *Psychological Bulletin*, 92 (2), 310-330.

Emery, R.E. (1994). *Renegotiating family relationships: Divorce, child custody, and mediation*. New York: The Guilford Press.

Erikson, E. (1968). *Identity: Youth and crisis*, Norton & Company, N.Y

Eurostat (2006). *Social Portrait of Europe*

Falci, C. (2006). Family structure, closeness to residential and non residential parents, and psychological distress in early and middle adolescence. *The Sociological Quarterly*, 47, 123-146.

Fauber, R., Forehand, R., Thomas, A.M., & Wierson, M. (1990). A mediational model of the impact of marital conflict on adolescent adjustment in intact and divorced families : The role of disrupted parenting. *Child Development*, 61 , 1112- 1123.

Fincham, F.D. (1994). Understanding the association between marital conflict and child adjustment : Overview. *Journal of Family Psychology*, 8 (2) ,123-127.

Forehand, R., McCombs, A., Long, N., Brody, G., & Fauber , R. (1988). Early adolescent adjustment to recent parental divorce : The role of interparental conflict and adolescent sex as mediating variables. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 56 (4), 624-627.

Forehand, R. (1994). Interparental Conflict and Parental Divorce. The individual, relative, and interactive effects on adolescents across four years. *Family Relations*, 43, 387-393.

Frost, A. & Pakiz B.(1990). The effects of marital disruption on adolescents: Time as dynamic. *American Journal of Orthopsychiatry*, 60(4), 544-555.

Fthenakis, W.E. (1995). *Qualität von Familienbeziehungen nach Scheidung und Wiederheirat. Eine Studie vom Staatsinstitut für Frühpadagogik. München.*

Fulton, J.A (1979). Parental reports of children's post-divorce adjustment. *Journal of Social Issues*, 34, 126-139.

Furstenberg, F.F.,& Nord, C.W. (1985). Parenting apart: Patterns of child rearing after marital disruption. *Journal of Marriage and the Family*, 47, 893-904.

Furstenberg, F., Morgan P., Allison P. (1987). Paternal participation and children's well- being after marital dissolution. *American Sociological Review*, 52, 695-701.

Furstenberg, F. F., & Cherlin, A.J. (1991) *Divided families: What happens to children when parents part.* Cambridge, M.A: Harvard University Press.

Georgas, J. (1993). An ecological- social model for indigenous psychology: The example of Greece. In Kim, U & Berry, J.W. (Eds.) , *Indigenous Psychologies : Theory, Method and Experience in Cultural Context* (p. 56-78), Newbury Park, CA: Sage.

Goode, W.J. (1993). World changes in divorce patterns. New Haven: Yale University Press.

Greene, A.D., Moore, K.A. (2000). Nonresident father involvement and child well-being among young children in families. *Marriage and Family Review*, 29, 159-180.

Grossman & Rowat (1995). Parental Relationships, Coping Strategies, Received Support, and Well - Being in Adolescents of Separated or Divorced and Married Parents. *Research in Nursing & Health*, 10, 249- 261.

Grych, J., Raynor,S., & Fosco, G. (2004). Family Processes that shape the impact of interparental conflict on adolescents. *Development and Psychology*, 16, 649-665.

Guttman, J. (1993). *Divorce in Psychosocial Perspective: Theory and Research*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Guttman, J. & Rosenberg, M. (2003). Emotional Intimacy and Children's adjustment: A comparison between single - parent divorced and intact families, *Educational Psychology*, 23 (4), 457- 472.

Ham, B. (2004). The effects of divorce and remarriage on the academic achievement of high school seniors. *Journal of Divorce and Remarriage*, 42 (1/2), 159-178.

Hatzichristou, C. (1993). Children's Adjustment after Parental Separation: Teacher, Peer and Self -Report in a Greek Sample: a Research Note. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 34(8), 1469-1478.

Hatzichristou, C. (1995a). Marital dissolution and its effects on children's adjustment in the Greek culture. Invited presentation at the Symposium entitled *Divorce in European Countries - Consequences for parents and children*. IV European Congress of Psychology, Athens, Greece.

Hess, R. D., & Camara, K.A . (1979). Post - divorce family relationships as mediating factors in the consequences of divorce for children. *Journal of Social Issues*, 35,79-96.

Hetherington, E.M. (1972). Effects of father absence on personality development in adolescent daughters. *Developmental Psychology*, 7 (3), 313- 326.

Hetherington, E.M. (1979). Divorce. A child's perspective. *American Psychologist*, 34 (10),851-858.

Hetherington, E.M. (1989). Coping with family transitions: Winners, losers, and survivors. *Child Development*, 60, 1-14.

Hetherington, E.M. (1999). Should we stay together for the sake of the children? In Hetherington, E.M. (ed), *Coping with Divorce, Single Parenting, and Remarriage: A Risk and Resiliency Perspective*. Erlbaum, Mahwah, NJ, pp.93-116.

Hetherington, E.M., Cox, M., & Cox, R. (1977). Beyond father absence: Conceptualization of effects of divorce. In E.M. Hetherington & R.D.Parke (Eds.), *Contemporary readings in child psychology*. New York : McGraw - Hill.

Hetherington, E.M., Cox, M., & Cox, R. (1982). Effects of divorce on parents and children. In M.Lamb (Ed.) *Nontraditional families* (pp.233-288) Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Hetherington, E.M., Cox, M., & Cox, R. (1985). Long - term effects of divorce and remarriage on the adjustment of children. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 24 (5), 518-530.

Hetherington, E.M. (1991). Families, lies, and videotapes. *Journal of Research on Adolescence*, 1,323-348.

Hetherington, E.M., & Clingempeel, W.G. (1992). Coping with marital transition : A family systems perspective. *Monographs of the Society for Research in Child Development* , 57, 1-238.

Hetherington, E.M. (1993). An overview of the Virginia Longitudinal Study of divorce and remarriage with focus on early adolescence. *Journal of Family Psychology*, 7, 39-56.

Hetherington, E.M., Bridges, M., & Insabella, G.M (1998). What matters? What does not? Five perspectives on the association between marital transitions and children's adjustment. *American Psychologist*, 53 (2), 167-184.

Hetherington, E.M & Hagen, M.S. (1999). The adjustment of children with divorced parents: A risk and resiliency perspective. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 40(1), 129-140.

Hines, A. M (1997) Divorced - related transitions, adolescent development, and the role of the parent - child relationships: A review of the literature. *Journal of Marriage and the Family*, 59, 375- 388.

Holmbeck G. & Leake C. (1999). Separation - Individuation and psychological adjustment in late adolescence. *Journal of Youth and Adolescence* 28(5), 563-581.

Jacobvitz, D.C. & Bush, N.F. (1996). Reconstruction of the family relationships: Parent - child alliances, parental distress and self -esteem. *Developmental Psychology*, 32, 732-743.

Jacobson D. (1978). The Impact of marital separation / divorce on children: Interparental hostility and child adjustment. *Journal of Divorce*, 2 (1), 3-19.

Johnston, J.R & Campbell, L.E.G. (1987). Instability in family networks of divorced and disputing parents. *Advances in Group Processes*,4, 243-269.

Johnston, J.R, Gonzalez, R., & Campbell, L.E.G. (1987). Ongoing postdivorce conflict and child disturbance. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 15, 497-509.

Johnston, J.R, Kline, M., & Tschann, J. M. (1989). Ongoing postdivorce conflict : Effects on children of joint custody and frequent access. *American Journal of Orthopsychiatry*, 59 (4) ,576-592.

Johnston, J. (1990). Role diffusion and role reversal: Structural variations in divorced families and children's functioning. *Family Relations*, 39, 405-413.

Jones, K. (2004). Assessing Psychological Separation and Academic Performance in Nonresident- Father and Resident- Father Adolescent Boys. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 21,(4),333-354.

Jurkovic, G.J., Jessee, E.H., and Goglia,L.R. (1991). Treatment of parental children and their families: Conceptual and technical issues. *American Journal of Family Therapy*, 19: 302-314.

Jurkovic G., Thirkield A. & Morrell R. (2001). Parentification of adult children of divorce: A multidimensional analysis. *Journal of Youth and Adolescence*, 30(2), 245-257.

Kalter, N. (1976). Children of Divorce in an outpatient psychiatric population. *American Journal of Orthopsychiatry*, 47 (1), 40-51.

Kalter, N. (1977). Children of Divorce in an outpatient psychiatric population. *American Journal of Orthopsychiatry*, 47 (1), 40-51.

Kalter, N., Rembar., J. (1981). The significance of a child's age at the time of parental divorce. *American Journal of Orthopsychiatry*, 51 (1), 85-100.

Kalter, N.(1981). The significance of a child's age at the time of parental divorce. *American Journal of Orthopsychiatry*, 51 (1), 85-100.

Karagiannopoulou, E. & Hallam, S. (2003). Exploring the role of nationality, gender and educational level on the possible selves of Greek and UK young adults from divorced and intact families. *International Journal of Adolescence and Youth*, 11, 205-230.

Kaslow, F. (1984). Divorce: An evolutionary process of change in the family system. *Journal of Divorce*, 7(3), 21 -39.

Kaslow, F. (1984). Divorce mediation and its emotional impact on the couple and their children. *The American Journal of Family Therapy*, 12(3), 58-66.

Kelly, J. & Wallerstein, J.S. (1976). The effects of parental divorce: Experiences of the child in early latency. *American Journal of Orthopsychiatry*, 46 (1), 20-31.

Kim, L.S., Sandler, I..N.& Tein, J.Y. (1997). Locus of Control as a stress moderator and mediator in children of divorce. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 25, 145-156.

King, V. & Heard, H.E. (1999). Nonresident father visitation, parental conflict, and mother's satisfaction: What's best for child well- being? *Journal of Marriage and the Family*, 61, 385-396.

King, V. & Sobolewski, (2006). Nonresident fathers' Contributions to Adolescent Well- Being. *Journal of Marriage and Family*, 68 , 537- 557.

Kissman, (1997). Noncustodial fatherhood : Research trends and issues. *Journal of Divorce & Remarriage*, 28 (1),77-88.

Kline, M., Johnston J. & Tschann J. (1991). The long shadow of marital conflict: A model of children's postdivorce adjustment. *Journal of Marriage and the Family*, 53, 297-309.

Koerner S., Rankin L., Kenyon D. & Korn M. (2004). Mothers re-partnering after divorce: Diverging perceptions of mothers and adolescents. *Journal of Divorce and Remarriage*, 41 (1/2), 25-38.

Krishnakumar, A. & Buehler, C. (2000). Interparental Conflict and Parenting Behaviors: A Meta-analytic Review. *Family Relations*, 49, 25-44.

Kurdek, L. A. (1981). An integrative perspective on children's divorce adjustment. *American Psychologist*, 856-866.

Kurdek, L. A., Blisk, D., & Siesky, A. E. (1981) Correlates of children's long-term adjustment to their parents' divorce. *Developmental Psychology*, 17, 565-579.

Lansford, J. E., Ceballo, R., Abbey, A. & Stewart A. J. (2001). Does family structure matter? A comparison of adoptive, two parent biological, single-mother, stepfather and stepmother households. *Journal of Marriage and the Family*, 63, 840-851.

Laumann-Billings, L., & Emery, R. E. (2000). Distress among young adults from divorced families. *Journal of Family Psychology*, 4, 671-687.

Lee, M. Y. (1997). Post-divorce interparental conflict, children's contact with both parents, children's emotional processes, and children's behavioral adjustment. *Journal of Divorce & Remarriage*, 27 (3/4), 61-82.

Lindsay, Colwell, Frabutt & Kinnon (2006). Family conflict in divorced and non-divorced families: Potential consequences for boy's friendship status and friendship quality.

Linker, Stolberg, Green (1999). Family Communication as a Mediator of child adjustment to divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 30 (1/2), 83-97.

Long, N., Slater, E., Forehand, R., & Fauber, R., (1988). Continued high or reduced interparental conflict following divorce: relation to young adolescent adjustment. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 56 (3), 467-469.

Long, N., Forehand, R., Fauber, R., & Brody, G. H. (1987). Self-perceived and independently observed competence of young adolescents as a function of parental marital conflict and recent divorce. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 15 (1), 15-27.

Lowery, C.R., & Settle, S.A. (1985) Effects of divorce on children : Differential impact of custody and visitation patterns. *Journal of Applied Family and Child Studies*, 34 (4), 455-463.

Lutzke, J., Wolchik, S.A, & Braver, S.L. (1996). Does the quality of mother - child relationship moderate the effect of postdivorce interparental conflict on children's adjustment problem's. *Journal of Divorce & Remarriage*, 25, 15-37.

Maccoby,E.E, Depner, C.E., & Mnookin ,R.H . (1990). Coparenting in the second year after divorce. *Journal of Marriage and the Family*, 52, 141-155.

Maccoby,E.E. (1990). Gender and relationships. *American Psychologist*, 45,513-520.

Maccoby, E.E., Buchanan,C.M., Mnookin, R.H., & Dornbush,S.M (1993). Post - divorce roles of mothers and fathers in the lives of their children. *Journal of Family Psychology*, 7,24-38.

Maccoby, E.E., Mnookin, R.H.(1992). *Dividing the child. Social and legal dilemmas of custody.* Cambridge, M.A: Harvard University Press.

Madden - Derdich, D.A., & Leonard, S.A. (2002). Shared experiences, Unique Relations: Formerly married mothers and father's perceptions of parenting and custody after divorce. *Family Relations*, 51, 37-45.

Manning, W. & Smock, P. (1999). New families and nonresident father- child visitation. *Social Forces*, 78 (1) 87-116.

Mayselless, O., Bartholomew,K., Henderson, A.,& Trinke, S. (2004). "I was more her mon than she was mine:" Role reversal in a community sapmle. *Family Relations*, 53,1, 78-86.

McCombs, A., Forehand,R., & Brody,G.H. (1987). Early adolescent functioning following divorce: The relationship to parenting and non-parenting ex- spousal interactions. *Child Study Journal*, 17 (4), 301-310.

Miller, S. M. (1960). Comparative social mobility: A trend report. *Current Sociology*, IX (1).

Minuchin, S. (1974). *Family & family therapy*. Cambridge, M.A: Harvard University Press.

Munsch, J., Woodward, J., & Darling, N. (1995). Children's perceptions of their relationships with coresiding and non-custodial fathers. *Journal of Divorce and Remarriage*, 23, 39-54.

Needle, R., Su, S., Doherty, W. (1990). Divorce, remarriage, and adolescent substance use: A prospective longitudinal study. *Journal of Marriage and the Family*, 52, 157-169.

Nelson, G. (1981). Moderators of Women's and Children's adjustment following parental divorce. *Journal of Divorce* 4(3), 71-83.

Okun, B.F. (1990). *Seeking connections in psychotherapy*. San Francisco: Jossey - Bass.

Pagani, L., Boulice, B., Tremblay, R.E. & Vitaro, F. (1997). Behavioural development in children of divorce and remarriage. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38 (7), 769-781.

Page, T. & Bretherton, I. (2003). Gender Differences in stories of violence and caring by preschool children in post-divorce families: Implications for social competence. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 20(6), 485-508.

Palosaari, U.K. & Aro, H.M. (1995). Parental divorce, self esteem and depression: an intimate relationship as a protective factor in young adulthood. *Journal of Affective Disorders*, 35, 91-96.

Peck, J.S. (1989) The impact of divorce on children at various stages of the family life cycle. *Journal of Divorce*, 12, 81-106.

Peterson, J. & Zill N. (1986). Marital disruption, parent-child relationships, and behavior problems in children. *Journal of Marriage and the Family*, 48, 295-307.

Pett, M. G. (1982). Correlates of children's social adjustment following divorce. *Journal of Divorce*, 5, 25-39.

Portes, P., Howell, S., Brown, J. Eichenberger S. & Carmen A. (1992). Family Functions and children's postdivorce adjustment. *American Journal of Orthopsychiatry*, 62 (4), 613-617.

Pruett.M.K.,&Pruett, K.D. (1998). Fathers ,divorce and their children. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 7(2), 389-407.

Richardson, S.& McCabe (2001). Parental divorce during adolescence and adjustment in early adulthood in early adulthood. *Adolescence*, 36 (143), 467- 489.

Quintana, S.M., & Lapsley, D.k. (1990). Rapprochement in late adolescent separation - individuation : A structural equations approach. *Journal of Adolescence*, 13, 371-385.

Risch, S., Jodl & Eccles (2004). Role of the father- adolescent relationship in shaping adolescents' attitudes toward divorce. *Journal of marriage and family*, (66), 46-58.

Rodgers, B. (1996). Social and psychological well- being of children from divorced families : Australian research findings. *Australian Psychologist*, 31, 174-182.

Rueter, M.A. & Conger, R.D. (1998). Reciprocal influences between parenting and adolescent problem- solving behavior. *Developmental Psychology*, 34, 1470-1482.

Ruschena, E., Prior, M., Sanson, A., Smart, D. (2005). A longitudinal study of adolescent adjustment following family transitions. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46 (4), 353-363.

Sager, C.J. Brown, H.S. Crown, H. Engel,T., Rodstein, E.R. & Walker,L. (1983). *Treating the remarried family*. New York: Brunner / Mazel.

Sandler, I., Tein, J., Mehta, P.,Wolchik, S.& Ayers, T. (2000). Coping efficacy and psychological problems of children of divorce. *Child Development*, 71 (4), 1099-1118.

Santrock, J. (1972). Relation of type and onset of father absence to cognitive development. *Child Development* ,43, 455-469.

Santrock, J. (1977). Effects of father absence on sex - typed behaviors in male children: Reason for the absence and age of onset of the absence. *The Journal of Genetic Psychology*, 130, 3-10.

Seltzer,J.A. (1991). Relationships between fathers and children who live apart:The father's role after separation. *Journal of Marriage and the Family*, 53, 79 -101.

Shapiro, A.S. & Lambert, J.D. (1999). Longitudinal effects of divorce on the quality of the father - child relationship and on fathers' psychological well-being. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 397- 408.

Simons, R., Whitbeck, L., & Beaman, J. (1994). The impact of mothers's parenting, Involvement by nonresidential fathers, and parental conflict on the adjustment of adolescent children. *Journal of Marriage & Family*, 56 (2),356-374.

Simons, R., Lin, K. Gordon, L., Conger, R., & Lorenz F. (1999). Explaining the higher incidence of adjustment problems among children of divorce compared with those in two - parent families. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 1020-1033.

Sobolewski, J.M., & King, V. (2005). The importance of the coparental relationship for nonresident father's ties to children. *Journal of Marriage and the Family*, 67, 1196-1212.

Spruijt,E.,Goede& Vandervalk (2004). Frequency of contact with nonresident fathers and adolescents well-being: A longitudinal analysis. *Journal of Divorce and Remarriage*, 40 (3/4), 77-90.

Spruijt, E. & Iedema J. (1998). Well- being of youngsters of divorce without contact with nonresident parents in the Netherlands. *Journal of Comparative Family Studies*, 29 (3),517-527.

Shroufe, L. A., Jacobvitz, D., Mangelsdorf, S., DeAngelo,E., & Ward, M.J. (1985). Generational boundary dissolution between mothers and their preschool children: A relationship systems approach, *Child Development*, 56, 317-325.

Steinberg, L. (2001). We know some things: Parent- adolescent relationships in retrospect and prospect. *Journal of Research on Adolescence*, 11 (1), 1-19.

Stewart, S. (2003). Nonresident parenting and adolescent adjustment. The quality of nonresident father- child interaction. *Journal of Family Issues*, 24 (2), 217-244.

Stolberg, A., & Bush, J. (1985). A path analysis of factors predicting children's divorce adjustment. *Journal of Clinical Child Psychology*, 14 (1), 49-54.

Struss, M., Pfeiffer, C., Preuss, U., & Felder, W. (2001). Adolescents from divorced families and their perceptions of visitation arrangements and

factors influencing parent- child contact. *Journal of Divorce & Remarriage*, 35, 75-90.

Sullerot, E. (1984). *Le statut matrimonial et ses consequences juridiques, fiscals et sociaux*. Paris: Conseil Economique et Social, Journal Officiel de la Republique Francaise.

Sun, Y. (2001). Family environment and adolescent's well- being before and after parent's marital disruption. A longitudinal analysis. *Journal of Marriage and the Family*, 63, 697-713.

Thompson, R. (1994). The role of the father after divorce. *The Future of children*, 4 (1), 210- 235.

Tschann J., Johnston J., Kline M. & Wallerstein J. (1989). Family Process and Children's functioning during divorce. *Journal of Marriage and the Family*, 51, 431-444.

Tschann, J., Johnston, J., Kline, M., Wallerstein, J.S. (1990). Conflict, Loss, Change and Parent- Child Relationships: Predicting children's adjustment during divorce. *Journal of Divorce*, 13 (4), 1-22.

Turner & Kopiec (2006). Exposure to Interparental Conflict and psychological disorder among young adults. *Journal of Family Issues*, 27 (2), 131-158.

Videon, Tami, M., (2002). The effects of parent -adolescent relationships and parental separation on adolescent well-being. *Journal of Marriage and the Family*, 64, 489-503.

Wallerstein , J.S .(1983). Children of divorce: The Psychological tasks of the child. *American Journal of Orthopsychiatry*, 53 (2), 230-243.

Wallerstein , J.S .(1984). Children of divorce: Preliminary report of a ten - year follow-up of young children. *American Journal of Orthopsychiatry* , 54 (3), 444 - 458.

Wallerstein, J.S. (1985a). The overburdened child: Some long -term consequences of divorce. *Social Work*, 30, 116-123.

Wallerstein, J.S. (1985b). Parent - child relationships after divorce. In E. J. Anthony & G.H.Pollack (Eds.). *Parental influences in health and disease* (pp. 317-347) Boston : Little Brown.

Wallerstein, J.S., Corbin, S.B. , & Lewis, J.M (1988) . Children of divorce : A ten -year study. In E.M. Hetherington & J. D. Arasteh (Eds.), *Impact of*

divorce, single parenting and stepparenting on children (pp.198-214). Hillsdale , NJ: Erlbaum

Wallerstein ,J.S., & Kelly , J.B. (1980). Surviving the breakup: How children cope with divorce . New York : Basic Books.

Wallerstein J. & Johnston J.(1990). Children of Divorce : Recent findings rerarding long -term effects and recent studies of joint and sole custody. *Pediatrics in Review*, 11 (7), 197-204.

Wallerstein, J., & Blakeslee's ,S. (1989). *Second chances: Women, men, and children a decade after divorce*, New York: Ticknor & Fields.

Warshak, R.A., & Santrock, J.W. (1983). The impact of divorce in father - custody and mother - custody homes: The child's perspective. In L.A Kurdek (Ed.), *New directions for child development: No. 19. Children and divorce* (pp.29-46). San Francisco: Jossey-Bass.

Weiss, R. S. (1979b). Growing up a little faster : The experience of growing up in a single -parent household. *Journal of Social Issues* , 35 , 97-111.

Weiss, R.S. (1981) . Growing up a little faster : Children in single - parent households. *Children Today*, 10(3), 22-25.

Whiteside, M., Becker, B.J. (2000). Parental factors and the young child's postdivorce adjustment: A meta- analysis with implications for parenting arrangements. *Journal of Family Psychology*, 14(1), 5-26.

Wierson, M.,Forehand, R., Fauber, R., & McCombs,A. (1989). Buffering young male adolescents against negative parental divorce influences: The role of good parent- adolescent relations. *Child Study Journal*, 19 (2), 101-115.

Yeung, W.J., Linver, M.R., & Brooks - Gunn, J. (2002). How money matters for young children's development. *Parental investment & family proceses. Child Development*, 73, 1861-1879.

Zaslow , M. J. (1988). Sex differences in children's response to parental divorce : Research methodology and post -divorce family forms. *American Journal of Orthopsychiatry*, 58, 355-378.

Zaslow , M. J. (1989). Sex differences in children's response to parental divorce : 2 samples, variables, ages and sources. *American Journal of Orthopsychiatry*, 59, 118-141.

Zill, N., Morrison, D.R., & Coiro, M.J. (1993). Long - term effects of parental divorce on parent - child relationships , adjustment , and achievements in young adulthood. *Journal of Family Psychology*, 7, 91 - 103.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

5. Μετά το διαζύγιο
που πήγαν τα παιδιά;

Ήρθαν σε μένα.....

Πήγαν με το φυσικό τους πατέρα.....

Σε συγγενείς (παρακαλώ προσδιορίστε σε ποιόν):.....

Άλλα(παρακαλώ προσδιορίστε):.....

Επαφές πατέρα - παιδιού

6. Είχε τους τελευταίους έξι μήνες ο πρώην σύζυγός σας προσωπική επαφή (προσωπική συνάντηση) με το παιδί;

Όχι.....

Ναι.....

Παρακαλώ συνεχίστε με την ερώτηση 8

7. Ποιός από τους παρακάτω λόγους στάθηκε κυρίως ως αιτία για να μην έχει ο πρώην σύζυγός σας προσωπική επαφή με το παιδί, τους τελευταίους έξι μήνες:

Βάλτε σπαιρό σ' ένα μόνο δεδομένο!

Του απαγορεύθηκε με δικαστική απόφαση (παρακαλώ αναφέρετε σε μια πρόταση την δικαστική απόφαση) :

Του έχω απαγορεύσει να έχει επαφές με το παιδί.....

Ζει πολύ μακριά από το παιδί.....

Δεν τον ενδιαφέρει να έχει επαφή με το παιδί.....

Λόγω της δουλειάς του δεν έχει χρόνο.....

Έτυχε.....

Άλλοι λόγοι (παρακαλώ αναφέρετέ τους).....

Συνεχίστε με την ερώτηση 12

8. Πόσο συχνά βλέπει ο πρώην σύζυγός σας το παιδί κατά μέσον όρο:

Κάθε 14 ημέρες ή συχνότερα.....

Πιο αραιά από κάθε 14 ημέρες

Αλλά τουλάχιστον μια φορά το μήνα.....

Ποιό αραιά από μια φορά το μήνα

αλλά τουλάχιστον κάθε 3 μήνες.....

Πιο αραιά από κάθε 3 μήνες.....

Συνθήκες κατά την παράδοση και παραλαβή του παιδιού

9. Συμβαίνει πότε – πότε, οι γονείς να τσακώνονται όταν φέρνουν και παίρνουν το παιδί. Συμβαίνει συχνά αυτό σ' εσάς:

Ποτέ.....	☐
Σπάνια.....	☐
Πότε – πότε.....	☐
Συχνά.....	☐
Πολύ συχνά.....	☐

10. Ορισμένοι γονείς διηγούνται μεταξύ τους κατά την παράδοση του παιδιού, ιδιαίτερες εμπειρίες που βίωσε το παιδί. Σας διηγείται ο πρώην σύζυγός σας τέτοιες καταστάσεις:

Πολύ λίγο.....	☐
Λίγο	☐
Μερικές	☐
Πολύ	☐
Πάρα πολύ	☐

11A Σας παρουσιάζονται οι παρακάτω καταστάσεις συχνά οι παρακάτω καταστάσεις;
11B Θυμώνετε πολύ όταν παρουσιάζονται τέτοιες καταστάσεις;

Ερώτηση 11A

Ερώτηση 11B

Παρουσιάζονται

Θυμώνω

Ποτέ

Πότε
πότε

Συχνά

Καθό-
λου

Λίγο

Πολύ

Το παιδί δεν μου παραδίδετε την ώρα, που έχει συμφωνηθεί να γυρίσει σε μένα.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Εντός λιγότερο των 24 ωρών ο πατέρας ανακοινώνει χρονικές αλλαγές των συναντήσεών του με το παιδί.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Το χρονικό πλαίσιο δεν τηρείται από τον Πατέρα (π.χ φέρνει το παιδί πολύ νωρίς ή πολύ αργά).....	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Νομικές Ερωτήσεις/ Συμφωνίες

14. Πως καθορίστηκε η επιμέλεια των παιδιών κατά την έκδοση του διαζυγίου;

Έχω την αποκλειστική επιμέλεια για όλα τα παιδιά.....
 Ο φυσικός πατέρας έχει την αποκλειστική επιμέλεια για όλα τα παιδιά.....
 Καταμερισμός της επιμέλειας για κάθε παιδί.....
 Κοινή επιμέλεια για όλα τα παιδιά.....

15. Από τον καιρό έκδοσης του διαζυγίου άλλαξε κάτι στο καθεστώς επιμέλειας του παιδιού;

Εάν ναι, πόσες φορές συνέβη αυτό;

Ναι... Και μάλιστα: φορές

Όχι.....

Συνεχίστε με την ερώτηση 15B

16A. Ποιά μορφή επιμέλειας ισχύει αυτό τον καιρό;

16B. Ποιά μορφή επιμέλειας θ' ανταποκρινόταν στις επιθυμίες σας;

Ερώτηση 15A Ερώτηση 15B

Ισχύει τώρα

Θ' ανταποκρινόταν
στις επιθυμίες μου

Έχω την αποκλειστική επιμέλεια για όλα τα παιδιά.....	☐		☐
Ο φυσικός πατέρας έχει την αποκλειστική επιμέλεια για όλα τα παιδιά.....	☐		☐
Καταμερισμός της επιμέλειας για κάθε παιδί.....	☐		☐
Κοινή επιμέλεια για όλα τα παιδιά.....	☐		☐

17. Ο πρώην σύζυγός σας πληρώνει μηνιαία διατροφή για το παιδί;

Ναι.....

Όχι.....

Συνεχίστε με την ερώτηση 19

18. Η διατροφή αυτή καθορίστηκε από το δικαστήριο ή μέσω ενός δικηγόρου ή συμφωνήσατε για κάποιο ποσό με τον πρώην σύζυγό σας χωρίς νομική ανάμιξη;

Δικαστικώς / μέσω δικηγόρου καθορίστηκε.....
 Συμφωνήσατε χωρίς νομική ανάμιξη.....

19. Σε ποιά απο τα παρακάτω σημεία βρίσκεστε ακόμα σήμερα σε διαφωνία με τον πρώην σύζυγό σας;

Βάλτε σταυρό σε όλα όσα αληθεύουν!

Υπάρχουν διαφωνίες όσον αφορά
την επιμέλεια του παιδιού
τις επαφές πατέρα- παιδιού
τη διατροφή συζύγου
περιουσιακά θέματα
Άλλα (παρακαλώ προσδιορίστε:)

20. Εκκρεμούν δικαστικές υποθέσεις μεταξύ εσάς και του πρώην συζύγου σας;

Ναι.....

Όχι...

Προσωπικά σας στοιχεία

21. Τι ισχύει για σας αυτή την περίοδο;

Αυτή την περίοδο είμαι
εργαζόμενη.....

Αυτή την περίοδο είμαι
συνταξιούχα.....
άνεργη.....
οικιακά.....
σ' εκπαίδευση/ μετεκπαίδευση....
σ' εκπαιδευτική άδεια.....

Συνεχίστε με την
ερώτηση 23

22. Τι επάγγελμα ασκείτε αυτή την περίοδο;

Πως είναι οι ώρες εργασίας σας;

Επάγγελμα που ασκείτε:

Πλήρης απασχόληση....

Ώρες εργασίας εβδομαδιαίως:

ώρες

Μερική απασχόληση....

23. Πόσο υψηλό είναι το προσωπικό σας καθαρό
μηνιαίο εισόδημα;

(Αφαιρώντας τους φόρους που
πληρώνετε και τα ασφάλιστρα)

μέχρι 75.000 δρχ.....
75.000 – 150.000 δρχ.....
150.000 – 225.000 δρχ.....
225.000 – 300.000 δρχ.....
300.000 – 375.000 δρχ.....
375.000 και πάνω.....

24. Πριν το διαζύγιο εργαζόσασταν;

Ναι.....

Όχι.....

25. Μετά το διαζύγιο έχουν αλλάξει οι ώρες εργασίας σας;

Σήμερα εργάζομαι περισσότερες ώρες.....
Σήμερα εργάζομαι λιγότερες ώρες.....
Ο αριθμός των ωρών είναι ο ίδιος.....

26. Λαμβάνετε οικονομική βοήθεια από το κράτος;

Ναι.....

Όχι.....

➔ Συνεχίστε με την ερώτηση 28

27. Τι είδους κρατική υποστήριξη λαμβάνετε;

28. Λαμβάνετε οικονομική στήριξη από άλλα άτομα ή από ιδρύματα;

Ναι, από τον πατέρα του παιδιού.....

Ναι, από άλλα άτομα
ή ιδρύματα.....

Προσδιορίστε από ποιόν;

Όχι.....

29. Πόσα χρήματα ξοδεύει μηνιαίως ο πατέρας για το παιδί; Περίπου δρχ

30. Τι απολυτήριο έχετε από το
σχολείο;

Αποφοίτηση από το σχολείο χωρίς απολυτήριο.....

Δημοτικό.....

Γυμνάσιο.....

Τεχνικό Λύκειο..... (απολυτήριο τεχνικού Λυκείου κ.λπ.)

Απολυτήριο Λυκείου.....

Άλλο σχολικό απολυτήριο (προσδιορίστε) :.....

31. Πόσο ετών είσαστε;

ετών

32. Στερηθήκατε στην παιδική σας ηλικία τους γονείς σας ή έναν από τους γονείς σας;

Ναι, χωρισμός/ Διαζυγιο.....

Ναι, θάνατος.....
Όχι, τίποτα απ' αυτά.....

33. Πόσο ετών ήσασταν τότε;

ετών

Ευχαριστούμε πολύ για τη συνεργασία!

Σχέσεις γονέων – παιδιών μετά το διαζύγιο Ερωτηματολόγιο για το παιδί

Οδηγίες:

Κατά κανόνα ισχύει:

Διαβάζεις προσεχτικά την ερώτηση πριν σημειώσεις την απάντησή σου μ' ένα σταυρό. Απαντάς τη μια μετά την άλλη τις ερωτήσεις με τη σειρά και δεν αφήνεις καμία ερώτηση αναπάντητη.

Κατ' εξαίρεση ισχύει:

Προσέχεις σε ορισμένες ερωτήσεις τα τόξα και τις υποδείξεις που αναγράφονται δίπλα σε αυτά.

Προσωπικά στοιχεία

1. Είσαι αγόρι ή κορίτσι;

Αγόρι.....

Κορίτσι.....

2. Πότε γεννήθηκες;

Ημέρα

Μήνας

Έτος

3. Σε ποιά τάξη πηγαίνεις;

η τάξη

Επαφές με τον πατέρα

4. Πόσο συχνά τηλεφωνήσais κατά μέσον όρο με τον πατέρα σου;
- Πολλές φορές εντός της εβδομάδας..
- 1 φορά την εβδομάδα.....
- 2-3 φορές το μήνα.....
- 1 φορά το μήνα.....
- Πιο αραιά.....

5. Συνάντησeis τους τελευταίους 6 μήνες τον πατέρα σου;

Ναι... ➔

Συνέχισε με την ερώτηση 7

Όχι...

6. Θα χαιρόσoun να ξανασυναντούσeis τον πατέρα σου;

Ναι...

Όχι...

Συνέχισε με την ερώτηση 33

7. Πόσο πολύ χαιρέσαι συνήθως όταν ξέρεις ότι σύντομα θα συναντήσeis τον πατέρα σου;

Πολύ.....

Λίγο.....

Καθόλου.....

8. Θα ήθελες να βλέπεις τον πατέρα σου πιο συχνά ή πιο αραιά ή είσαι ευχαριστημένη/ος με την τωρινή κατάσταση

Ευχαρίστως πιο συχνά.....

Ευχαρίστως πιο αραιά.....

Είμαι ευχαριστημένος/η με την τωρινή κατάσταση.....

9. Οι συναντήσεις με τον πατέρα σου θα έπρεπε να κρατάνε περισσότερη ώρα, λιγότερη ώρα ή είσαι ευχαριστημένη/ος με την τωρινή κατάσταση;

Θα έπρεπε να κρατάνε περισσότερη ώρα.....

Θα έπρεπε να κρατάνε λιγότερη ώρα.....

Είμαι ευχαριστημένος/η με την τωρινή κατάσταση.....

Η σχέση των γονέων σου

10. Τι νομίζεις εσύ: Πόσο συχνά έχουν μιλήσει οι γονείς σου μεταξύ τους τους τελευταίους 6 μήνες;

Συχνά.....

Μερικές φορές.....

Ποτέ..... →

11. Όταν οι γονείς σου μιλάνε μεταξύ τους, τι νομίζεις εσύ: Πόσο συχνά τσακώνονται μεταξύ τους;

Συχνά.....

Μερικές φορές.....

Ποτέ.....

Αίσθημα εγκλωβισμού του παιδιού από τον πατέρα και τη μητέρα

12. Σου επιτρέπει ο πατέρας σου πράγματα που η μητέρα σου σ' απαγορεύει;

Ναι.....

Όχι.....

13. Σου επιτρέπει η μητέρα σου πράγματα που ο πατέρας σου σ' απαγορεύει;

Ναι.....

Όχι.....

<p>14. Συμβαίνει να σου ζητάει η μητέρα σου να μεταβιβάσεις κάποιο μήνυμα στον πατέρα σου;</p>	<p>Ναι.....☐ Όχι.....☐</p>
<p>15 Συμβαίνει να σου ζητάει ο πατέρας σου να μεταβιβάσεις κάποιο μήνυμα στη μητέρα σου;</p>	<p>Ναι.....☐ Όχι.....☐</p>
<p>16. Σε ρωτάει καμιά φορά η μητέρα σου πράγματα για τον πατέρα σου, τα οποία εσύ δε θέλεις να της πεις;</p>	<p>Ναι.....☐ Όχι.....☐</p>
<p>17. Σε ρωτάει καμιά φορά ο πατέρας σου πράγματα για τη μητέρα σου, τα οποία εσύ δε θέλεις να του πεις;</p>	<p>Ναι.....☐ Όχι.....☐</p>
<p>18. Όταν βρίσκεσαι στη μητέρα σου αποφεύγεις να της λες πράγματα που αφορούν τον πατέρα σου;</p>	<p>Ναι.....☐ Όχι.....☐</p>
<p>19. Όταν βρίσκεσαι στον πατέρα σου αποφεύγεις να του λες πράγματα που αφορούν τη μητέρα σου;</p>	<p>Ναι.....☐ Όχι.....☐</p>

Ερωτήσεις για τον πατέρα σου

Συναισθηματική εγγύτητα πατέρα - παιδιού

20. Μπορείς να συζητήσεις με τον πατέρα σου για τα προβλήματα και τους φόβους σου;

Καθόλου

Λίγο

Πολύ

21. Δείχνει ο πατέρας σου ενδιαφέρον για τη γνώμη σου όταν συζητάτε μεταξύ σας;

Καθόλου

Λίγο

Πολύ

22. Σου δείχνει ο πατέρας σου ότι σε αγαπάει;

Καθόλου

Λίγο

Πολύ

23. Αισθάνεσαι κοντά στον πατέρα σου;

Καθόλου

Λίγο

Πολύ

24. Μπορείς να βασίζεσαι στη βοήθεια του πατέρα σου για τη λύση των προβλημάτων σου;

Καθόλου

Λίγο

Πολύ

25. Δείχνει ο πατέρας σου ενδιαφέρον γι' αυτά που κάνεις;

Καθόλου

Λίγο

Πολύ

Αντιστροφή ρόλων του παιδιού σε σχέση με τον πατέρα

26. Πόσο συχνά σου λέει ο πατέρας σου πως νοιώθει; Συχνά Πότε – πότε Σπάνια Ποτέ

27. Πόσο συχνά ζητάει ο πατέρας σου τη βοήθειά σου όταν δε νοιώθει καλά; Συχνά Πότε – πότε Σπάνια Ποτέ

28. Όταν ο πατέρας σου δε νοιώθει καλά, πόσο συχνά επηρεάζεσαι και νοιώθεις και εσύ άσχημα; Συχνά Πότε – πότε Σπάνια Ποτέ

29. Πόσο συχνά ανησυχείς για τον πατέρα σου; Συχνά Πότε – πότε Σπάνια Ποτέ

Συμμετοχή του παιδιού στις οικιακές εργασίες στο σπίτι του πατέρα

30. Πόσο συχνά κάνεις τα παρακάτω πράγματα όταν είσαι στον πατέρα σου;
Α Πόσο συχνά τακτοποιείς το δωμάτιό σου όταν είσαι στον πατέρα σου; Συχνά Πότε – πότε Σπάνια Ποτέ

Β Πόσο συνά καθαρίζεις και τακτοποιείς το σπίτι / ή το διαμέρισμα του πατέρα σου; Συχνά Πότε – πότε Σπάνια Ποτέ

Γ Πόσο συχνά ετοιμάζεις το φαγητό σου όταν είσαι στον πατέρα σου; Συχνά Πότε – πότε Σπάνια Ποτέ

Δ Πόσο συχνά πετάς τη σακούλα με τα σκουπίδια όταν είσαι στον πατέρα σου; Συχνά Πότε – πότε Σπάνια Ποτέ

Ε. Πόσο συχνά ετοιμάζεις τραπέζι για φαγητό ή μετά το καθαρίζεις όταν είσαι στον πατέρα σου; Συχνά Πότε – πότε Σπάνια Ποτέ

ΣΤ. Πόσο συχνά πας να ψωνίσεις μόνη/ος όταν είσαι στον πατέρα σου; Συχνά Πότε – πότε Σπάνια Ποτέ

Ζ Πόσο συχνά μαγειρεύεις και για τους δυο όταν είσαι στον πατέρα σου; Συχνά Πότε – πότε Σπάνια Ποτέ

Η Πόσο συχνά βοηθάς τον πατέρα σου σε μικρές επιδιορθώσεις στο σπίτι; Συχνά Πότε – πότε Σπάνια Ποτέ

Συμμετοχή πατέρα – παιδιού στη λήψη αποφάσεων για θέματα του παιδιού

31. Πως παίρνονται οι παρακάτω αποφάσεις όταν είσαι στον πατέρα σου;

	Μάλλον εγώ	Μάλλον ο πατέρας	Μάλλον και οι δυο μαζί
Αποφασίζει μάλλον εσύ ή μάλλον ο πατέρας σου, τι θα φορέσεις.....			
Αποφασίζεις μάλλον εσύ ή μάλλον ο πατέρας σου, τι θα δεις στη τηλεόραση.....	☐	☐	☐
Αποφασίζεις μάλλον εσύ ή μάλλον ο πατέρας σου, ποιόν θα κάνεις φίλο/ φίλη.....	☐	☐	☐
Αποφασίζεις μάλλον εσύ ή μάλλον ο πατέρας σου, πως θα ξοδέψεις τα δικά σου χρήματα (χαρτζιλίκι).....	☐	☐	☐
	☐	☐	☐

Ενημέρωση – συμμετοχή του πατέρα για / στις δραστηριότητες του παιδιού

32. Πόσο συχνά συμβαίνουν τα παρακάτω;

Βάλε σε κάθε ερώτηση ένα σταυρό

Πόσο συχνά ενημερώνεται ο πατέρας σου για τους βαθμούς που παίρνεις στο σχολείο;.....

Πόσο συχνά φροντίζει ο πατέρας σου για τα σχολικά θέματα που σε αφορούν (π.χ πηγαίνει στις βραδινές συναντήσεις των γονέων).....

Πόσο συχνά συμμετέχει ο πατέρας σου στις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου σου βλέποντάς σε ή λαμβάνοντας ο ίδιος μέρος σ' αυτές;.....

Συχνά	Πότε-πότε	Σπάνια	Ποτέ
☐	☐	☐	☐
☐	☐	☐	☐
☐	☐	☐	☐

Ερωτήσεις για τη μητέρα σου

Συναισθηματική εγγύτητα μητέρας - παιδιού

33. Πόσο καλά μπορείς να συζητήσεις με τη μητέρα σου για τα προβλήματα και τους φόβους σου;

Καθόλου	Λίγο	Πολύ
☐	☐	☐

34. Ενδιαφέρεται η μητέρα σου για τη γνώμη σου όταν συζητάτε μεταξύ σας;

Καθόλου	Λίγο	Πολύ
☐	☐	☐

35. Σου δείχνει η μητέρα σου ότι σ' αγαπάει;

Καθόλου	Λίγο	Πολύ
☐	☐	☐

36. Πόσο κοντά σου αισθάνεται τη μητέρα σου;	Καθόλου ☐	Λίγο ☐	Πολύ ☐	
37. Μπορείς να βασίζεσαι στη βοήθεια της μητέρας σου για τη λύση των προβλημάτων σου;	Καθόλου ☐	Λίγο ☐	Πολύ ☐	
38. Ενδιαφέρεται η μητέρα σου γι' αυτά που κάνεις	Καθόλου ☐	Λίγο ☐	Πολύ ☐	
Αντιστροφή ρόλων του παιδιού σε σχέση με τη μητέρα				
39. Πόσο συχνά σου λέει η μητέρα σου πως νοιώθει;	Συχνά ☐	Πότε – πότε ☐	Σπάνια ☐	Ποτέ ☐
40. Πόσο συχνά ζητάει η μητέρα σου τη βοήθειά σου, όταν δε νοιώθει καλά	Συχνά ☐	Πότε – πότε ☐	Σπάνια ☐	Ποτέ ☐
41. Πόσο συχνά επηρεάζεσαι και νοιώθεις και εσύ άσχημα, όταν η μητέρα σου δε νοιώθει καλά;	Συχνά ☐	Πότε – πότε ☐	Σπάνια ☐	Ποτέ ☐
42. Πόσο συχνά ανησυχείς για τη μητέρα σου;	Συχνά ☐	Πότε – πότε ☐	Σπάνια ☐	Ποτέ ☐

Συμμετοχή του παιδιού στις οικιακές εργασίες στο σπίτι της μητέρας

43. Πόσο συχνά κάνεις τα παρακάτω πράγματα όταν είσαι στη μητέρα σου;

A Πόσο συχνά τακτοποιείς το δωμάτιό σου όταν είσαι στη μητέρα σου;

Συχνά Πότε – πότε Σπάνια Ποτέ

B Πόσο συχνά καθαρίζεις και τακτοποιείς το σπίτι όταν είσαι στη μητέρα σου;

Συχνά Πότε – πότε Σπάνια Ποτέ

Γ Πόσο συχνά ετοιμάζεις το φαγητό σου όταν είσαι στη μητέρα σου;

Συχνά Πότε – πότε Σπάνια Ποτέ

Δ Πόσο συχνά πετάς τη σακούλα με τα σκουπίδια όταν είσαι στη μητέρα σου;

Συχνά Πότε – πότε Σπάνια Ποτέ

Ε Πόσο συχνά ετοιμάζεις τραπέζι για φαγητό ή μετά το καθαρίζεις όταν είσαι στη μητέρα σου;

Συχνά Πότε – πότε Σπάνια Ποτέ

ΣΤ Πόσο συχνά πας να ψωνίσεις μόνη/ος όταν είσαι στη μητέρα σου;

Συχνά Πότε – πότε Σπάνια Ποτέ

Ζ Πόσο συχνά μαγειρεύεις και για τους δυο όταν είσαι στη μητέρα σου;

Συχνά Πότε – πότε Σπάνια Ποτέ

Η Πόσο συχνά βοηθάς τη μητέρα σου σε μικρές
επιδιορθώσεις στο σπίτι;

Συχνά Πότε – πότε Σπάνια Ποτέ

Συμμετοχή μητέρας – παιδιού στη λήψη αποφάσεων για θέματα του παιδιού

44. Πως παίρνονται οι παρακάτω αποφάσεις όταν είσαι στη μητέρα σου;

Βάλε σε κάθε ερώτηση ένα σταυρό!

	Μάλλον εγώ	Μάλλον η μητέρα	Μάλλον και οι δυο μαζί
Αποφασίζεις μάλλον εσύ ή μάλλον η μητέρα σου, τι θα φορέσεις;.....	☐	☐	☐
Αποφασίζεις μάλλον εσύ ή μάλλον η μητέρα σου, τι θα δεις στην τηλεόραση;.....	☐	☐	☐
Αποφασίζεις μάλλον εσύ ή μάλλον η μητέρα σου, ποιόν θα κάνεις φίλο / ή φίλη σου;.....	☐	☐	☐
Αποφασίζεις μάλλον εσύ ή μάλλον η μητέρα σου, πως θα ξοδέψεις τα δικά σου χρήματα (π.χ το χαρτζιλίκι σου);.....	☐	☐	☐

Ευχαριστούμε πολύ για τη συνεργασία!